

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

KÖRTÁNC FÜZETEK

Lektorálták:
Borza Lucia
Fábiánné Orosz Ibolya

Petrusán György–Nagyné Martyin Emília–Kozma Éva–Kozma Mihály

MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK

Budapest

1998

A szerkesztő előszava	3
Történelem	3
Írta: Petrusán György	3
Eredet, nyelv, nyelvjárások	3
Letelepedés, népesség, földrajzi elhelyezkedés	5
A gazdaságban, a társadalmi életben betöltött szerep	6
Egyházi, vallási élet, történelmi, néprajzi emlékhelyek	7
Oktatás, művelődés, kultúra	8
A hazai románság helyzete a trianoni döntés után	10
Szervezetek, érdekképviselések	12
Ki kicsoda?	12
A magyarországi románok történelme című tanulmány válogatott bibliográfiája	17
A magyarországi románok néprajza	18
Írta: Nagyné Martyn Emília	18
Paraszti társadalom	19
Hagyományos gazdálkodás	19
Település, építkezés	21
Lakásbelső, bútorok	22
Népi textiliák	22
Ruházat, öltözködés	23
Jeles napi szokások	24
Az emberélet fordulójának szokásai	26
Néphit, népi gyógy módok	28
Táplálkozás	29
Népzene és népi gyermekjátékok	30
Írta: Kozma Éva	30
Kolindák	30
Halotti siratók	31
Szertartásos énekek, táncdallamok	31
Joe	32
Alkalomhoz nem kötött dalok	33
Napjaink zenei kultúrája	33
Gyermekjátékok	34
A bigézés	34
Cica-mica	35
Sárgolyósdí	35
A román nyelvről általában	36
Írta: Kozma Mihály	36
Elterjedtség	37
Nyelvjárási megoszlás	38
Irodalmi nyelvi változat	39
A magyarországi románok nyelvi viszonyai	40

MD 66.442

1998

Odaátrol azon folyik a vita, hogy mennyi millió ember valja magát még mindig magyarnak. Mert a nagyságrend ekkora az Erdélyben, Románia más vidékein, akár Bukarestben, akár a Moldvában lakók között. Nagyságrendekkel kisebb a nálunk lakó, élő románok száma, de természetesen ez nem korlátozhatja a többségi népcsoportot abban, hogy a XXI. század küszöbén nem adjon meg minden tőle telhetőt a kisebbségnek ahhoz, hogy élje a maga sok sajátsággal fűszerezett életét. Ennek a füzetnek nem feladata a problémák keresése, sokkal inkább ismereteink gazdagítása, a köztünk, a velünk együtt élő román honfitársaink történetéről, néprajzáról, mesevilágáról. Célunk, hogy félretéve mindenfajta előítéletet, keressük meg egymásban a hitel- eset, induljunk ki abból: ilyenek is lehetünk. Minden ember, nép, népcsoport, akiket megkülönböztet származása, neveltetése, vallása magában hordozza a közös emberit. A Kárpát medencében élők egyik csoportját, a 92 ezer négyzetkilométeren lakókat úgy hívjuk: magyarok. A hazát, a nemzetet. És hazánk tagjai mind azok, akik nyelvünket beszélnek, országunkat gazdagítják, e föld született vagy választott gyermekei. Például a románok. E dolgozatban róluk, magunkról beszélünk.

TÖRTÉNELEM

A mai Magyarország románságának meghatározó vonása, hogy történelme során mindig magyar állami kerek- tek között élt, mai lakhelyét belső vándorlás vagy szervezett telepítés következtében foglalta el. A „honfoglalás” idején kölcsönös érdek határozta meg a befogadó és a befogadott kapcsolatrendszerét. A jobb életviszonyok megteremtésének reményében érkező román jobbágyok társadalmi helyzetüknél fogva nyom- ban függőségi viszonyba kerültek a magyar vagy többnyire német földbirtokosokkal. Ezek az objektív gaz- dasági és társadalmi viszonyok meghatározták mind a többségi magyarsághoz, s általában a magyar hazához, mind a saját önazonosságához, kulturális értékeihez való viszonyulását. Elhelyezkedésük természetes követ- kezménye a többség által képviselt civilizációs értékrendhez való alkalmazkodás, a viszonylag konfliktus- mentes integrálódás és együttélés. Ez azért nem jelentett gondot a románság számára, mert nem idegen or- száiban és ismeretlen társadalmi és kulturális viszonyok között élt helyváltoztatása előtt, hanem a hasonló, vagy az itteniekkel azonos vonásokkal rendelkező Partiumban.

A hazai románság olyan őshonos nemzeti kisebbség, amelynek 1918-ig mesterséges okok miatt nem kellett a Kárpátoktól nyugatra élő nagy erdélyi román tömbhöz fűződő nyelvi, kulturális, történelmi, érzelmi, vagy vallási kapcsolatait megszakítania. Jelentős része a nemzeti öntudatra ébredés küszöbén és annak évti- zedeiben változtat szálláshelyét, s abban a hiszemben él, hogy továbbra is a román nép, a román kulturális nemzet részét képezi. Igaz ez akkor is, ha a XVIII. század elején – középen még a nemzeti hovatartozás nem játszik meghatározó szerepet. Az idegen nyelvetterületbe elszórtan bekelelő kisebb román csoportok nem számolhattak a szórvány helyzetből később jelentkező hátrányokkal, mert mindig a románság legnyugatibb részét képezték. Magyar honi, hungarus tudattal rendelkeztek, egy részük nem is vett részt a román nemzeté válás folyamatában és ezért nem is tudatosodott bennük nemzeti mivoltuk a szó modern értelmében. Ennek a spontánul kialakult, természetes állapotnak vet véget az 1880-as évektől folytatott restriktív nemzetiségi politika, majd a trianoni döntés. Ez nemzeti szempontból nemcsak az új (magyar–román) határon kívül re- kedt magyarságra, hanem többek között a magyarországi románságra is súlyos csapást mért. Hazánk román- ságának mai gondjai lényegében erre a keserves sorsfordulóra vezethetők vissza, hiszen közel 3 milliós erdélyi román nemzeti közösségtől szigetelték el, s kis létszámú közösségként, értelmiség nélküli maradt magára.

Hazai románságon a trianoni döntés utáni Magyarországon maradt, erősen megcsappant (kb. 40.000 fő) román népcsoportot értjük.

EREDET, NYELV, NYELVJÁRÁSOK

Az egyik legizgalmasabb, a hazai románságot is régóta foglalkoztató kérdés az, honnan származnak elődei. Megválaszolásához a legbiztosabb fogódzót a beszélt nyelv sajátosságai és egyes esetekben a családnévek nyújtják. A kutatók egységes álláspontot képviselnek a tekintetben, hogy a hazai románság elődei a Körösök és a Maros által határolt vidékről települtek át mai lakhelyükre. A nyelvészeti érvek amellett szólnak, hogy a trianoni cezúra következtében a mai Magyarország területén maradt népcsoport a Körös vidéki dialektust beszéli. Pontosabban, e nyelvjárás két változatát, a Fehér- és a Fekete-Körös menti román nyelvet. A kettő közötti határvonal körülbelül Gyulánál húzható meg. A honi románság kulturális központjának számító kis- város és attól délre eső településeinek románsága a Fehér-Körös vidékének nyelvet beszéli, tehát csakis onnan származhat. Kétegyháza, Békés, Békéscsaba, Csorvás, Elek, Puszta-Ottlaka, Battonya, Lókősháza,

Magyarcsanád, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentés, Makó román lakosságáról van szó. Gyulától északra, Méhkeréken, Sarkadkeresztúron, Körösszakállban, Bedőben, Pocsajon, Létavértesen, a Debrecentől keletre eső helységek és a Nyírség egyes településein (Álmosd, Bagamér, Csegöld, Nyírábránd, Nyíracsa, Nyíradony, Porcsalma, Csengerújfalu stb.) élő románok pedig a Fekete-Körös mentén és attól északra meghonosodott bihari nyelvjárást használják. Mindkét nyelvi változatra jellemző az archaikus, XVII-XVIII. századi kiforratlanság, a szerény, elsősorban a falusi valóság leírására, megjelenítésére alkalmas szókincs.

Az eredet feltérképezésében segítségünkre vannak a családi nevek is. A Pílán, Szelezsán, Ternován, Abrudán, Oroján, Brád nevek viselői leggyakrabban a Gyulától délre eső településekről származnak, ami a Pílu-i, Seleus-i, Tírnova-i, Abrud-i, Uroiui-i, Brad-i eredetre utal. E helységnevek a Fehér-Körös és a Maros között, illetve a két folyó közelében találhatók. Ugyanolyan beszédese a bihari falvak román családnevei is: Cséffán, Gerdán, Szakadati, Görbedi a Fekete-Körös völgyében lévő Cefa, Girda de Sus, Săcădat, Gurbedu helységek nevei alapján következtethetünk őseink egy másik részének eredetére. A személynevek eredetének megfigyeltése általában jóval bonyolultabb feladat. Az eddigi, ilyen jellegű kutatások, s a hazai románság nyelvi specifikus jegyei (például a többnyire bihari helységekben előforduló úgynevezett rotacizmus) azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy elődeink a Bihar-hegység, a Körösök és a Maros által határolt területről vándoroltak nyugatra, s jutottak el a Tisza vonaláig északon és délen egyaránt. A kirajzás legkeletibb régiója Belémes vidéke volt.

A nyelv a legnyilvánvalóbb és legfontosabb, bár elismerten nem az egyetlen ismérve a nemzetiségnek. A hazai románság eredeti, tehát anyanyelve az archaikus román nyelv, amelynek legválasztékosabb formája a bibliai nyelv. Ezt érezte, érzí ma is sajátjának. Az úgynevezett irodalmi nyelv számára idegen maradt. Hogy mennyire így van ez, jelzi az is, hogy azok, akik tanulmányaikat román iskolákban végezték és jól elsajátították az irodalmi nyelvet, egymás közt, ha románul beszélnek, az otthoni (táj) nyelvet használják. Tömeges méretekben a magyarországi románság nem tudta – még az iskola segítségével sem – elérni, hogy a tájnyelvet felváltsa az irodalmi nyelv. A kettő közötti küszöböt nem volt képes (véglegesen és tartósan) átlépni, mert a modernebb nyelv idegen volt és maradt számára.

A románok ugyanazon nyelv két variánsát beszélték és beszélik ma is. A templomban, az iskolában a gondozottabb, illetve irodalmi nyelvet használták, családi körben, a mindennapi érintkezés során pedig az otthonit, a népi, kevésbé kiforrott, csiszolt változatot. A fokozatos nyelvvesztésnek egyik fő oka a többségi románságból való kiválás mellett az, hogy a falun, tanyán, birtokon élő román átlagpolgár nem tudta elsajátítani a modernebb nyelvi változatot. Az irodalmi nyelvet, alkalmasszerűen értelmiségiek (pap, kántortanító, később újságírók, vándorszínészek stb.) beszélték és beszélik ma is. E sorok írója például az iskolában, az egyetemi tanulmányok során, újság íróskodása idején, vagy a templomban az irodalmi nyelvet hallotta, használta: Otthon ez elképzelhetetlen volt, hiszen az a kivételes alkalmak és általában az „urak” nyelve volt. A kettő közelítését két tényező hátráltatta: a román egységes irodalmi- és köznyelv kései kialakulása, a tradicionális, sok szláv elemet tartalmazó többségi nyelv és a franciás nyelvi változat között meglévő különbség.

A magyarországi román mindig tudatában volt annak, hogy származás, eredet szempontjából ő is ugyanolyan román, mint az „odaáti”, de sok vonatkozásban mégiscsak más. Ez a másság főként a nyelvvel van összefüggésben, ami nehezíti a romániai románokkal való érintkezést, kapcsolattartást. Beszéd közben gyakran tesznek olyan kitérőt, hogy „mi így mondjuk, nem úgy, mint a bukarestiek”, vagy: „mi nem vagyunk olyan románok, mint ők, mert nem tudunk úgy beszélni, mint Romániában”. Gyakran hallani egy-egy választékosabb kifejezés után: „ahogy Romániában mondják”. Ezzel is jelzik a többségi románsággal szembeni másságukat. A magyarországi románságra is igaz az a megállapítás, hogy ma már kétnyelvű és kettős identitású közösséget alkot. Ez nem új keletű jelenség, hiszen szinte idejövételük óta azok. A többséggel, az állami szervek képviselőivel többnyire csak magyar nyelven tudtak érintkezni.

Az anyanyelv ismerete alapján a hazai románságot több csoportra oszthatjuk:

1. az idősebb nemzedék még rendszeresen beszéli a hagyományos nyelv valamelyik tájnyelvi változatát,
2. az értelmiségi réteg, vagy az anyanyelvű vallási közösségek tagjai alkalmasszerűen beszélik a választékos, az irodalmi nyelvhez közel álló változatot,
3. egy szűk (elit) réteg, amely mind szóban, mind írásban helyt tud állni a romániai román értelmiséggel való összehasonlításban,
4. sokan alkalmasszerűen beszélik a román tájnyelvet (az irodalmi variánsát lényegében nem ismerik),
5. elenyésző azoknak az őshonos hazai románoknak a száma, akik csak a román tájnyelvet ismerik (a magyart sok hibával beszélik),
6. jelentős a nyelvíleg félig, vagy teljesen asszimilált, de román tudattal még rendelkezők száma.

LETELEPEDÉS, NÉPESSÉG, FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉS

A kérdés, hogy mióta élnek a mai Magyarország területén románok, a szakemberek körében is mindmáig gerjeszt vitát. Ennek oka, hogy nem tudunk egyértelmű választ adni arra a kérdésre: a török hódoltság előtt éltek-e románok ezen a területen vagy sem. Egyes román történészek – a mai Magyarország esetében is – a római kor óta meglévő román kontinuitásról beszélnek. A hazai román szakemberek egyetértének azzal, hogy hazánkban általánosan elfogadott nézettel, hogy jelentősebb román népességről csak a törökök XVII. század végi kiűzését követő betelepítések óta beszélhetünk. Viszont nem mulasztják el hozzátenni, hogy a Bihar-hegységben, Belényes, sőt Nagyvárád környékén, vagy Szabolcs-Szatmárban is találunk már a XIII. században, főleg hűbéri birtokokon románokat. Ezzel azt a nézetet sugallják, hogy a románság jelenléte a mai Magyarországon régebbi keletű is lehet, mint ahogyan az a köztudatban él. Természetesen egy pásztor nép esetében nem kizárt, hogy kislétszámban és szétszórva a mai Magyarország területén is már korán letelepedett. Jelentősebb román jelenlétéről azonban csakis a XVIII. századtól beszélhetünk.

A lakhely változtatása több hullámban történt, lényegében a XVII. század végétől – XVIII. század elejétől az 1880-as évekig tartó korszakban. (Az ezt követő betelepítések nem számottevőek.) A szakemberek kétféle népmozgást különböztetnek meg: spontán migrációt és szervezett betelepítést. Az előbbi nyomom követése bonyolultabb feladat, az utóbbi jobban dokumentálható. A magyar és a német földbirtokosok által végzett betelepítések nyomán többnyire vegyes lakosságú helységek jöttek létre. Kisebb számban azonban alakultak tiszta román lakosságú települések is (Bedő, Vekerd, Méhkerék, Kétegyháza, Pusztá-Omlaka). A vegyes lakosságú községek jelentős részében a kisebbséget alkotó románság a XX. század elejére – közepére elmagyarosodott. Ilyen helységek voltak például a Nyírségben, vagy a hajdani Bihar-megyei Darvas, Mezőpeterd, Zsáka, Vekerd, Sarkadkeresztúr, a Békés-megyei Békés város, Csorvás, Lökösháza. A megye délkeleti települései és azok tanyavilágában századunk '50-60-as éveiben, bár kis létszámban és elszórva, de még éltek románok. Csongrád megyében a 20. század elejére lényegében elmagyarosodott Hódmezővásárhely, Makó és Szentés román népessége. A legnagyobb önfenntartó képességgel a magyarcsanádi románság rendelkezett. Az asszimiláció azonban itt is felerősödött, a románság egy része elmagyarosodott, Szegedre és más környékbeli magyar településre költözött, ami ugyancsak az identitás elvesztésével járt.

Amikor Magyarország román nemzetiségű lakosságára hivatkozunk, azért nem beszélünk részletesebben a XVIII. században letelepedett és különösen Budapesten és Miskolcon erős központtal rendelkező, a hazai románság múlt századi polgárosodásában, kulturális életének fejlesztésében kiemelkedő szerepet játszó románokról, illetve macedorománokról, mert nagyrésztük az I. világháború végéig elmagyarosodott.

A magyar államban élő románság számának alakulása 1910-től 1990-ig

Év	Népesség	Aránya az össznépe sségben belül
1910	2.948.186	16,1 %
1920	23.695	0,3 %
1930	16.221	0,2 %
1941	14.142*	0,2 %
1949	14.713	0,2 %
1960	15.787	0,2 %
1970	12.624	0,1 %
1980	10.141	0,1 %
1990	10.740	0,1 %

* Az észak-erdélyi adatok nélkül

A hazai románság hivatalos és becsült létszáma között mindig is volt különbség. Nagyobb mérvű eltérés az I. világháború után jelentkezett. Ekkor kapott a statisztika politikai színezetet mind a hazai, mind a romániai románok körében, a statisztikai adatoknál jóval nagyobbra becsülték a trianoni döntés után Magyarországon maradt románság létszámát. Éles reagálásokkal is találkozunk, Ioan Georgescu 1927-ben írott „România din Ungaria” című könyvében 250.000 itt maradt románról beszél. Elismeri ugyan, hogy jelentős részük nem beszéli már a nyelvet, de román nemzeti tudatuk igen erős, amely a görög katolikus (unitus) és az ortodox valláshoz való ragaszkodásban nyilvánul meg. A román nyelvet megőrzők számát 50.000-re becsüli. Vasile Stoica, a „Graiul Românesc” című folyóiratban (1928. év 10. sz.) 50 ezer románról tesz említést. Ez a becslés egybeesik a magyar szocialdemokrata Knaller Viktor (1925. évi) parlamenti felszólalásával, aki ugyancsak ennyi románt említ. A románság körében mind a mai napig él az a meggyőződés, hogy a

hivatalos statisztikák távolról sem tükrözik a valóságot. Ennek ellenére a jelentősebb számú hazai kisebbségek közül a románság esetében mutatkozik a legkisebb különbség a hivatalos és a becsült adatok között. Tárgyilagosabb romániai kutatók is elismerték, hogy a hazai románság tényleges létszáma az 1920 óta végzett népszámlálási adatoknak kb. 2-2,5-szerese. Amikor tehát a magyarországi románság létszámát a legutóbbi statisztikailag kimutató 10.740 főhöz viszonyítva kb. 20-25 ezerre becsülik, igen közel állnak ahhoz a valós adathoz, amelyet indirekt módszerrel végzett felmérések is valószínűsítene.

Számos tudományos kutatás igazolja, hogy – jelentős veszteségek ellenére is – a nemzeti azonosság tekintetében a hazai románság eddig viszonylag jól állt. Ez földrajzi elhelyezkedésével (a román határ közelsége, többnyire zárt, falusi közösségekben él) és az egyház erős konzerváló képességével magyarázható. A románok lakta falvak többségében az általuk nagyobb arányban lakott települések mindegyikében az istentiszteleteken anyanyelvüket használják.

A románság földrajzi elhelyezkedése az identitás megőrzése szempontjából viszonylag kedvező. Romániával szomszédos megyékben él a románság döntő többsége, ami némileg megkönnyítette a román nyelvvel és kultúrával való kapcsolattartást. Igaz, hogy egyetlen megyéje sincs az országnak, ahol nem találunk kisebb-nagyobb román populációt, de a legtöbben Békés megyében, Budapesten és környékén, valamint Hajdú-Bihar megyében élnek. Talán meglepő, hogy az 1990. évi népszámlálás alkalmával Budapesten és környékén közel kétezer románt írtak össze. Ez egyrészt a főváros nagy vonzerejével magyarázható, másrészt Budapest mindig is jelentős központja volt a román szellemi életnek. Az itt élő románság a határmenti nagyobb tömbökből vált ki a '60-as, '70-es években lezajlott nagyobb arányú társadalmi mobilitás következtében. A románság másik része a Hajdú-Bihar megyei községekből Debrecenbe, a Békés megyei falvakból, (főleg Méhkerékről és Kétegyházaról) Gyulára, kisebb mértékben Békéscsabára költözött. Ezzel magyarázható, hogy a gyulai román lakosság létszámát 2500-3000-re, a békéscsabait kb. 600-ra becsülik.

A GAZDASÁGBAN, A TÁRSADALMI ÉLETBEN BETÖLTÖTT SZEREP

A XVIII. század elejétől letelepülő románság jelentős része a jobbágysághoz tartozott. A földművelés és az állattartás, valamint a pásztoroklás jelentette megélhetésének alapját. Életmódja ennek megfelelően alakult. Magyarország egyik legrégebbi települése Kétegyháza (1702). A kétegyházi románság életkörülményeiről és életviteléről maradtak fent a leghitelesebb feljegyzések. Ezek tanúsága szerint a házak kezdetben lényegében földbe vájt pincék, vermek voltak, amelyek elhelyezése nem igazodott semmiféle szabályhoz. A múlt század második felében meg tartotta magát az a szokás, hogy építés előtt földobtak egy pogácsát, ahova leestél, az lett az új ház helye. Az egyszobás lakás falait földből, a tetőt kukoricaszárból készítették. A falakat meszelték, de gyakran csak az ablakok környékét. A kisméretű ablakokat (egy az utca, egy az udvar felé) szegekkel rögzítették a falhoz. Téli töreklél és szalmával fedték be, így védekeztek a hideg ellen.

A bútortart nagyon egyszerű volt. Középre helyezték az asztalt, amelyet egy hosszabb, derékszőgben elhelyezett pad vett körül. Mellette díszes ruhásláda, oldalt ág, plafonig párnákkal rakva. A falra háromszögű tartót tettek, amelyre tányérokat, különböző edényeket helyeztek el. Fölül alma és lopótök díszítette a falat. A jobb módú polgárok szobájának elmaradhatatlan ékessége a Szűzanya ikonja, alatta pedig tűkör. A kijárat mellett padkával szegélyezett kemence állt. A gerendára sok bázsalikomot és sárga szalmavirágot, valamint különböző használati tárgyakat raktak. Az életkörülmények javulásával nőtt a komfort is. Az utca felőli szobát konyha és hátsó szoba egészítette ki.

A konyhában a tűzhely a nádból épült kémény alatt kapott helyet.

Az udvar felőli szoba bútortart: szövöszék, asztal, derékszőgű pad, amelynek egyik sarkában abrosszal lefedett kenyeret tartottak. A családi házhoz kamra is tartozott, amelyben a hombár volt a legfontosabb eszköz. Azí követi az istálló és az ól.

Az építkezésben jelentősebb változás a XIX. század második felében következett be, a téglalapra helyezett vert fal megjelenésével, a zsindely és a cseréptető alkalmazásával. A kémény ekkor már téglából épült, a szobák bútortartja kényelmesebb és korszerűbb. A tárgyak elhelyezése, a belső díszítés azonban sokáig a hagyományos maradt.

Iosif Ioan Ardelean 1893-ban kiadott monográfiájából tudjuk mindezt. A Monographia comuniti Chitlică c. munkájában a kétegyházi románok népviseletéről is fontos információkkal szolgált.

„A férfi ruházata erős kendervászonból készült. A kendert az asszonyok termelték, szőtték és varrták! A férfi inge gombházas volt, az ingujjak szintén. Bocskort, vászonnadrágot, posztókabátot, mellyint, télen pedig bundát viseltek. Hajukat hosszúra növesztették, egyesek össze is fonták. Széles karimájú és pörge kalapot viseltek. Az asszonyok mellényt és sötét színű szoknyát hordtak, a fiatalabbak világos színűeket. A lányok arany pikkelyekkel díszített blúzt öltöttek fel, ruhájuk alját aranszállal ékesítették. Kordován lábbelit hordtak, a fiatal lányok piros színűeket. A lányok hajukat copfba fonták és hátra vetve hordták. Ma már (kb. 1890-es évek – P. Gy.) mind a férfiaknál, mind az asszonyok-

nál tapasztalható bizonyos eltérés a múltbéli viselethez képest, ruházatuk erősen hasonlít a magyar és a német népviselethez. Ennek ellenére a román jellegét megőrizték, ami elsősorban a nyelvben, a valásban és a szokásokban nyilvánul meg”. (19. lap).

A polgárosodás a románság körében lassabban és vontatottabban alakult ki, mint a magyaroknál, mivel nem rendelkezett erős és öntudatos nemességgel, amely képviselni tudta volna érdekeit. A polgárság jelentős része – a papokból és tanítókól álló szűk értelmiségi réteg kivételével – elmagyarosodott. A főleg a Balkánról Magyarországon letelepedett románoknak (a románság balkáni ága) köszönhetjük, hogy a XIX. század végéig, a XX. század elejéig mégiscsak kialakult egy öntudatos, a nemzeti kultúra iránt elkötelezett román polgári réteg. Ezt a folyamatot szakította félbe a trianoni döntés. A lakosság összetételének egyensúlya ekkor oly mértékben borult fel, hogy szinte lehetetlenné vált a korábbi gazdasági, politikai, kulturális élet folytatása. A román népességben ismét döntő többségbe került a falusi parasztság. Mellette maradt még egy szűk, kereskedőkből és iparosokból álló kispolgári réteg. A legnagyobb vérvesztés az értelmiséget érte. Az 1919. évi román intervenciós csapatok magyarországi megjelenése olyan nagymérvű bizonytalanságot teremtett, hogy a Magyar Tanácsköztársaság leverésében nagyon is aktív román haderő 1920. évi kivonulásával egy időben, a román értelmiségi döntő többsége, Romániába települt át. A románság tehát a közösségi élet szervezésére alkalmas értelmiség nélkül maradt. Az 1970-es évektől történt némi változás, amikor teljes létszámához képest feltűnően sokan szereztek közép- és felsőfokú diplomát. Ez elősegítette a románságnak a magyar társadalomba való még erőteljesebb integrálódását. A városokban és a magyar lakta helyiségekben való letelepedés felerősítette asszimilációjukat. Lényegében ugyanazok a mechanizmusok lendültek mozgásba, mint a történelem korábbi szakaszaiban: a magasabb társadalmi státusz megszerzése nem járt mindig együtt az identitás megőrzésével, ellenkezőleg, a beolvadást erősítette fel.

EGYHÁZI, VALLÁSI ÉLET, TÖRTÉNELMI, NÉPRAJZI EMLÉKHELYEK

A hazai románság túlnyomó többsége valamilyen felekezet tagja. Legtöbben a jelenleg 20 egyházközséggel rendelkező ortodox egyházhoz tartoznak. Az ortodoxia volt a románok kizárólagos nemzeti vallása a XVI-XVII. század fordulójáig, amikor egy részük áttért a katolikus hitre. Az egyházi közösségek kezdetben kizárólag a román nyelvet használták. A nyelvváltás az egyházban is az általános asszimiláció szerves részét képezi. A magyar nyelvhasználat a múlt század végén terjedt el a görög katolikus és egyes baptista imaházakban, elsősorban a bihari részekben. Mára három baptista közösség őrizte meg anyanyelvét: Magyarcsanád, Méhkerék, Kétegyháza. Az ortodox egyházközségeknél mind a liturgia, mind a belső adminisztráció nyelve (néhány bihari település kivételével) mind a mai napig a román maradt.

Az identitás megőrzése szempontjából a legnagyobb erőt az ortodoxia képviselte és képviseli ma is. A román ortodox (görög-keleti) közösségek megalakulásáról ugyanúgy nincsenek minden esetben pontos adataink, mint a románság letelepedéséről. Szinte minden egyes közösség esetében a templomépítést megelőzte az egyházközség megalakítása. A szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező román jobbágyság először fából, vagy egyéb kevésbé tartós elemekből épít fel a vallási életéhez szükséges helyiségeit. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a ma is működő román ortodox templomok a következő helyeken és korban jöttek létre: Hajdú-Bihar megye: Darvas (kb. 1779), Körösszakál (1788), Körösszegapáti (1779), Mezőpeterd és Vekerd (XVIII. század vége), Zsáka (1791). Békés megye: Battonya (1784 közösen a szerbekkel, 1872 óta önálló), Békés (1789), Békéscsaba (1837), Csorvás, kápolna (1900), Elek (1934), Gyula - Miskolc (1824), Gyula - Krisztinaváros (1864), Kétegyháza (1779), Méhkerék (1849), Pusztá-Ottlaka (1907), Sarkadkeresztúr, kápolna (1943), Csongrád megye: Magyarcsanád (1808), Budapesten 1791-től a görögökkel és a macedorománokkal együtt használták a templomot, egészen 1900-ig. A szegedi román ortodox egyházközség, a magyarcsanádi „fiátléjékné” 1996. február 25-én alakult, parókiával és templommal azonban nem rendelkezik.

A magyarországi román ortodox közösségek, a Román Ortodox Egyház részeként, kezdetben a területileg illetékes püspökségekhez, 1698-1868 között pedig a karlócai szerb érsekséghez tartoztak. 1761-ben alakult meg a brassói román ortodox püspökség, amely 1784-ben Nagyszebenbe tette át székhelyét. A szerb egyházból 1864-ben, Andrei Şaguna püspök szorgalmazására kivált nagyszebeni román püspökséget az uralkodó érsekségi rangra emelte. Şaguna szebeni püspöksége mellett az aradi és a karánsebesi püspökségből állt az önállóságot elnyert román ortodox érsekség hierarchiája. A hazai román ortodox közösségek az aradi püspökséghez tartoztak, majd a nagyváradi román vikáriátusság megalakulása után a bihari egyházközségek (Körösszegapáti, Darvas, Zsáka, Mezőpeterd, Körösszakál, Vekerd) ennek joghatósága alá kerültek.

1920 után a román ortodoxok szervezeti rendje megváltozott. Több évtized erőfeszítése árán 1946-ban sikerült megalakítani a Magyarországi Románok Egyházmegyéjét, amely teljes önállósággal rendelkezik. Kizárólag kánonjogi szempontból tartozik az aradi püspökségen keresztül a Román Ortodox Egyház Patriarchátusához.

A görög katolikus hitre, majd a magyar nyelvhasználatra áttért román közösségek történetének, egyház-művészetének külön fejezetet lehetne szentelni. Jelenleg Magyarországon három olyan görög katolikus egyházközség van, amelynek tagjai még rendelkeznek román identitástudattal és nyelvismerettel: Létavértes, Pocsaj, Bedő.

A hazai románság legjelentősebb emlékhelyeit, műemlékeit az ortodox templomok jelentik. A hazai ortodox templomoknak van egy sajátos, a határon túliakétól eltérő vonása. Míg a szomszédos országok ortodox templomai többnyire félgömb formájúak, az oroszoknál a „hagymakupola” a legjellegzetesebb. A romániaiakat többnyire bizánci elemek, csavart tornyok, vagy külső freskók is díszítik, a hazai román ortodox templomok, külső nyomásra, többnyire a XVIII. századi barokk stílus szabályai szerint épültek. Külső kivitelezésükben ezért nem hasonlíthatnak a sajátosan ortodox templomokra. A templom értéke, belső hangulata az ikonosztázion művészeti értékétől, kivitelezésétől függ.

Magyarországon számos művészeti értéket képviselő román ortodox templomot találunk. Méretei, belső falképei, egyéb kegytárgyai alapján a gyulait (miklósvárosi), a napjaink modern festészeti irányzatait tükröző ikonosztázion, a művészi, az egész templombelsőit kitöltő festmények értéke alapján a méhkerekít tartjuk a legjelentősebb hazai román műemlékeknek.

OKTATÁS, MŰVELŐDÉS, KULTÚRA

A magyarországi románok oktatását – időrendi sorrendben – több korszakra oszthatjuk. A nemzeti eszme megjelenése előtt a románság oktatása lényegében nem tért el a magyarországi oktatástól. A román oktatás története az 1495-ben alakult brassói iskolát tartja az első román iskolának. Az első korszakban a legtöbb román oktatási intézmény Brassó és Fogaras környékén volt. Az itt beszélt román nyelv képezte a később kialakult irodalmi nyelv egyik bázisát.

A XVIII. század elején létrejött görög katolikus unió nagy lendületet adott a román nyelven való művelődésnek. A Habsburg állam által támogatott román görög katolikus értelmiség figyelemre méltó sikereket ért el az iskolaalapításban. Ennek eredményeképpen a XVIII. század végén 300-nál több román iskolát találunk Erdélyben és a Partiumban.

Az első ortodox egyházi román iskolák a Bánságban jöttek létre a XVIII. század második felében, melyek a kariócai szerb patriarchátus védnöksége alatt álltak. 1781-ben már 83 községnek volt román iskolája, amit a bécsi kormány nem nézett jó szemmel. 1783-ban elrendelte, hogy a határőrvidéken katonai pályára készülő román fiatalok csak német iskolában tanulhatnak. A román nyelv oktatása háttérbe szorult, a hitoktatás nyelve is a német lett.

A felvilágosodás korszakából származik az a gondolat, hogy a nemzeti nevelésre azok az oktatási és nevelési intézmények a legalkalmasabbak, amelyek az állam által meghatározott tantervek, tankönyvek alapján működnek.

A korszerű hazai nemzetiségi oktatástípus a múlt század közepén alakult ki és az 1870 után hozott törvények (Eötvös-féle 1868. évi népoktatási alaptörvény, az ortodox egyház autonómiájáról szóló 1868-as törvény) keretében vált jogilag is rendezetté. Az 1868-as nemzetiségi törvény érintetlenül hagyta a nemzetiségek iskolaalapítási jogát, s kimondta, hogy ezek az iskolák egyenrangúak az állam hasonló fokú iskoláival. Biztosította az anyanyelven való művelődést, az akadémiai, illetve a felsőoktatási képzés kezdetéig. A felekezetek minden községben állíthattak iskolát, maguk választhatták a tanítókat, maguk határozhatták meg a tantervet és a tankönyveket.

A hazai románoknál szinte csak egyházi iskolák működtek, a két egyház (unitus és ortodox) fennhatósága alatt. A tanítás nyelve mindegyikben a román volt.

Az 1880-as években új fejezet kezdődött mind a hazai nemzetiségek iskoláinak történetében, mind a többségi magyarság és a vele együtt élő más ajkú népcsoportok kapcsolatában. Azzal, hogy az 1879. évi XVIII. törvény a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban kötelező tantárgyként bevezette a magyar nyelvet, megszokadt a nemzetiségek tiszta anyanyelvű oktatásának mintegy évszázados folyamata. Ezt követően a nemzetiségek képviselői gyanakvással figyeltek minden felülről jövő intézkedést, s abban belligyeikbe való beavatkozási szándékot látnak. Különösen igaz ez a középiskoláról szóló 1883. évi X. 20. tc. megjelenése után, amely bevezeti a magyar nyelv és irodalom, valamint Magyarország történetének oktatását, s a nemzetiségi tanárok számára előírja a magyar nyelv ismeretét. Az 1891. évi XV. tc. az óvodák számára írja elő „a magyar nyelv mint állam nyelv ismeretébe való bevezetését”, s az óvónöket kötelezi a magyar nyelv elsajátítására. A legnagyobb elégedetlenséget az Apponyi-féle 1907. évi XVII. törvény váltotta ki, ami az együttélést nagyon megrontotta.

A nemzetiségek kulturális életében fontos helyet foglaltak el a közép- és szakiskolák, hiszen ezekben formálódott az értelmiségi középréteg, mely mindenkori mozgatója volt a nemzeti mozgalmaknak, s általá-

ban a szellemi életnek. Többek között ezekben az iskolákban került sor az első román nyelvű színelőadásokra, s a tanárok köréből kerültek ki a román irodalom és művészet művelői is. Az erdélyi román középosztály a balázsfalvi görög katolikus gimnáziumban nevelkedett, amely 1754-ben nyitotta meg kapuit, s a legnagyobb hagyományokkal rendelkező középfokú román oktatási intézménnyé vált. Ezt követte a Belényesi (1828), amelyben a balázsfalvihoz hasonlóan előbb a latin, majd a magyar és román volt a tanítás nyelve.

A román ortodox gimnáziumok később alakultak. Ebben a brassói románok játszották a főszerepet, akik 1850-ben aligműnáziumot létesítettek, amelynek működtetéséhez később támogatást is igénybe vettek, annak ellenére, hogy ezt 1875-ben Trefort miniszter rendeletileg megtiltotta. A következő ortodox gimnázium 1863-ban alakult Naszódon, majd a Zaránd megyei Brádon, 1869-ben.

Érdekesség képpen említjük meg, hogy a románoknál csak leánypolgári iskolák voltak, mégpedig Nagysebenben, Balázsfalván, Belényesen és Aradon. A három utóbbi felekezeti, a nagysebeni iskolát a Róman Nép Irodalmi és Közművelődési Egyesülete (ASTRA) tartotta fenn. Tannyelvük román volt, magyar nyelvet heti 4 órában tanítottak minden osztályban. A tantervet és a tankönyveket a miniszter engedélyezte.

Tanítóképzőjűk a görög katolikusoknak Balázsfalván, Szamosújváron és Nagyváradon, az ortodoxoknak Nagysebenben, Karánsebesen és Aradon volt. A lelkészeket főiskolai szintű szemináriumokban képezték, amelyeket teológiai fakultásnak is neveztek. A görög katolikus egyháznak 4 (Balázsfalván, Lugoson, Szamosújváron és Nagyváradon), az ortodoxnak (görögkeleti) pedig 3 (Nagysebenben, Aradon és Karánsebesen) szemináriuma volt a történelmi Magyarországon, s többnyire két karral működtek, az egyik a papok, a másik a tanítók képzésére szolgált.

A magyar államban élő románoknak egyetemi román nyelv és irodalmi tanszékeket létesítettek: 1862-ben Budapesten és Bécsben, 1872-ben Kolozsvárott.

A trianoni döntés után Magyarországon kis létszámú nemzetiség maradt. Mind Magyarország, mind az itt maradt nemzetiségek helyzete és lehetőségei merőben megváltoztak. A mostohább körülmények ellenére a nemzetiségek iskolahálózata biztosítva volt. Az új körülményekhez alkalmazkodva az állam 3 iskolatípust honosított meg az 1923. augusztus 24-én Klebelsberg Kuno kultuszminiszter által kiadott rendelet értelmében. Ezek:

1. **nemzetiségi tannyelvű iskola a magyar nyelv kötelező tanításával (A-típus),**
2. **kéttannyelvű iskola nemzetiségi – magyar tanítási nyelvvel (B-típus),**
3. **magyar tanítási nyelvű iskola a nemzetiségi nyelv kötelező tanításával (C-típus).**

Ezzel az iskolai struktúrával nem minden nemzeti kisebbség tudott egyformán élni, mert például a rop-pant szegény-román egyházközségek két, esetleg négyosztályos iskolánál nagyobb fenntartani nem tudtak.

A típusmegoszlás értelmében a románok esetében a C-típusú oktatás dominált. A-típusú iskolájuk a románoknak nem volt, B-típusú csak egy.

A II. világháború után, 1960-ig a hazai román oktatás pozíciói erősödtek. A koalíciós idők után folytatott nemzetiségi politika azonban lehetetlenné tette a nemzetiségi iskolák számára (is) a nemzeti-nemzetiségi szellemben való nevelést. Ehhez sem a rendszer politikai filozófiája, sem a tananyag struktúrája nem volt alkalmas. Két iskolatípus maradt meg: a tannyelvű és a nyelvtanító. A tannyelvű iskolát 1960-ban kényszerűvé alakították át.

Az 1946-tól viszonylag szép számban létrehozott 8 osztályos állami iskolák ugyan biztosították az anyanyelven való oktatás szervezeti kereteit, de ennek tartalma nem volt alkalmas alapvető funkcióinak teljesítésére: az anyanyelv megőrzésére és a nemzeti tudat fejlesztésére. A problémák abból adódtak, hogy a tulajdonképpen anyanyelvi oktatáshoz már nem voltak meg a szükséges nyelvi feltételek, az ismeretek alkalmazási lehetőségei az iskolán kívül. Abban az időben sem (kb. az 1960-as évekig), amikor a román közösségekben még általános volt az anyanyelv, a hagyományos kultúra és az etnikai tudat spontán öröklődése, hiszen az anyanyelv funkcióját egy tájnyelvi változat töltötte be, a saját kultúra pedig archaikus jellegénél fogva nem sok támpontot nyújthatott a magasabb szintű műveltség elsajátításához. A gazdasági-társadalmi változások, és a sűrűsödő vegyes házasságok következtében tovább csökkentek a hagyományos anyanyelvi oktatás feltételei. Ez a magyarázta az 1960-ban hozott döntésnek.

A kényszerűvé átalakított iskolák nem tudják maradéktalanul betölteni funkcióikat, mert:

- a) nem tudják elérni a nemzetiségi nyelv megfelelő színvonalú elsajátítását,
- b) nem nyújtanak kellő ismeretet a nemzetiségek múltja, kultúrája, sajátos vonásairól, az önismeret hiánya pedig kihatással van a nemzetiségekkel való kapcsolatokra,
- c) nem tudják igazán felkelteni s tartóssá tenni a kisebbségi nyelven való művelődés és a rendszeres nyelvhasználat igényét.

E gondok teszik szükségessé a hazai nemzetiségi közoktatás újragondolását, a lehetséges fejlesztési irányok megjelölését.

Jelenleg 10 övodában, 5 kétévelű (Méhkerék, Gyula, Kétegyháza, Battonya, Elek), 6 nyelvközpontban (Bedő, Köröscsanak, Körösszegapáti, Lókősháza, Pusztá-Ottlaka, Magyarcsanak) általános iskolában és egy középiskolában (Gyula) kb. 1000 tanuló részesül román nyelvközpontban. Övönöképítés Szarvason, tanítóképítés Békéscsabán, általános iskolai tanárképzés Szegeden, gimnáziumi tanárképzés pedig Budapesten folyik. A hallgatók száma az utóbbi években emelkedett, jelenleg kb. 100 fő.

A HAZAI ROMÁNSÁG HELYZETE A TRIANONI DÖNTÉS UTÁN

A történelmi Magyarországon, lényegében két évszázad alatt (kb. 1700-1918-ig), a románság megerősítette mindazokat a gazdasági, társadalmi és kulturális feltételeket, amelyek az identitás megőrzéséhez szükségesek. A közel három milliós románság nemzeti intézményrendszere nemcsak kialakult, hanem nagy mértékben megerősödött. Kijelölését a 19. század végi etnikai feszültségek, az uralkodó nacionalizmus hátráltatták, majd az I. világháború végén bekövetkezett változások félbeszakították.

Az anyagilag megerősödött polgári réteg létrehozta a maga kulturális intézményeit (iskolák, sajtó, kaszinó, kulturális egyesületek, alapítványok, vallási közösségek, politikai érdekeket érvényesítő mozgalmak, pártok stb.), amelyek lehetővé tették az önálló szellemi élet kialakítását, megerősödését.

A hazai román kultúra megerősítésének korszaka a XIX. század második fele. A XVIII. századból fennmaradt szerény, többnyire fából épített templomok helyett, a legtöbb románok által lakott településen – természetesen a polgárok anyagi helyzetétől függően – komfortosabb, modernbb, művészi kivitelezésben, kőből épített templomok sokasága jelenik meg, amelyek a parókiai mellett épített iskolákkal együtt jelentik a románság szellemi központjait. Budapest és a nagyobb erdélyi városok mellett (Nagyvárad, Arad, Balázsfalva, Nagyszeben, Brassó stb.) a XIX. század második felében válik a hazai románság egyik jelentős kulturális központjává Gyula városa, ahol német földbirtokosok támogatásával és az anyagilag is megerősödött helyi románok adakozásából felépült a térség mindmáig legjelentősebb ortodox műemléke, a Szent Miklósról elnevezett monumentális méretűnek mondható templom. Gyulán jelenik meg 1894-ben, a város szőlőtőkéjének, David Voniga szerkesztésében a „Lumina” című újság is. A románság megnövekedett lehetőségeit jelzi, hogy e kis városban egy másik román ortodox templom is épült. Az itteniek kulturális életét egyesületek, körök színesítik.

A trianoni döntés utáni Magyarország románságának, alkotó értelmiség hiányában nem maradt más választása, minthogy szinte mindent előlőrl kezdjen, s a különösebb felkészültséget nem igénylő népi kultúra, hagyományápolás felé forduljon. A legkönnyebb feladatnak a népdal és főleg a néptánc felkarolása mutatkozott. Ezek művelésének legtermészetesebb színterei az iskolai rendezvények, a táncház és a fonó volt, mint spontánul öröklődő társadalmi és kulturális intézmények. Erre a tevékenységre is rányomta azonban bélyegét a politikai instabilitás, a gyanakvás, hiszen egy táncház megszervezéséhez is hatósági engedélyre volt szükség. A nehézségek ellenére mégis a jelentősebb román populációval rendelkező községekben (Battonya, Magyarcsanak, Kétegyháza) és a románság kulturális központjává előlépett Gyulán megjelentek az első néptáncgyűjtések, kórusok, majd néhány olvasóköri és dalgyűjtő. A 30-as, 40-es években Gyulán igényesen mondható színházi előadásokra is sor került. Általában a hazai román szellemi és művészeti élet központjai a különböző körök, az iskolák és az egyházközségek voltak. A kulturális élet élén tanítók és papok álltak.

Az I. világháború után magasabb szintű tanulmányokat a hazai románok – Budapesten kívül – csak a Romániához csatolt erdélyi városokban végezhettek. Csak így tudták biztosítani például a tanítói és a papi utánpótlást. Ezek száma azonban elenyésző volt. Magyarország és Románia feszült viszonya lehetetlenné tette a normális, féltelmektől mentes identitás vállalást, a korábbi évtizedekhez mérhető szellemi élet folytatását.

Ehhez képest a II. világháború utáni korszak érzékelhető változást hozott, bár az elmúlt fél évszázad kisebbségi politikája távolról sem mentes ellentmondásoktól. Az első években nagy volt a lelkesedés, a románok is ösztönöztek hitet abban, hogy a velük szemben addig folytatott politikában is gyökeres változás történik. Ebben a meggyőződésben fogtak hozzá a románok is a kulturális élet újjászervezéséhez. Gombamódra alakultak a műkedvelő egyesületek. Alig volt olyan mérhető, román származású lakossággal rendelkező település, ahol ne alakult volna valamilyen hagyományörző csoport (táncsoport, énekkar, színjátszó kör stb.). A 8 osztályos állami iskolák, különösen az 1949-ben létesített gyulai román gimnázium diákjai rendszeresen járták a falvakat román nyelvű szindarabokkal. A „kulturális körutak” fénypontját akkor is a népdal és a néptánc jelentette. A folklórműsorok fő szervezője az 1948-ban megalakult Magyarországi Románok Kulturális Szövetsége volt, egészen 1956-ig.

A kezdeti lendület nem lehetett azonban tartós, mivel az ország politikájában az '50-es években fellelépő diktatúra torzításai éreztették hatásukat a kisebbségi politikában is, aminek következménye egy fokozatos leépülés, visszaesés volt. A nemzeti-nemzetiségi kérdés lebecsülése, a nemzeti érzés elfojtása tömeges kiábránduláshoz, az „ügy”-től való elforduláshoz vezetett, formális, felszínes és demonstratív tevékenységre kényszerítve a nemzetiségi intézményeket. Ekkor alakult ki (kb. a '60-80-as években) a táncoló-daloló imázs a hazai nemzetiségekről. Az igazsághoz hozzátartozik azonban az is, hogy ez a kulturális mozgalom számos értéket is felszínre hozott, s a népi kultúra olyan mesterei emelkedtek ki, mint az országszerte ismert méhkeréki néptáncos Nyisztor György, a népzenész Kovács Tivadar, a mesemondó Vasile Gurzu, a kétegyházi Teodor Simona és az ugyancsak mesemondó pusztá-ottlakai Mihai Pardi. Figyelemre méltó továbbá az elegi és a méhkeréki néptáncgyűjtés sikere, életképessége, amelyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a hazai román néptánc bekerüljön az ország néptáncmozgalmának vérkeringésébe.

Ha a románság műalkotásaival nem is tudott – néhány kivételtől eltekintve – bekapcsolódni az ország kulturális életébe, népi anyagi és főleg szellemi alkotásaival érdeklődést keltett mind a többségi magyar társadalom, mind az anyanemzet körében.

Tárgyi kulturális értékei a paraszti munkához szükséges eszközökkel, a házépítéssel, a lakásdíszítéssel, a népviselettel és az életmóddal kapcsolatosak. Az építkezési és lakásdíszítési szokásokba betekintést nyerhet bárki, aki a kétegyházi tájházat meglátogatja (szobaberendezések, konyhai felszerelések, állattartási kellékek stb.). Sajátosan román jellegű azonban nem sokáig tudták megőrizni, legfeljebb a román népi építkezés néhány elemét sikerült az utókor számára megtartani. Kivételt képez a lakások belső díszítése, valamint a népviselet és az öltözködési szokások, amelyek 2-3 generáción keresztül őrizték meg eredeti vonásukat. A román népviselet gazdag ornamentációját nem tudták tovább átörököteni, aminek magyarázatát anyagi lehetőségek hiányai mellett, minden bizonnyal, a magyar és a német népviselet praktikusabb, modernbb és ezért vonzóbb jellegében kell keresnünk.

Annál gazdagabb viszont szellemi kultúrája. E nemzeti kisebbség legnagyobb kulturális értéke minden bizonnyal a jeles ünnepekhez (karácsony, újév, húsvét), az élet sorsdöntő eseményeihez (születés, házasságkötés, halál), az évszakokhoz és a mezeti munkákhoz kapcsolódó szokások, az ezeket tükröző epikus és lírai alkotások (néptánc, népzene, táncszavak) vitalitása és szépsége. Népköltészetük egyik legjobban reprezentált műfaja a népmese. Ma is élő szokások,

- a karácsonyi kántálás és éneklés,
- a január eleji házszentelés,
- a lakodalmi népi szertartás szerinti megtartása,
- a halottvirrasztás és siratás.

A román népi szokások zöme legtovább a tiszta román lakosságú Méhkeréken maradt meg. E Békés megyei kis település népi együtteséről és tradícióihoz való ragaszkodásáról vált ismertté országszerte.

Ezt a folklórkincset számos kötetben jelenítették meg a kutatók az utóbbi három évtizedben. E folklórgyűjtő és feldolgozó kutatómunka, amely az 1960-as évek elején indult, elősegítette a folklór- és néprajzkutatás tudományos szintre emelését. Ebben nagy szerepe volt Domokos Sámuelnek, Hoczopán Sándornak, Borza Lucianak, a fiatalabb generáció közül Nagyné Martyn Emiliának, Csobai Lászlónak, Hoczopán Annának és Bucin Miháelinek.

E mozgalom lényege a hagyományok őrzése és művelése, s nem annyira a meglévő értékek továbbfejlesztése, gazdagítása, az alkotó munka és az önismeret ösztönzése. Ezzel magyarázható, hogy a polgárosodó románság igényeit nem tudták igazán kielégíteni, a népi tradíciókat a modern polgári értékrenddel összhangba hozni. Egy-két, többnyire erdélyi származású tollforgató, író, vagy költő még csak akad, de a hazai románság soraiból a '70-es évek közepéig figyelemre méltó szakember, kutató, író (Ilie Ivănuș kivételével), művész nem került ki. Tény, hogy a II. világháború után az első vers, novella, cikk és tanulmánygyűjtemény csak 1974-ben jelent meg „Muguri” (Rügyek) címmel. Közel öt évtizednek kellett ahhoz eltelnie, hogy színpadra lépjen egy vérbeli alkotó értelmiség, amely 1991 végén – 1992 elején hivatalosan is megalakítja az első hazai román tudományos kutatók közösségét. Ismertebb tagjai: Borza Lucia, Szántó György, Oroján István, Prekup János, Szántó Stella, Freyánné Kozma Éva, Berényi Mária, Nagyné Martyn Emília, Csobai Lászlóné, Hoczopán Anna, Hergán Tibor, Kozma Mihály, Petrusán György, Popon János. Munkáik megjelentetésére alakult 1992 elején a NOI Lap- és Könyvkiadó, amely rövid idő alatt – a NOI hullap mellett – utódja a Foaia românească – számos figyelemre méltó tudományos, irodalmi és művészeti könyvet, néprajzi (Izvorul) és kulturális (Lumina) kiadványt jelentetett meg.

Az 1992-ben megalakított Magyarországi Román Kutatók és Alkotók Közössége fogja át, szervezi és támogatja tagjainak tevékenységét. Mint általában a kis létszámú népcsoportok esetében a hazai románok közül is csak kevesen tudtak megteremteni annak lehetőségét, hogy tehetségüknek megfelelően „szakosodjanak”. A többség nemegyszer egymástól elkülönülő feladat vállalására kényszerült. A kevés kivételt elsősorban a képzőművészet valamelyik ágát művelő alkotók képezik. Minden bizonnyal ennek az is oka lehet, hogy a festészet, a grafika vagy a plasztika megfelelőbb önkifejezési forma az idegen nyelvű és kultu-

rales műhözben élő alkotó számára. A trianoni béke és a II. világháború által okozott trauma is közrejátszott abban, hogy ezen a területen honosodott meg az a művészeti hagyomány, amelyet a gyulai *Kohán György és Koszta Rozália* fémjelez. Ebből a tradícióból táplálkozik és ezt fejleszti tovább a battonyai származású *Oroján István* és a Budapesten született *Mészáros Gabriella*, korunk két legtehetségesebb és legismertebb román származású képzőművésze. Néhány éve egyre gyakrabban rendez kiállításokat a méhkeréki születésű, Elekén élő akvarellfestő *Petruszan György*, a Gyuláról elszármazott *Kunszentmártonban* élő *Prekup János* és az igen tehetséges, főiskolai tanulmányait végző *Csibai Elena*. A *gyulai Szántó Stella* a képző- és díszítőművészet több területén ért el figyelemre méltó eredményt, mint keramikus vált azonban igazán ismertté. Említést érdemel továbbá a Gyulán élő *Puj Tivadar*, aki plasztikaival vonzza a figyelmet. A film- és színházművészeti tanulmányokat folytatott *Ruzsa János* fotóművészként szerzett érdemeket. Ugyancsak a művészeti ágban bontogatja szárnyait a méhkeréki *Gurzó László*.

A mai Magyarországon élő románságnak a XIX. század második felétől számos folyóirata volt, különösen Budapesten. Színvonalukat és a románság életében betöltött szerepüket jelzi az a körülmény is, hogy a pesti, *Iosif Vulcan* által 1865-ben elindított *Familia* című folyóiratban debütált (1866) a románok legismertebb nemzeti költője, *Mihai Eminescu*. A nagy román költő ugyancsak a Budapesten megjelenő, *Alexandru Roman* által szerkesztett *Federatiunea*-ban jelenteti meg első politikai írásait 1870-ben. Ezek a folyóiratok és az ugyancsak Pesten megjelenő *Concordia* (1861-1870), *Aurora Română* (1863-1865) teremtetek meg a hazai román kulturális és irodalmi élet alapját és szolgáltak modellként az utódok számára.

Ezt a gazdag hagyományt vallja magának és folytatja a II. világháború utáni románság a *Libertatea Noastră* (1950), *Vocea Tineretului* (1953), *Foia Noastră* (1956) újságok, az 1951 óta megszakítás nélkül megjelenő *Calendarul Nostru*, 1992 óta *Calendarul românesc* jelenleg pedig a *Foia românească* című hetilappal és más szakmai folyóiratok megjelentetésével (*Izvorul*, *Lumina*). Az alkotó értelmiség számára ezek kínálnak publikálási és megnyilvánulási lehetőséget.

SZERVEZETEK, ÉRDEKKÉPVISELETEK

A hazai románság társadalmi helyzetével, sajátos történelmi körülményeivel és minden bizonnyal nemzeti tudatával függ össze, hogy az önszerveződési készség igen későn jelentkezik. Létszámánál fogva párt(ok) alakítására eleve nem gondolhatott. Hagyományos önszerveződési formája nem elsősorban politikai, hanem kulturális jellegű volt. A művelődési- és olvasóköri, dal- és nőegyletek, alapítványok, műkedvelő színtársulatok jelentették a románság számára az identitás megőrzésének kereteit. Ezek száma a két világháború között erősen megcsappant. Azt követően pedig, politikai okok miatt, a helyi közösségek teljesen elsorvadtak. A II. világháború után lényegében a korábbi egyesületek szerepét az amatőr hagyományörző csoportok vették át. A politikai érdekeket is képviselő struktúra nem alakulhatott ki, az a nemzetiségienként megalakított országos szövetséget helyettesítette. 1991 után, a **Magyarországi Románok Szövetségének** szorgalmazásával alakultak meg érdekképviseleti jelleggel a helyi és szakmai egyesületek (**Battonya**, **Pusztá-Ottlaka**, **Elek**, **Kétegyháza**, **Gyula**, **Méhkerék**, **Magyarcsanak**, **Szeged**, **Budapest**, **Körösszegapáti**, **Bedő**, **Létavértes**, illetve országos jelleggel a **Magyarországi Román Pedagógusok Társasága** és a **Magyarországi Román Kutatók és Alkotók Közossége**).

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. számú törvény értelmében az 1994. évi helyi választások alkalmával 11 román helyi kisebbségi önkormányzat alakult. (Battonya, Pusztá-Ottlaka, Elek, Kétegyháza, Gyula, Békéscsaba, Köröszakál, Körösszegapáti, Bedő, Magyarcsanak, Méhkerék). Ezek közül Méhkeréken hozták létre az egyetlen román települési önkormányzatot. Ezek alakították meg 1995. márciusában Gyulán a **Magyarországi Románok Országos Önkormányzatát**. Az 1995. évi helyi pótválasztásokon Szegeden is alakult tizenegyedikként román helyi kisebbségi önkormányzat.

KI KICSODA?

Samuil Micu-Clain (Szád, 1745. IX. 7. – Buda, 1806. V. 3.): történész, nyelvész, görög katolikus egyházi író, tanár. Tanulmányait Balázsfalván és Bécsben végezte, ahol filozófiát és teológiát tanult. Balázsfalván matematikát, etikát, filozófiát és teológiát tanított, majd 1780-ban ismét Bécsbe ment, s a Pazmaneum tanulmányi főnöke volt hat éven át. Balázsfalvára való visszatérése után élete folytonos hanyattatás: 1804-1806 között a budai Egyetemi Nyomdában román nyelven kiadott cirill betűs könyveknek a lektora és korrektora. A tabáni templom kápolnájában temették el. Mint az úgynevezett Erdélyi Iskola kiemelkedő képviselője jelentős szerepet játszott az erdélyi és magyarországi románság nemzeti tudatának élesztésében, erősítésében.

Több mint 60 mű szerzője. Gh. Șincai közreműködésével 1780-ban megírja latin nyelven az első román nyelvtant: „*Elementa linguae daco-romanae sive valachiae*” (A dákoromán vagy valah nyelv elemei). A nyelv szerkezetének leírása mellett a munkájában fejt ki az etimológikus írásmóddal kapcsolatos felfogását, a román nyelv és nép római eredetéről és a nyelv visszalatinosításának szükségességéről. Ő az első román nyelvész, aki következetesen ragaszkodott a latin ábécé alkalmazásához. Ismertebb művei még: „*Istoria, lucrurile și întimplările românilor*” (A románok története, ténvei és eseményei, 1806), „*Lexiconul de la Buda*” (A budai szótár, 1825). Gondolkodására nagy hatással voltak a felvilágosodás eszméi.

Gheorghe Șincai (Mezősámsod, 1754. II. 28. – Szinnye, 1816. XI. 2.): román történész, nyelvész, író. Családja nemesi címet kapott. Tanulmányait Mezősámsodon, az unitáriusoknál, 1766-tól Marosvásárhelyen a reformátusoknál, 1768-tól Kolozsvárott, a jezsuitáknál, 1772-től Besztercén, a piaristáknál végezte. Miután Balázsfalván a szerzetesrend tagja lett, 1774-ben Rómába megy, ahol a **De Propaganda Fide** intézetben tanul és nagy szorgalommal gyűjti az adatokat későbbi műveéhez. 1779-ben doktorált filozófiából és teológiából. Azt követően egy évet Bécsben tartózkodik, ahol megismeri *S. Micu-Clain*. 1781-től a balázsfalvi román gimnázium tanára, 1784-től az erdélyi román unitus iskolák felügyelője. Nagy szerepe volt az iskolák jozefinista felfogás szerinti megreformálásában, ilyen szellemiségű tantervek és tankönyvek írásában. Tanfelügyelőként kb. 300 román iskolát létesített Erdélyben. Ő is, mint az Erdélyi Iskola többi tagja, konfliktusba került a konzervativizmusáról híres *Ion Bob* görög katolikus püspökkel, ezért elveszti állását és 1794-ben egy ideig fogva tartják. A **Celgen** élő *Vass Dániel* gyermekeinek nevelője lett, ahol jószágigazgatói teendőket is ellátott. Itt fejezte be főművét, amit azonban a cenzúra miatt nem tudott megjeleníteni: „*Hronica românilor și a mai multor neamuri*” (A románok és más népek krónikája). 1803-ban Nagyváradra, majd Budára, az Egyetemi Nyomdába került, *S. Micu-Clain* mellé, könyvkorrektornak. Itt sikerült művének néhány részletét megjelentetni az 1808. és 1809. évi **Budai Kalendárium**ban. Műve csak halála után, 1856-ban jelent meg lajában 3 kötetben. Ez a munka 84-től 1739-ig ismerteti a románok történetét. Nyelvészként ő is a román nyelv latin eredetének bizonyítására, az etimológizáló ortográfia és a nyelvtani szakkifejezések modernizálására teszi a hangsúlyt. Az Erdélyi Iskola legjelentősebb képviselője.

Petru Maior (Mezőkapos vagy Marosvásárhely, 1760. vagy 1761. – Buda, 1827. II. 14.): történész, nyelvész. Erdélyi nemes családból származott, apja görög katolikus esperes volt. Filozófiai és teológiai tanulmányokat folytatott Balázsfalván, Rómában és Bécsben, Gh. Șincai társaságában. 1780-tól a balázsfalvi középiskolában logikát és teológiát tanított, majd kénytelen volt kilépni a szerzetesi rendből. Papként és tanárként dolgozott 1809-ig, amikor Budára megy ő is könyvrevizornak, ahol 12 évet tölt a budai Egyetemi Nyomdánál. Buda és Pest az Erdélyi Iskola képviselőinek tevékenysége révén válik a román kultúra egyik központjává ebben a korszakban.

Fő művei: „*Istoria pentru începutul românilor în Dacia*” (Buda, 1812). A *S. Micu-Clain* által megkezdett és *Teodorovics* és *Teodori* által befejezett „*Lexiconul de la Buda*” (Buda, 1825) c. szótár egyik legjelentősebb kidolgozója, amellyel a román szavak latin eredetét próbálták, nem kevés túlzással, bizonyítani. A szótár befejező részében a román kontinuitást igyekszik történeti és nyelvészeti érvekkel igazolni. Egyik túlzása, hogy a románok a rómaiak közvetlen leszármazottai.

Moise Nicoară (Gyula, 1784. XII. 4. – Bukarest, 1861. X. 1.) Iskoláit Gyulán, Nagyváradon, Aradon, Pozsonyban és Bécsben végezte. A kor egyik legképzettebb magyarországi román értelmiséjje, aki elvégezte a lehetséges legmagasabb fokú („akadémiai”) tanulmányokat. Műveltsége révén és a románság érdekeinek odaadó képviselőjeként szerzett magának hírnevet. Kifünő felkészültségének köszönheti, hogy *I. Ferenc osztrák császár* felfigyelt rá és megbízta *Ferdinánd főherceg* román nyelvi instruálásával. E kapcsolatokat igyekszik felhasználni, amikor megkezdí harcát a románság vallási függetlenségének kivívásáért és kulturális felemeléséért. Életét e két célnak szentelte, mivel meggyőződésévé vált, hogy a románság nemzeti jövője csak a szerb egyházból való kiválása, önállóságának elnyerése és saját kulturális és oktatási intézményeinek megteremtése révén biztosítható. A harc során konfliktusba került mind a szerb egyházi vezetéssel és a helyi hatóságokkal, mind a bécsi udvarral, amelytől várta a románság követelésének teljesítését. Számos kudarc ellenére, tevékenysége nem volt hiábavaló. A románság nagyrészt neki köszönheti az aradi tanítóképző (1812) és a teológiai intézet (1822) létesítését, valamint azt, hogy 1829-ben *Nestor Ioanovici* személyében végre román püspököt kap. 1825-ben Bukarestbe megy, ahonnan nem tér többé vissza.

Emanuil Gozdu (Nagyvárad, 1802. II. 2. – Pest, 1870. II. 3.): ügyvéd, legfőbb ítélőszéki bíró, parlamenti képviselő, kereskedő. A Gozdu-család a macedóniai (ma albániai) Moscopolis városból menekült a törökveszedelem elől az 1769-1788 körüli években előbb Lengyelországba, majd Magyarországon telepedett le számos más görög és macedoromán kereskedővel együtt. A család Miskolcon ahol a későbbi magyarországi és erdélyi román ortodox egyház érseke, *Andrei Șaguna* is született. A Gozdu-család nevezetesebb tagjai: az elmagyarosodott *Elek* (hírlapíró, író, főigazgató) és a románságot megőrző *Emanuil* (*Manó*). Családja Nagyváradra került, így románságának megőrzése nem jelentett különösebb nehézséget. Tanulmányait a nagyváradi román iskolában kezdte, majd a helyi katolikus gimnáziumban és a jogi akadémián, 1821-ben

Rozsnyiban folytatja és Pesten fejezte be 1823-ban, amikor a királyi tábla jegyzőjévé avatják. Egy évvel később ügyvédi oklevelét szerezte.

Gozsdu Gerdő kettős kötődésű és identitású, kiemelkedő és meghatározó egyénisége a kor magyar és román politikai és kulturális életének egyaránt. Meggyőződéssel vallotta, hogy a két népek „egymással van dicő fövendőjük, egymással szemközt mindkettőjöknek veszniök kell”. A Révai Nagy Lexikon szerint „Román nemzetiségű létre buzgó magyar volt s mint ügyvéd 1826-ban ő volt az első, aki a pesti és budai tanácsokhoz magyar keresetleveleket adott be (a latin nyelvűek helyett – P.Gy.), ő vitta ki azt is, hogy a pesti görögkeleti román egyház könyveit magyarul írják. (NRL, 1991, 658). Vitkovics Mihály köztisztviselőben álló szerb ügyvéd és költő házában ismerkedett meg a reformkor nagy magyar íróival (Kazinczy Ferenc, Virág Benedek, Berzsenyi Dániel stb.), s az itt szerzett élmények hatására szegődött a Múzsák szolgálatába. Néhány magyar nyelven írott verse a „Szépliteratúrai Ajándék”-ban jelent meg (1826). Jövő jelentősebb azonban a romániség érdekében kifejtett tevékenysége, hiszen mint hírneves ügyvéd, Krassó megyei főispán, a főrendi ház jegyzője jó kapcsolatokat tudott kiépíteni a befolyásos magyar körökkel, amelyeket a romániség érdekében állított. A románok történetébe elsősorban a kultúra fejlesztését és terjesztését célzó erőfeszítései révén írta be nevét, nagylelkű mecénási tevékenységét pedig a románok mindmáig igen nagyra értékelik. Az ő anyagi támogatásával jelent meg Budán az első román folyóirat „Biblioteca românească” címmel (Zaharia Caraleachi szerkesztésében), a Ștefan P. Negoie pesti román tanító által kiadott „Calendarul Românesc” (1830) évkönyv és Diaconovici Iuga „Viata lui Cristos” című munkája. A halála előtt néhány hónappal készített végrendelete alapján (1869. november 4.) létrehozott Gozsdu-alapítvány segítségével végzie tanulmányait számos hazai román értelmiségi.”

Efímie Murgu (Rudaria, 1805. XII. 28. – Buda, 1870. V. 12.): politikus, történész, filozófianár, ügyvéd, országgyűlési képviselő. Alsó fokú tanulmányait Karánsebesen végezte. Filozófiai és jogi tanulmányokat Szegeden és Pesten végzett. Doktori címet Pesten, nemzetközi jogból szerez 1834-ben. Még abban az évben lasiban filozófiát, 1836–1840 között Bukarestben jogkát és római jogot tanít. 1840-ben egy, a '48-as forradalom jegyében szervezett összeesküvésben való részvétel miatt kiutasítják Havasalföldről. 1843–1845 között Lugoson tartózkodás és elsősorban a román ortodox egyháznak a szerb fennhatóság alóli kivonásáért küzd. Ezzel van összefüggésben az 1845 márciusában történő letartóztatása és 4 évi börtönbüntetésre ítélik. 1848. április elején szabadul a többi forradalmárral együtt. Lugos és körzetének választókerületében képviselővé választják. A magyar–román együttműködés híve. 1849-ben együtt tart a kormányval Debrecenben, majd Szegedre, ahol július 28-án elfogadják a nemzetiségi törvényt. Avram Iancu és a magyarok közötti közvetítési kísérlete nem jár sikerrel. A szabadságharc leverése után halálra ítélik, amit négy évi börtönbüntetésre változtatnak. 1853-ban szabadul, 1861-ben ismét országgyűlési képviselővé választják. Utolsó éveiben visszavonultan élt Vácott és Budán. Hamvait 1932-ben szállították a Kerepesi temetőből Lugosra. Szobrot emeltek neki Temesváron.

Alexandru Roman (Kisösi, 1826. XI. 26. – Szászsebes, 1897. IX. 27.): egyetemi tanár, publicista, országgyűlési képviselő. Iskoláit Belényesen, Nagyváradon, egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1849-ben a belényesi görög katolikus gimnázium, majd a nagyváradi jogiakadémia román tanára. Több évet töltött Pesten, ahol előbb a magyar kormány fordítója és fogalmazója, majd 1863-tól a pesti egyetemen alapított román tanszék tanára és vezetője 1897-ben bekövetkezett haláláig. 1866–1887 között országgyűlési képviselő. 1866-ban lett a Román Akadémia tagja. A Timotei Cipariu által képviselt latinizáló iskola híveként elsősorban nyelvészettel foglalkozott. 1864-ben a „Román helyesírás” címmel tanulmányt jelentetett meg a „Concordia” c. pesti folyóiratban. 1868–1876-ig a „Fedeștiunea” kiadója és szerkesztője, amelyben számos politikai cikket publikált. A hazai romániség nemzeti mozgalmának meghatározó egyénisége. A fiatal Mihai Eminescu gondolkodására is nagy hatással volt.

Justin Popfiu (Dizsér, 1841. X. 23. – Létavértes 1882. III. 27.): magyarországi román görög katolikus pap, kétnyelvű vers és prózaíró, lapszerkesztő, tanár. Iskoláit Nagybanján, Nagykárolyban, Nagyváradon végezte. Mint gimnáziumi tanuló szerkeszti az *Deșteaptă-te, române* (Ebredj, román) és a *Muza crișeană* (Körösi Muza) c. lapokat. 1860–1864 között a bécsi Szent Barbara Kollégium hallgatója. 1863. november 1-jén pappá szentelik, majd a nagyváradi premontrei gimnázium román tanára, a helyi román olvasókör vezetője. 1868-ban megjelenteti a *Amvonul* (Szószék) c. egyházi folyóiratot. Vallási tárgyú cikkei, versei a „Concordia” (1862–1863), az „Aurora română” (1863), a „Familia” (1863, 1866–1871), a „Sionul românesc” (1866) c. folyóiratok közli. 1880-ban lett a nagyleltai görög katolikus egyházközség esperese. Fő műve: *Poezie și proză* (Vers és próza), Nagyvárad, 1870. Verseit vallásos, nemzeti és hazafias érzés hatja át.

Iosif Vulcan (Pusztahollód, 1841. III. 31. – Nagyvárad, 1907. IX. 8.): publicista, lapszerkesztő, író, műfordító, irodalomszervező. Apja, Nicolae Vulcan Pusztahollódon, Nagylétán és Nagyváradon volt görög katolikus pap. Anyja, Irinyi Viktória, a '48-as hagyományokkal rendelkező Irinyi (Irimie) család tagja. Gyermekezeit Nagylétán töltötte. Tanulmányait a helyi román iskolában, majd a nagyváradi premontrei gimnáziumban folytatta. Jogi tanulmányokat végzett Pesten (1859–1863), ahol egyben a helyi román lapok munkatársa („Concordia”, „Aurora română”, „Umoristul”, „Sezătoarea”). 1865-ben jelenteti meg Pesten

a „Familia” c. folyóiratát, amelyet (1880-tól Nagyváradon) haláláig szerkesztett. E folyóirat közli 1866. március 9-én a románok legnagyobb költőjének *De-aș avea...* c. versét, amellyel Vulcan elindítja költői pályáját és az Eminovici nevet *Eminescura* változtatja. Magyar nyelven is publikált, főleg a román népköltészetet és Vasile Alecsandri verseit népszerűsítette a hazai magyar lapokban. E tevékenységért a Kisfaludy Társaság 1871-ben tagjai sorába fogadta. 38 éves korában a Román Akadémia tagjává választják. Vulcan egyszerre tudott „jó magyar polgár” és a románság érdekeinek odaadó képviselője lenni. Legismertebb művei: *Poezii* (Versek, Pest, 1866), *Panteonul român* (A román panteon, Pest, 1869) *Novele* (Novellák I–III., Pest, 1872–1874), *Ranele națiunii* (A nemzet sebei, I–III., Pest, 1876). Számos színműve közül a Ștefan Vodă cel Tânăr (A fiatal István vajda, Nagyvárad, 1893) a legértékesebb. Évtizedeken át harcolt egy román színház felállításáért Brassó székhellyel. Ezzel a céllal hozta létre 1869-ban a Román Színházi Alap Társaságát.

David Voniga (Gyula, 1867. IX. 8. – Gyüreg, 1933. VI. 2.): költő, újságíró, ortodox pap. Tanulmányait Gyulán, Belényesen, Budapesten és Aradon végezte. Az 1900-as évekig a legnagyobb figyelmet az újságírásnak szentelt. 1892-ben a *Gazeta Economului* címmel Világoson lapot ad ki. 1893-ban jelenik meg egyetlen verseskötete, *Dor și jale* (Vágy és bánat) címmel. 1894-ben újabb lapot ad ki Gyulán, ezúttal „Lumina” címmel. Ebben elsősorban az oktatással és neveléssel, valamint a valási étellel foglalkozó cikkek kaptak helyet. A román értelmiségi rétegnek szánt, kéthetenként megjelenő lap azonban nem volt hosszú életű. 12 szám után kellő érdeklődés hiányában kénytelen beszüntetni nemzeti szellemű „népnevelő” tevékenységét. 1896-ban már a temesvári *Dreptatea* és *Foia de duminică* szerkesztősége, később a *Tibuna Poporului*, a *Controla*, a *Revista Preoților*, a *Banuul*, *Luminătorul*, a *Nădejdea*, a *Biserica și Școala* c. lapok munkatársa. 1900-ban a papi pályát választja és a Temesvár melletti Gyüregen telepszik le. Számos tudományos mű és tankönyv szerzője. Gyüregen halt meg 1933-ban.

Kohán György (Gyulavári, 1910. II. 22. – 1966. XII. 16.): festő, Kossuth-díjas (1966), Munkácsy-díjas (1960, 1964). A Képzőművészeti Főiskolán tanult, majd 1931-ben Párizsban folytatta tanulmányait. 1930-ban rendezte első önálló kiállítását, majd 1939-ben a Tamás Galériában, 1943-ban a Műbarát-nál, 1946-ban Hódmezővásárhelyen, Gyulán, 1948-ban a Képzőművészek Szabad Szakszervezetében, 1956-ban Gyulán, 1959-ben a Műcsarnokban, Hódmezővásárhelyen, 1965-ben a Magyar Nemzeti Galériában gyűjteményes retrospektív kiállításban mutatta be műveit. 1959-ben a VI. vásárhelyi őszi tárlaton Tornyai-plakettel tüntették ki. 1966. december 16-án halt meg Gyulán. A román ortodox temetőben helyezték örök nyugalomra. Művészi hagyatékát, mintegy 600 nagyméretű olaj-, illetve viasztempera technikával készült képet és közel 3000 grafikát Gyula városának adományozta. Műveit a gyulai Kohán Képtárban őrzik. Pogány Ö. Gábor művészettörténész írta róla: „Kohán György életműve a nemzeti kultúra erejétől kap igazolást. Minél közismertebb lesz képeinek értéke, művészi intéseinek zengő tanúsága, messiási lényének korszakos jelentőségű szolgálata, annál kétségtelenebbé válik a művészet társadalmi nélkülözhetetlensége, az alkotómunka közösségi érdeme. Kohán György hírnevének növekedéséhez, művészi tevékenységének terjedéséhez senki egyéni érdeke nem fűződik, az ő halhatatlanságáról csak a tömegek gondjaira figyelőknek, a közérdeket vállalóknak lehet haszná, azoknak, akik az igazságot megvalósulva szeretnék látni a földön, az emberi lelket szármalyalóvá tenni mindenfajta fenyegetettség, szorongatottság ellenére... Kohán György a szókimondó mesterek közé tartozott, nem kertelt, nem alakoskodott, még rosszul értelmezett szándalomból sem enyhített tragikus közlendőin, ám féltelen jövedvőt sem volt hajlandó jól nevelt mérsékletre korlátozni. Őszimén vallott a valóság feszültségét kiváltó szélsőségeiről, termelési örökről odakint s az őstőlönkről idebent. Szívósan állta a sarat, bár tudta, hogy boldogabb lehetne, ha nem venné olyan komolyan a hivatását, s ha mint festő megelégednék a mesterségbeli dolgok vizsgálatával. Percig se habozott azonban a művész „szakmai” kötelezségeit kiterjeszteni a kor, az emberiség – mind ez ideig felelet nélkül maradt – nehéz kérdéseinek megválaszolására. Igaz, válasza nem szíverítő, de mert etikailag rendíthetlenségre nevelnek, végső soron igencsak biztatóak.” Kohán erőteljes, monumentális hatású képeket festett (Sirató, 1942; Kabát, 1942; Asszonyok-korok, 1949; Pávás asszony, 1965). A képzőművészet, mint az úgynevezett alföldi festészet, lényegében a vásárhelyi iskola kiemelkedő képviselőjeként tartja számon.

Halálának 25. évfordulóján Kohán György művészetének egyik legjobb ismerője, Supka Magdolna a következőképpen idézi fel a gyulai művész munkásságát: „Alighanem kevés életmű léphet majd a Kohánéhoz hasonló fajtyűlű poggyással a jövő évezred értékvizsgálói alá, mert bár e mester halála óta fokozatosan felnyitlak a művészet haladását gátló sorompók, szabad utat engedve az Európaóhoz felzárkózni kívánó avantgárd törekvéseknek, ezek bármínemű újításai nem érintik a koháni stílus modernségét, mivel ő a legköznapibb, olykor banális témákat és motívumokat is a költészet síkjára emeli, s ezzel a formanyelvét is eleve kivonja az egymást váltó irányzatok mércéje alól. Élénken idéződik emlékezetembe ennek kapcsán egy jelenet Kohán György 1965. évi – első, egyben utolsó gyűjteményes – kiállításáról, amelyik még életében nyílt meg a Magyar Nemzeti Galériában. Itt, az „alföldikém” ismert olajfestmény-stílusától eltérően, 11 teremben kizárólag a viasztempera technikájú képei voltak láthatók, s ezeken a cézanne-i kubizmusról, annak stílárís utódjain át, jutott el Kohán a tér és a síkidomok analízisében a formabontás s az absztraháló sommázás végső fázisáig. Ezt az eddig ismeretlen koháni utat látva, kérdezte a mestertől egyik elámuló ifjabb kollégája: – És most? Most hogyan tovább?! – Természetesen a tartalom irányába! – felelte Kohán.”

Kosztó Rozália: (Gyula, 1925. II. 21. – 1994. X. 8.): Gyermekkorát Gyulaváriban töltötte. Tanulmányait Gyulán végezte, s többek között Dezső József festő tanítványa volt, aki tehetségét felfedezte, s egyengette útját a művészi pályán. Anyagi okok miatt a háború éveit nem folytathatta tanulmányait, ezért a gépirás elsajátítása után a helyi gyógypedagógia iskolában vállalt munkát. 1948-tól a budapesti Derkovits Kollégium lakója, ahol rajzot tanult és a szakértésére készült. 1949. szeptemberében kezdte meg felsőfokú képzőművészeti tanulmányait, amelyeket 1950-től a leningrádi Repin Intézetben folytat, s itt szerez diplomát egy, a földosztásról készített nagyméretű táblóval. Szülővárosában, Gyulán telepedett le, s élte le életét. Az 1994-ben elhunyt festőnő hagyatéka több száz festmény, rajz, tanulmány, akvarell, grafika. A 60-80-as évek alföldi festőire jellemző figuratív, realiztikus és impresszionista ábrázolási eszközök jellemzik műalkotásait. Élményvilága a szülőföld természeti szépsége, jellegzetes vonásai, a földművelők, a hozzátartozók élete, a tanyák világa, Gyula régi, szűk utcái, kárpátaljai és bolognai élményei, a cigányság tarka világa. Több képet szentelt Kohán György emlékének. Színei igen változatosak. A '70-as évekig elsősorban a melegebb, okker, a piros, a barna, később a kék, a zöld, a lila, pályájának utolsó korszakában a sötétzöld és a sötétkék szín dominált. Vonalvezetése feszes, már-már merev, ami portréit katonásan kimértté teszi.

Lucian Magdu (Battonya, 1937. – Budapest, 1968. V. 22.): orvos, költő, filmrendező. Tanulmányait a battonyai, a gyulai román általános iskolában és gimnáziumban, a szegedi orvostudományi egyetemen, majd a budapesti Színház- és Filmművészeti főiskolán végezte. Első román nyelven írott verseit a gimnáziumi tanulmányok alatt jelentette meg a *Libertatea noastră* című lap irodalmi mellékletében (*Vocea tineretului*). Egyetemi évei alatt a szegedi élmények hatására fedezi fel igazi énjét. Ez a felfedezés egyszerre ösztönöz és kétségbeejtő. Az identitás keresésének terheit csak növelik a kényszerű pályaválasztásból fakadó nehézségek. Az identitáskeresés győtrő szépsége és az önmegvalósítás dilemmái képezik a szegedi folyóiratokban megjelenő immár magyar nyelvű modern verselésű költeményeinek témáit. Versei jelentek meg a *Híd az Éren át* c. kötetben (1978.). Versei 1991-ben *Confesiumi* címen *Constantin Olariu* fordításában jelentek meg Budapesten a *Dumărea* kiadónál. Az orvosi diploma megszerzése után a filmrendezés felé fordult. Több sikeres film (*Távolodó*, 1966. *Gyökerek*, 1967. stb.) elkészítése után úgy tűnt teljesül élete nagy álma. Ígéretes írói és művészi pályája azonban korai halála (1968) miatt torzoz maradt.

Ilie Ivănuș (Alamor, 1913. II. 23. –): író, műfordító, újságíró. A Nagyszeben környéki kis faluból a II. világháború idején telepedett le Magyarországon, miután tizenkét éves korában arra kényszerült, hogy elhagyva a szülői házat maga keresse meg kenyerét. Temesvárott kárpitosként dolgozik, majd több romániai városban is megfordul, de „otthonra” Magyarországon lel, ahol felnőtt fejjel végzi el (1951-1953 között) főiskolai tanulmányait. 1953-tól Gyulán román tanár és újságíró 1973-ig, amikor nyugállományba vonul és Egerbocsra költözik, ahol ma is él. Első novelláskötete 1938-ban Nagyszebenben jelent meg *Ulița pustului* (*Út a semmibe*) címmel. Verseit, elbeszéléseit hazai román kiadványokban jelenteti meg. Magyarországon 1977-ben adták ki első verses kötetét, a *Vioara cu cinci strune* (*Öthúru hegedű*) címmel. Azt követi a *Dincolo de orizont* (*Túl a láthatáron*) c. novellagyűjteménye. Megjelent még *Lumea viselor* (*Álmok világa*, 1991.) és *Elindultam szép Erdélyből* (1992) c. memoárkötet. Ivănuș a klasszikus és jelenkori magyar irodalom szorgalmas fordítója, ezzel is hangsúlyozva „ars poetica”-jának lényegét: a két egymásra utalt nép együttélése, megértése.

Lucia Borza (Kétegyháza, 1928. –): tanár, újságíró, folklórgyűjtő, tankönyvszerkesztő. Tanulmányait Szegeden, Békéscsabán, majd 1947-től a pesti egyetem bölcsészettudományi karán végezte. 1951-57. között a gyulai Nicolae Bălcescu Román Gimnáziumban román és magyar nyelvet tanít. 1957-1978. között a budapesti Tankönyvkiadó nemzetiségi szerkesztőségében dolgozik a román nyelvű tankönyvek szerkesztőjeként. Nevéhez számos fejlesztési program kidolgozása és tankönyv, nyelvkönyv írása kötődik. Még a Gyulán töltött évek alatt kezd rendszeresen publikálni a *Libertatea Noastră*, majd a *Foaia Noastră* és a *Noi* című hetilapokban verseket, kultúrtörténeti cikkeket és olyan népi alkotásokat, amelyeket szülőfalujában, Kétegyházán gyűjtött. Borza Lucia nemcsak folklórgyűjtő, hanem tudományos igényű feldolgozásai és adaptációi is említésre méltók. Ezekben az években kezd gyermekverseket írni. Ez annál is figyelemre méltóbb, mert a magyarországi románság egyetlen gyermekverseket író költője. Ezzel párhuzamosan az *Izvorul* című néprajzi folyóiratban meséket, mondókat és egyéb néphagyományokat közöl. Megjelent kötetek: a gyermekeknek szánt *Măruntă mărgăritare* (*Apró gyöngyszemek*, 1986), *Flori tirzii* (*Kései virágok*, 1987. II. bővített kiadás 1997.) versek és a *Jerebetu* (*Motring*, 1988.) című kétegyházi szokásgyűjtemény. Mint költő a hagyományos fogma- és érzésvilágot tükröző verseket ír.

Ștefan Oroian (Battonya, 1947. II. 19. –): tanár, lapszerkesztő, festőművész. Tanulmányait Battonyán, Gyulán és a szegedi tanárképző-főiskolán végezte. Életének meghatározó szakaszát jelentik a főiskolán töltött évei (1965-1969) során szerzett művészi élmények, a város szellemisége és mindenekelőtt a főiskola rajz tanszékén dolgozó Winkler László festőművész, akit mesterének tart, és más, a modern pictura olyan kiváló képviselői, mint Fischer Ernő. Már első rajzain, figyelemre méltó könyvillusztrációin és az első jelentősebb alkotásain a nonfiguratív, absztrakt, különösen a konstruktivista irányzat jellegzetes vonásai fedezhetők fel. Festményei mindmáig ennek az irányzatnak a szín és formavilágát testesítik meg. Jelentősebb kiállításai:

Szeged (1968), Gyula (1989), Békéscsaba (1993), Arad (1990), Nagyvárád (1994), Bukarest (1994), Budapest (1995), Zürich (1995), Dizingen (1995), Brassó (1996), Budapest (1997). A Magyar Alkotók Országos Szövetségének tagja, amelynek díját 1995-ben a békéscsabai kiállítás alkalmával nyerte el. Mint a NOI Lap- és Könyvkiadó megbízott igazgatója 1990-től számos hazai román könyv művészi-technikai szerkesztését látta el.

Mészáros Gabriella (Budapest, 1959. március 22. –): festő és grafikus. Általános iskolai tanulmányait követően a budapesti magyar nyelvű középiskolában tanult, majd az érettségit is ott szerezte meg. 1977-ben nyert felvételt a Nicolae Grigorescu Képző- és Iparművészeti Főiskolára. Mint festő és grafikus kapott diplomát. 1980-ban volt első kiállítása a budapesti Petőfi Sándor kultúrházban. 1981-ben tért vissza Budapestre, ugyanettől az évtől tagja a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának. Az 1980-as években négyéves Szőnyi ösztöndíjat kapott. 1986-ban a kubai Művészeti Alap meghívta egy nemzetközi biennáléra, ahol felkérték egy freskó elkészítésére, mely a *Topes de Collantes* szanatórium bejárati falán található. Eddig 10 önálló kiállítása volt. Csoportos hazai és nemzetközi kiállításainak száma: 32. Műveit mind Magyarországon, mind külföldön értékesíti. 1992-ben *Miamiban* rendezett sikeres tárlatot, melynek pozitív sajtóvisszhangja volt. Mészáros Gabriella keresi az új kifejezési módokat, a belső egyéni impressziók megnyilvánulási módjait. Művei grafikai rajzok (színes, vegyes technika), melyekben erősen dominál egyéni stílusa. Több verseskötetet, tankönyvet illusztrált. Munkáit többek között az Élet- és Irodalom, a Magyar Hírlap hasábjain találhatjuk meg. Szerepel a magyarországi román alkotók művészeti albumában. Állandó és egyedi illusztrátora a *Miamiban* kiadott spanyol nyelvű napilapnak.

Maria Berényi (Méhkerék, 1959. –): költő, kutató, kutatóintézeti igazgató. Tanulmányait Méhkeréken és Gyulán végezte. A középiskolai tanulmányok befejezése után az ELTE Bölcsészettudományi Kar román-népművelés szakos hallgatója lett, ahol 1983-ban szerzett tanári képesítést. Egyetemi évei alatt számos cikket publikált a hazai románság kultúra történetéről, amelynek egyik legaktívabb kutatója, jó ismerője. Első önálló verseskötete az *Autodefinire* (*Önmeghatározás*) címet kapta, amely a klasszikus verselési formák mellőzésével magán viseli mind a kisebbségben élők identitáskeresésének, mind a vidékről nagyvárosba került értelmiségi vívódásának, töprengésének sajátos vonásait. Látszólag kötetlen, de egyébként fegyelmezett, nem egyszer szófukar, dacosan sorjázó verssorokba szedi gondolat- és érzésvilágát. Második verseskötete már kétnyelvű *Fără țitu* (*Cím nélkül*, 1989), ami pontos tükröképe énjének, s az őt körülbástyázó miliőnek, olyan világé, amelyet csak a soknemzetiségű Kárpát-medence tudott évszázadokon át kialakítani. E világ sajátja néha a „saját nyelvünk” csödjé is, ahogy egyik versében kiáltja világgá a költő. Számos cikk, tanulmány önálló kultúrtörténeti kötet fémjelzi Berényi Mária eddigi munkásságát, aki 1993-tól a Magyarországi Románok Kutatóintézetének igazgatója.

A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK TÖRTÉNELME CÍMŰ TANULMÁNY VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

1. Dr. Berkli Feriz: Az orthodox kereszténység, Budapest, 1984.
2. Nagy Mária: Ortodox falképek Magyarországon, Budapest, 1994. ✓
3. Teodor Misaros: Din istoria comunităților bisericesti ortodoxe române din R. P. Ungară, Budapest, 1990.
4. Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon, Budapest, 1986.
5. Ioșif-Ioan Ardelean: Monographia comunitii Chitichaz, Arad, 1893.
6. Erdély története I-III., Főszerk.: Köpeczi Béla, Budapest, 1986.
7. Együtt élő népek a Kárpát-medencében, Budapest, 1994. Szerk.: Ács Zoltán

A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK NÉPRAJZA

A magyarországi románok néprajzának tematikus kutatása az 1960-as években kezdődött Eredményeként folyamatosan jelentek meg rövidebb írások, hosszabb lélegzetű tanulmányok és önálló kötetek a hazai román népi kultúra területeiről. Domokos Sámuel: *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi* (Budapest, 1968), megjelenését követően a hazai románok felfedezték hagyományaik gazdagságát, s ezek gyűjtésének, feldolgozásának, valamint megjelentetésének szükségességét. Ennek első példája volt *Hocópán Sándor* több mint ezer szólast és közmondást tartalmazó kétnyelvű kötete: *Proverbe și zicători din Mîcherachi* (Méhkeréki szólasók és közmondások, Gyula, 1974), majd ezt követte több román mesemondó mesékcsé- nek megjelenése (*Hocópán Sándor: Poveștile lui Mihai Purdi, Budapesta, 1977.; Floria, Poveștile lui Teodor Șimonca. (Békéscsaba, 1981.); Împăratu Roșu și Împăratu Alb. (Budapesta, 1982.); Világ szépe és világ gyönyörűje, Magyarországi román népmesék, Budapest, 1982.*). Ebben az időszakban jelent meg a *Floričele* című rigmusgyűjtemény, (*Virágok, Gyula, 1975*), majd az *Izvorul* című néprajzi füzet sorozat, melynek lapja- in a néprajz legkülönbözőbb területeiről találhatunk anyanyelven publikált írásokat, adatközléseket.

A néprajzi kutatás fontos állomása volt az 1975-ös év, amikor megjelent egy új néprajzi sorozat első kö- tete *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria (A magyarországi románok hagyományaiból)* cím- mel. Az eddig megjelent tíz kötetben a népszokások, a népköltészet, a hitvilág és a népmesék feldolgozásai kaptak helyet.

Az 1980-as évektől kezdve már több önálló néprajzi kiadvány jelent meg. Ezek egyike *Hocópán Sándor* főként népszokásokat feldolgozó magyar nyelven megjelent kötete. (*Hocópán Sándor: A magyarországi románok folklórjáról, Budapest, 1986*). *Borza Lucia* a kétegyházi folklórkincs legszebb meséit, szólasait, közmondásait, gyermekmondókáit. *Kozma Éva* pedig a népdalok és kolindák egy részét gyűjtötte össze önálló kötetben (*Borza Lucia: Jerebetu. Din folclorul chitighăzean, Budapesta, 1988.; Kozma Éva: Cîntece populare românești din Ungaria, Budapesta, 1987.*) Domokos Sámuel közzétette a méhkeréki Száva Tivadar halottbúcsúztató énekeit (Domokos Sámuel: *Horele morților ale lui Teodor Sava, Budapesta, 1989*) *Martyn Emilia* pedig a naptári ünnepek feldolgozásával járult hozzá a hazai románok népszokásainak megismer- téséhez (Martin Emilia: *Sărbători calendaristice la români din județul Bichiș, Budapesta, 1987*).

Az 1990-es években egy új kiadványsorozat indult a *Magyarországi Románok Kutatóintézete* kiadásában, amely a magyarországi román közösségek történetének, néprajzának és nyelvallapotának bemutatását tűzte ki célul. A sorozatnak eddig két, a *kétegyházi* és a *battonyai* románokról szóló kötete jelent meg (*Berényi Mária szerk.: În amintirea lui Ioan Iosif Ardelean Chitighaz – Pagini istorico-culturale, Budapesta, 1993.; Bătaia – Pagini istorico-culturale, Budapesta, 1995.*) Az *Adatok a magyarországi románok néprajzáról* című, 1995-ben megjelent kiadvány kísérletet tesz a tárgyi és szellemi kultúra több területének rövid áttekin- tésére (Martin Emilia: *Date etnografice despre românii din Ungaria, Giula, 1995.*)

PARASZTI TÁRSADALOM

A magyarországi románok a településeken szétszórtnak élnek. Ez valószínűleg a társadalmi folyamatok, és a többszöri generációváltás következménye. A tapasztalat azt mutatja, hogy szinte minden településen meghatározhatók az a rész, azok az utcák, ahol az idős román emberek élnek. Feltételezhető, – s a településtörténeti tények is ezt látszanak bizonyítani – hogy a románok egy tömbben helyezkedtek el, és többé-kevésbé, elkülönülten éltek. Ezt jelzik az olyan elnevezések is mint például *oláh-negyed, románváros, román rész, oláh-sor* stb., amelyek szinte mindig a görögkeleti templom környékén találhatók. Az elkülönülés terminológiája nem mindig a nemzetiségi hovatartozásra utalt, hanem sok esetben a vallásra.

A *párválásztás*, a házasság erős nemzetiségi endogámiát mutat. (Endogámia: *belházaság, ugyanazon törzshöz vagy törzscsoporthoz tartozók házassága.*) A román családok *nem egyeztek bele* a vegyes házasságok kötésébe. Esetleges vegyes házasság esetén a román lánynak át kellett térnie leendő férje vallására, a férj vallása volt a követendő a gyermekek számára is. Több településen a kis lélekszám miatt nem lehetett lokális endogámiában élni, hiszen a kis lélekszám olyan szűkre szabta a házasságkötések körét, hogy rokon-házassághoz vezethetett volna. Ennek következtében szoros rokonsági kapcsolatok alakultak ki a szomszédos településeken élő románok között (például *Körösszakál – Körösszegapáti, Létavértes – Pocsaj*). A vegyes házasságok elkerülése érdekében inkább szomszédos, vagy távolabbi falvak román családjaiból háza- sodtak (például a ma *Romániához* tartozó települések: *Körösszeg, Körösgyires, Siklód* stb.).

Vegyes házasság. Azokon a településeken, ahol a románok a szintén görögkeleti vallású szerbekkel éltek együtt (például *Battonya, Magyarcsanak*), a szerb-román házasságkötés elfogadott volt. A közös vallás és közös liturgikus szokások az élet minden területén közelítették egymáshoz a szerb és a román nemzetiséget. Egészen másként alakult a viszonyuk például a németekkel, akikkel sem családi, sem hagyománybeli keve-

redés nem tapasztalható, feltételezhetően a más vallásnak és más gazdasági helyzetnek köszönhetően. A vegyes lakosságú településeken a románok általában nem képviseltek gazdasági és társadalmi erőt.

A *paraszti rétegződés kritériuma a földhöz való viszony, a természetben való részvétele.* A társadalmi rétegződésből fakadó különbségek az élet minden területén megmutatkoztak,

- beleszóltak a párválásztásba,
- meghatározták az öltözködést,
- megszabták a magatartási formákat.

A románok egy része telkes jobbágy, majd felszabadult paraszt, más része zsellér volt. Uradalmakban szolgáltak, urasági kondások, béresek, tehenészek voltak. Itt gyűjtötték össze annyit, hogy később lakóházat vásárolhassanak maguknak. Még a tehetősebb családok is gyakran adták fiaikat parasztgazdaságokba szol- gának, hogy gazdálkodási szakismereteket szerezzenek.

A *nagy családszervezet* a románok körében is jellemző volt, amennyiben a család földművelésből élt. Ezzel a formával igyekezett a *családfő összetartani a családot, gyarapítani és együtt tartani a vagyont.* A munka irányítója az apa volt, akinek a helyét a halála után a legidősebb fiú vette át. Az apa halála általában a nagycsalád felbomlásához vezetett. Arra is volt példa, hogy valamelyik fiatal pár nem kívánt a családdal maradni, hanem földbérletet váltott és azon dolgozott. A XIX.-XX. század fordulója után már több olyan román parasztcsaládról tudunk, amelyek tekintélyes földtulajdonnal rendelkeztek. *Módos parasztok voltak például Gyulán, Létavértesen, Méhkeréken.*

Ezt fontos megjegyeznünk, mert a hazai románok népi kultúrájának átalakulásában a motiváló tényezője éppen a gazdasági helyzet volt. Az építészetben, gazdálkodási módokban, öltözködési és általában véve a tárgyi kultúrában egyaránt megtalálhatók a szegényebb, illetve módosabb paraszti rétegre jellemző adatok. A szellemi kultúra az, amely valamelyest független a társadalmi és anyagi helyzettől.

HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS

Az *Alföldön, a Sárét környékén* a paraszti gazdálkodás fő területe a XX. század elején is a *földművelés és az állattartás.* A századfordulón már jellemző a szántóföldi gazdálkodás túlsúlya. Fő jellemzője a gabonafé- lék és a kukorica termesztése volt.

A *földmunkák* legfontosabb eszköze az eke már a századfordulón felfas volt, az I. világháború után pe- dig elterjedtek a vasekék és ekekapák, melyeket általában a helyi kovácsmesterek készítettek. Korábban a vetés kézzel történt, a felszántott földet fogvassal porhanyították, ill. a bevetett földet boronával tömörítet- ték.

Az *aratás* hagyományos eszköze a kasza volt. A törpebirtokosok és földnélküliek *aratással keresték meg a család évi kenyerét*, részes aratókként dolgoztak az uradalmakban, vagy a parasztgazdáknl. Az urasági aratók kaszásokból és marokszedőkből álló csoportokban dolgoztak. A marokszedő a kaszás felesége vagy nagyobb gyermeke volt, ritkán fogadtak fel másokat. Az aratók keresetét általában keresztre részelték, a learatott terményt asztagba rakták, együtt csépeltek és egymás között széjjelmérték. Munkájukért *18-20 ke- reszt búza, 3-4 kereszt árpa volt a fizetség.* Megosztottak a szalmán és a pelyván is, és a járandóságot a gaz- da fogatán szállították haza. A munka befejezésekor a parasztgazdák megvendégelték munkásaikat. A ter- ményt vendégradakkal felszerelt szekérrel hordták be.

A századfordulói, a *cséplőgép* elterjedéséig a gabonanyerés nyomtatással történt. *A fellocsolt földre kör alakban beágyaztak 10-12 keresztet.* Középen kezdtek, s körben, kalásszal befelé fektették a kévéket. Egy- szerre 2-3 lóval, 4 óra alatt jártatták le az ágyást, majd a szalmát leszedték és falapáttal tölték össze a szeme- ket.

Fontos növény volt a *kukorica* is. Az idősebb generáció tagjai még emlékeznek a kukoricaszemek uga- rolt földre történt beszántására, de ezt a vetési módot már a múlt század végén felváltotta az eke elé történő pergetés. A kukorica közteseként vetették a babot és a tököt, amely a napraforgó elterjedése előtt a falvak olajnyerő terménye volt.

A fonás-szövés alapanyagát, a kendert a sovány, homokos földeken termesztették. A *kendertermesztés* bizonyítékeként még ma is szinte minden településen megtalálható a *Cinepiște* nevű határész. A kenderhez a földet őszele szántották, ugarolták, kora tavasszal újra szántották, majd kézzel – az 1950-es évektől géppel – vetették. 17 hét után tövestől kitépték vagy sarlóval vágták le, majd áztatni vitték. Két-három hét múlva hazaszállították, és száradás után kendertörővel összetörték (*tilolták*), majd lábbal puhították. A kendert gerebenezéssel bontották rostjaira, majd minőség szerint osztályozták. A teljesen tiszta rostokat talpas gu- zsallyal vagy kerekcs rokkával fonták. A fonalat felmottallították. A mészből és hamuból álló lúgban másnapig tartották, azután szalmarétegek közé téve trágyába ásták, ahonnan három nap elteltével vették ki. Ezután leforrázták, majd hideg-mele víz váltakozásával alaposan kimosták. Száradás után felgombolyították.

A fonó. A fonásnak jelentős szerepe volt a fiatalság társas életében, az ismerkedés egyik fontos alkalma volt. Az ősztől tavaszig tartó munkafolyamat egy dalos-táncos összejövetellel ért véget. A fonó remek lehetőség volt az olyan közös játékokra is, amelyek az ismerkedést szolgálták.

A paraszti gazdálkodás fontos területe volt sokáig az **állattartás**, hiszen a háziállat egyrészt a megélhetést jelentette, másrészt pedig a vagyoni helyzet mércéje volt.

A **juhtartás** a települések nagyrésztében fontos ágazat volt, például Méhkeréken, Gyulán, Battonyán valamint a Hajdú-Bihar megyei településeken: Vekerd, Zsáka, Darvas, Létavértes, ahol még az utolsó juhászok nevére is emlékeznek: Orodán Sándor (Battonya), Buj János (Vekerd), Görög Mihály, Lele Gábor, Molnár János (Zsáka) Szilágyi Antal (Létavértes).

A falvakban közös juhnyáj volt, több gazda alkalmazott egy juhászt, akit újévkor fogadtak fel. A juhokat márciusban hajtották ki és tavasztól őszig kinn maradtak, csak októberben jöttek haza a legelőről. Az állatokat május elején, a bárányok leválasztása után szeptember végéig fejték. Munkájáért a juhász tejet, bárányt és pénzt kapott.

Az aklot fából, kőből és szalmából a gazda építette. Ő csinálta a juhász kunyhót is, amely általában négy lábon álló, szarufás tetőzetű, szalmával borított, kőfalú építmény volt, és a juhász lakhelyül szolgált. Télen az állatokat aklokban és ólakban tartották. Az őszi behajtástól tavaszig a juhász feladata volt az otthon lévő nyáj ellenőrzése, megvédése a betegségektől (például rüh).

A XIX. sz. második felétől kezdve, de különösen a századfordulóra a jövedelemszerzés fő forrása a **szarvasmarha** nevelése és értékesítése lett. A gyermekes családok megélhetésének egyik biztosítéka volt a fejőstehen, így még a 2-3 holdas paraszt is eltartott egy tehenet a szántóföldjéről betakarított terménnyel.

A gulyát tavasszal, Szent György napján vagy május elsején hajtották ki a legelőre és az első hó leestéig ott is tartották. A csordát alkotó fejősteheneket is májustól legeltették, de naponta hazahajtották a csordások. Mind a gulyások, mind a csordások éves terményekből, ételekből és pénzből álló járandóságait állatonként kapták. Pocsajban, például, a módosabbaktól húsvétkor és pünkösdkor csirkét és kalácsot kapott a csordás.

Télen a teheneket szénával, kukoricaszárral és szalmával etették az istállóban a jászol mellé kötve. Korábban igázásra is használták.

Mivel a fejőstehen az egyik legnagyobb érték volt a parasztgazdaságokban, az állatot és az istállóját mágikus eljárásokkal védtek. Az istálló sarkaiba, az ajtó mögé piros fejtőt (szalagot) kötöttek. Lánygyermekkel három babát csináltattak, ezeket az ajtó mögé akasztották, hogy a boszorkányok ne tudják elvinni a tehenet hasznát. Megelőző eljárásaként fokhagymát tettek a küszöb alá vagy a szentelt vizet öntötték szét az istállóban. A falvakban napjainkig emlékeznek a tehenrontásra, illetve a rontás visszafordításának változatos módjaira.

A ló tenyésztése már a XIX. sz. elején megkezdődött, de csak földdel rendelkező parasztlakosok vállalták. A ló ápoltsága, fejlettsége a gazda gondosságáról, a lófogat pedig vagyoni helyzetéről árulkodott.

A **sértés** mindegyik állatnál általánosabb volt. A legeltető sertéstartás, a községi konda legeltetése, a kanások felfogadása egyre inkább háttérbe szorult. A tanyás gazdák a betakarítás után a búza- és árparlókön, a kukorica- és répaföldeken legeltették a sertéseket. Általában karácsony előtt volt a disznóvágás. A disznótörőben szokásban volt a maskarázás. Fiatalok kifordított bőrruhákban, korommal bekent arccal jelentek meg a vacsoránál, hurkát és kolbászt követelve, a disznótörő résztvevői pedig tréfálkoztak a „felismerhetetlen” maskarásokkal.

A paraszti udvarokon mindenütt volt **baromfi**: tyúk, kaeca, liba, pulyka, gyöngvtyúk. Voltak olyan települések, ahol a baromfitartás általános volt (például Vekerd, Darvas). A baromfit ellátták tulajdonjoggal, hogy össze ne keveredjenek az állatok: például hátsó körmét levágták, szárnytojját befestették stb. A Hajdú-Bihar megyei településeken a **libatartásnak** volt nagy hagyománya. Létavértesen libalegelőre hajtották ki a libapásztor, Suta Gábor, az állatokat, amiért fizetesként pénzt, búzát, rozst kapott. A libát főként tolláért tartották, bár a híztott libának is jó ára volt. A tollból készültek az eladó lány párnái. A tollat általában a debreceni vásárokon értékesítették. A háromszori tépést a család tagjai végezték. A liba szárnyából készült a tollseprű, amellyel a pernyét seprték le a frissen sült kenyérről, de összefont libatollból készült a kenőtoll is, amivel a kalácsot kenték meg tojással sütés előtt.

Egy baromfiudvarban kb. 20-30 tyúk és 3-4 kakas volt. A tojáskeltetés legjobb időpontja az augusztus 12-től szeptember 8-ig terjedő időszak. A néphit szerint pénteken este jó ültetni a kotlót, amely alá kb. 25 tojás került. A három hét múlva kikelt csirkék után a tojóshéjat kidobták, a záptojást elásták, a kártojást (amelynek nem volt sárgája) pedig bal kézzel keresztüldobták a háztetőn.

A paraszti telkek két típusát különböztetjük meg. Az egyik típus szerint a **lakóház** és a **gazdasági építmények** az utca felőli telekre szelken, egységes udvaron álltak, és a mögöttes rész volt a veteményeskert. A másik típus szerint a portát három részre osztották, elől helyezkedett el a lakóház és a virágoskert, a gazdasági udvarban épültek a gazdasági építmények, és a telek végén volt a veteményeskert.

Gyakran előfordult, hogy a románok más földrajzi és kulturális környezetben az ottani hagyományos építésmintákat vették át, például magyaroktól vagy más nemzetiségűektől vásárolták. Így a lakóház elosztása, a felhasznált alapanyagok és technikák megfelelnek az adott település hagyományos építkezésének és nem tükrözik a lakók etnikai hovatartozását.

A **parasztporta** beépítésére jellemző, hogy a lakóházat az utcára véggel, ácsolt nyeregtetővel építették. Az oldalház, (amikor a ház oldalára volt az utca vonalában), már rangot jelentett, leginkább tisztviselők, iparosok, gazdagparasztlakosok ilyen díszes homlokzatú, cseréppel fedett házakban.

A tulajdonos vagyoni helyzetét, a családi igényeket a **lakóház** szerkezete is tükrözte. A románok lakóházai általában háromszobát tartalmaztak (tiszaszoba – konyha – lakószoba), amelyhez néha kamra is kapcsolódott. A helyiségek egymás mögött helyezkedtek el, egyazon tető alatt mint a ház vonalában végig futó oszlopos tornác. A lakóház bejárata a tornác felől a konyhába nyílt, s innen lehetett bejutni a szobákba.

A **tiszaszobát** csak jeles alkalmakkor használták. Mindkét szobába csonka kúp, esetleges hasáb alakú, cserépből, téglából épült, konyhából fűthető kemence állt, amely ült-, fekvő és tárolóhelyként szolgált.

Az átépítések következtében szinte mindenütt átalakult az egykori szabadkéményes **konyha**. Az udvar felőli szoba az úgynevezett **lakószoba** a család igazi élettere, bútorzata egyszerűbb, dísztelenebb. A falak festése festőmunkákkal történt. Az aprókezes munka során az előre gyártott mintákat egymás fölé helyezve vitték fel a különböző színárnyalatokat a falakra. Ezzel a hagyományos technikával érték el a bonyolult, különleges szépségű falfestést. A falfestés főleg virág, gyümölcs, szőlőborda és különböző formájú levélmotívumokból állt, ehhez leginkább a kék, sárga, zöld, bordó valamint a világos színeket használták.

A paraszti lakóházat a legelterjedtebb építési technikával, **falveréssel** építették, a földet a deszkák közé dobták és falverővel döngölték a falat, amely elérte az **50-80 cm-es** vastagságot. A ház padlója néhol még napjainkban is döngölt agyagból van, a nádtetőt felváltotta az új tetőfedő anyag, a cserép. A házat fehérre meszelték, sok helyen a padlásteret lezáró tűzfalakat, de különösen a homlokzatot, különféle geometrikus mintákkal díszítették.

A lakóház szoros tartozékai a **gazdasági építmények**, de ezek, csak részben utaltak a birtokos vagyoni helyzetére, hiszen sok településen a szántóföldi gazdálkodásra épülő állattartás a tanyán folyt. A gazdasági udvarokban 1-2 fejős tehenet, néhány sertést, baromfit, olykor egy fogat lovat tartottak. A **gazdasági udvar** építményei tradicionális elemeket őriznek. A ló- és tehenistálló építőanyaga és tetőzete általában a lakóházakéhoz igazodott, néha egybe is épült a házzal. A lakóház folytatásaként a porta hosszában álltak általában a kisebb gazdasági építmények, sertésólak, baromfiólak, de Körösszakállban például az utcafronton, a lakóház udvari homlokzatával szemben álltak a gazdasági épületek. A gazdasági eszközök és takarmány tárolására szolgáló építmények közül némelyik szin őrizi a régi sajátos építési formát: négyzetes alaprajz, szalmával fedett, néhol tapasztott sövényfal. A hombárok, kasok és az újabban épült kukoricagörék elhelyezkedése a telken igen változatos.

Csaknem minden gazdasági udvarban állt **gemeskút**. Jellemzőek voltak a vert fából készített, csutkaszárral fedett, fehérre meszelt kerítések (például Kétegyháza), vagy a tapasztott sövényből készültek (például Méhkeréken). A módosabb parasztlakosok kerítése deszkából készült. Az 1950-es évektől, a régi kerítések elbontása után, egyre gyakoribbak lettek a vasból, téglából vagy betontól készült kerítések.

A középparasztságra jellemző, a múlt század második felének lassú gazdasági fejlődése hatással volt a népi építészetre is. Az **1880-90-es** években épült lakóházakat már egybeépített, nyitott hosszanti folyosóval látták el, amelyből később konyhát vagy kamrát rekesztettek el.

A tiszaszoba funkciójának megőrzése napjainkig tart. A család inkább új helyiségeket épített a már meglévő épülethez, csak megmaradhat a tiszaszoba eredeti rendeltetése, ne kelljen azt mindennapi használatba venni.

LAKÁSBELSO, BÚTOROK

A hazai románok lakóházaiban román népi bútoreket nem találhatunk. A románság is ugyanazokon a vásárokon szerezte be bútordarabjait mint a magyar és más nemzetiségű lakosság. Településenként vannak különbségek, de egy településen belül szinte azonos bútordarabokat találhatunk a lakásokban, függetlenül a lakók nemzetiségi hovatartozásától. Különbségek leginkább a vagyoni helyzetből adódnak. Míg a módosabb parasztok megvásárolhatták a nemesebb anyagokból készült bútordarabokat, addig a szegényebb néprétegek kénytelenek voltak beérni az egyszerűbbekkel. A polgári bútorok a paraszti lakóházakban való megjelenése és elterjedése is a középparaszti réteghez kötődik.

A román paraszteszládák lakóházaiban a bútorok elrendezése és a változatos díszítő elemek adták a lakóhelyiségek „román” jellegét.

A tisztaszoba bútorainak diagonális elrendezését később felváltotta a párhuzamos elrendezés. Az ágyakat párhuzamosan helyezték el a két szélső falon. Jellegzetes bútordarabok a két ágy, egy asztal, négy szék, a kétajtós szekrény valamint a három vagy négy fiókos komód. Az ácsolt ládák a századfordulóig, a kétajtós szekrények megjelenése előtt, szoros tartozékaik voltak a román parasztház berendezésének.

A deszkából ácsmunkával készített, vésett mértani díszítésű, általában festetlen láda a ruhaneműek tárolására szolgált, és az eladósorba kerülő lány kelengyjét is ebben gyűjtötték össze. A faragott díszítésű ácsolt láda a Békés megyei román lakásbelsőkre jellemző, addig a bihari falvakban főként a festett ládákat vásárolták. A bútorzat remek kiegészítő darabjai a díszes textíliák (például terítők, ágytakarók), a kerámiák (például fali táányerők), valamint a szintén falon lévő ikonok, családi képek, tükrök. Az udvar felőli lakószoba bútorzata hasonlít a tisztaszobáéhoz, de itt a bútordarabok egyszerűbbek, szerényebbek, kevesebb rajtuk a díszítőelem.

A konyha jelentette a családi élet fő színterét, berendezése is ennek megfelelő volt. A falusi házak átépítése során megváltozott, pusztult a hagyományos bútorzat. A régi bútorok jó esetben a nyári konyhába, istállóba, kamrába, padlásra szorultak vissza, s vagy használaton kívül vannak, vagy terménytárolásra szolgálnak.

Gyakran ott áll néhány régi komód, szekrény a modern bútor mellett a lakásban, vagy esetleg egy-egy nem lakott helyiséget rendeztek be velük.

A vagyonleltárakból tűnik ki, hogy már a múlt század közepén megjelentek a paraszti otthonokban a fenyőfából készült bútorok (asztal, karoslóca, fogas), de még mindig találhatók keményfából készült, faragott, valószínűleg a régebbi stílust őrző darabok (például pad, asztal). Az 1950-es években a méhkeréki családok szívesen vásárolták a gyulai polgári családok otthonaiból kikerült bútorokat. A paraszti háztartásban teret hódítottak a polgári ízlést tükröző bútorok (például almárium, karosszék, tükör, éjjeliszekrény stb.), és a kézművesek termékei mellett megjelentek a korszak gyáriparának áruai is.

NÉPI TEXTÍLIÁK

A paraszti lakásban a leginkább román jegyeket magukon viselő elemek a szőtt, illetve varrt textíliák, amelyeknek az előállítását a legutóbbi időkig háziilag készült. Az abroszokat, lepedőket lenből vagy kenderből, sokszor a kettő keveredésével szőtték. A díszítőmintákat vastagabb színes pamutból szőtték. A textíliák alapszíne fehér, a csík-, geometrikus-, illetve stilizált virágmotívumos mintákat piros, sárga, sötétkék, rőzsaszín, lila színek variánsaival szőtték. A szélidíszítések csipkéből, neccből vagy kézi fonású rojtokból álltak.

A textíliák közül figyelmet érdemelnek a halotti lepedők, mert díszítő technikájuk és a rajtuk alkalmazott minták megkülönböztetik őket más szöttektől. Rendszerint fehér színű, vagdalásos technikával, laposöltéssel kiképzett geometrikus minták, valamint kézi csipkék díszítik. A fejrésznél a díszítés dúsabb.

A családok felismerték a hosszadalmas munkával készült szőtt-hímzett népi textíliák értékét, és megőrizték őket. Az asszonyok néhol még az 1950-es években is szőttek leányaiknak terítőket, lepedőket, törülközőket, szakajtókendőket, és saját régi darabjaikat is gyakran ráhagyományozták férjhezmenő lányaikra.

A magyarországi románok legkorábbi textíliái szálszámolásos hímzéstechnikával készültek, csak később alkalmazták szabadrajzú mintázatokat. A gyolcs egyre gyakoribb felhasználása nyomán terjedt el a lyukhímzéssel készített textília. A szálszámolással készült vászonneműek leggyakoribb hímzéstechnikái a vagdalásos, a lapos öltéses és a keresztzemes. A vagdolás technika alkalmazása elterjedt volt a magyar népi textíliákon is. A hazai román közösségek leginkább a halotti lepedőket díszítették ezzel a technikával. A vászon sávját szállanként felvágták a széleken, ameddig a mintát tervezték. A felvágott száll kihúzásával egy mintás rács képződött, amelyet hímzéssel erősítettek meg, majd a rácsos alap közeit hímzéssel, főként lapos öltéssel díszítették. E technikával főként apró mértani alakzatokat alakítottak ki. A kivarráshoz pamutfonalat, vagy magát a kenderszálat, a vászon alapanyagát használták.

A keresztzemes hímzések a húszas – harmincas évektől jelentek meg nagyobb számban. Különösen a díszítőrülközőkön, valamint a monogramok varrásakor. A keresztzemes hímzémintákban a szöttekmintából kölcsönzött elemek szerepelnek, de igen nagy divatja volt az 1930-as évektől az aprólékos munkával, sokszínű színezéssel sűrűn hímzett (szinte gobelin-hatású) díszítőrülközőknek, melyeket nagy felületen díszítettek színes virágkompozíciókkal.

Az alapanyag minőségétől függetlenül, szabadrajzú hímzéminták az utóbbi évtizedekben terjedtek el a román közösségekben, ezen belül is a lyukhímzéses szabadrajzú mintázatú hímzések sokkal korábban mint a laposöltésűek. A motívumok változásait, az előrajzoló minták készítői (az úgynevezett drukolló asszonyok) tevékenysége, és a különböző mintakönyvek elterjedése okozta. A kezdeti előnyomó kollekciókat folyamatosan dívatos hímzémotívumokkal bővítették. Így az 1960-as években teret hódít a román közösségekben is például a kalocsai hímzés motívumkincse, színvilága.

A népi textíliák díszítő elemei egy jelképrendszer részei, amelyek a helyi hagyományok, az egyéni ízlés, valamint a mindenkor divat révén alakultak ki. A magyar népművészethez hasonlóan a román hímzéseken is a mértani díszítések és a növényi ornamentika a meghatározó. A díszítettség mértéke összhangban volt a textília népi kultúrában betöltött szerepével, például a lepedőknek csak a széleit, de a díszabroszokat sokszor nagy felületen díszítették.

RUHÁZAT, ÖLTÖZKÖDÉS

A magyarországi románok ruházata településenként, koronként, nemeként és korosztályonként különböző. Az öltözetben megmutatkozik viselője társadalmi helyzete is. Különböznek az ünnepi-, hétköznapi- vagy munkában használt ruhák is.

A román lányok és asszonyok fejviselete különbözött a más nemzetiségűekétől. A lányok hajukat koszorúba fonva hordták, és csak kevés szalaggal díszítették. Az asszonyok fonott kontyba tűzték hajukat és sohasem jártak fedetlen fővel. A fiatalabbak világosabb színű, mintás, az idősebbek fekete gyapjú, selyem vagy delin kendőket hordtak. Kétegyházán emlékeznek még a két kendő viselésére, mikor a konty köré kötött kendő piros széle kilátszott a fekete fejkendő fölül.

Nyáron az asszonyok vászonból vagy gyolcsból készült, hosszú ujjú, elől derékig gombos, mellrészén és kézelőjén ráncolt és díszített ingvállat hordtak. Az ingvállat fehér virágmotívumok díszítették. A szoknya alatt vászonból vagy gyolcsból erősen ráncolt, bő, alul csipkével, slingeléssel díszített alsósoknyát viseltek, amit derékon kötöttek meg. Alsóneműt nem hordtak. Felsőruházatuk blúzából és szoknyából valamint széles, néha körben fodros kötényből állt. Ezeket már korosztályonként változó színű és mintázatú gyári alapanyagokból háziilag varrták.

Télen a nők ruházata új ruhadarabokkal bővült. Jellegzetes téli ruhanemű a gyapjú vállkendő, amit derékon összefogva viseltek. Hűvösebb időben mellényvel, ujjatlan bőrkabáttal, gyapjú ujjassal, posztókabáttal és bundával egészült ki a nők ruházata.

A női ruhák díszítőelemei voltak a nyakban hordott, fémszálon függő pénzdarabok, a különféle színű gyöngysorok és a háziilag varrt nyakbavaló fodrok.

A nők nyáron általában mezitláb jártak, csupán aratáskor vettek fel csizmaszárból készített bocskort. Ünnepeken és hideg időben térd felettig érő harisnyát, fűzős cipőt vagy csizmát hordtak.

A férfiak viseletének fő darabjai az ing és a gaty. A férfing elől derékig gombos, ujjánál erősen ráncolt, kézelős volt, és fehér hímzett díszítéssel látták el a mell-, a vállrészen valamint a kézelőn. A gatyát négy szélből, száranként két szélből varrták, és gatyamadzaggal kötötték meg. Ezeket szerényebben díszítették, aljukat általában rojtozták. A gatyára leginkább sötétkék kötényt, az ingre pedig szintén sötét színű mellényt öltöttek. A férfiak ruházatának elmaradhatatlan darabjai a fejfedők, hiszen a román parasztemberek a temetés kivételével sohasem jártak hajdonfórt. Munkába szalmakalapot, nyáron fekete posztókalapot, télen pedig kucsmát viseltek. A korábbi keskeny szélű, lapos pörgekalapot a századelőre már felváltotta a szélesebb karimájú kalap. A kucsmát a kezdetekben tetejét oldalra hajlítva, később a tetejét benyomva hordták.

Az idősebb generációk tagjai még emlékeznek a vállig érő hajú parasztemberekre és pásztoremberekre, de a század elejére már ez a hajviselet eltűnt, csupán a bajusz általános viselete maradt meg. A férfiak ünnepeken és télen sötét színű nadrágot és azonos anyagból készült kabátot hordtak. Az ünnepi ruházat kiegészítője volt a nyakba kötött vékony fekete kendő.

A nőkhoz hasonlóan a férfiak is hordtak télen különböző anyagokból készült, melegebb felsőruházati darabokat. Egyetlen faluban Létavértesen volt általános viselete a szegényebb néprétegeknek a guba. A férfiak télen szűrt, vagy birkabőről készült bundát hordtak.

Lábbelijük munkában a saját készítésű bocskor, hétköznapiakon a papucs volt, de igen gyakran jártak mezitláb. Ünnepekkor és hidegben magas szárú csizmát húztak.

A fehér menyasszonyi ruha térhódítása a román fiatalok a legszebb ruhájukban, az ünneplőjükben es-
küdték. Ugyanez igaz a temetkezésre is. Az idős emberek általában előre elkészítették azt a ruházatot,
amelybe temetkezni kívántak. A falusi közösségekben nagyon szigorúan vették a gyászt, különösen a nőknél.
Közelebbi hozzátartozót egy évig, távolabbi rokont hat hétig illet teljes feketében gyászolni.

JELES NAPI SZOKÁSOK

A naptári év periodikusan visszatérő ünnepeinek rendje a nép ősi tapasztalatának és az egyházi év liturgiájá-
nak ötvözetéből alakult ki.

A téli ünnepek karácsonyt megelőző időszakának két legfontosabb jeles napja a Miklós- és a Luca-nap.
A battonyai románok körében Szt. Miklós napjának (dec. 6.) előestéjén a gyermekek meglátogatták a roko-
nokokat, ismerősöket. Kezükben tartották a Szent Miklóst ábrázoló ikont és termékenységarázsló köszöntést
mondtak amiért a háziaktól pénzt kaptak.

A legtöbb Luca-napi (dec. 13.) szokás a baromfi bőségarázslásával és az időjárásjóslással kapcsolatos.
A kétegyházi és battonyai románok a kenyérsütőlapáttal megpiszkálták a tyúkokat, hogy jobban tojjanak.
Luca-napjától kezdve 12 napon át az adott hónapok időjárására következtek.

A karácsony előtti böjtöt megtartották, de nem olyan szigorúan mint a nagyböjtöt.
A jeles napok közül a karácsony ünnepe a leggazdagabb periódus a népi tradíciók szempontjából. A ka-
rácsenyi ünnepekör egyik legszínesebb, néhol megváltozott formában máig is élő szokása a karácsony elő-
estéjén lezajló csoporthoz való felkészítés. A 10-15 éves fiúgyermekek már az előző nap előkészítették a vászon-
tarisznyákat, botokat, megtanulták a kolindákat, amelyeket a házak ablaka alatt énekeltek el, miután a Sza-
bad-e kolindálni kérdésre igenlő választ kaptak. A kolindák nagy része vallásos tartalmú, Krisztus születését
vagy szenvedéseinek történetét beszéli el, de számos olyan ének van, amelynek szövege pusztán adományké-
rősből áll. A gyermekek főleg ezeket énekeltek, s köszöntőjükért ajándékokkal: kaláccsal, kolbásszal, süte-
ménnyel, almával, dióval jutalmazták őket. A fiatal legények, a gyermekekkel ellentétben nagyobb csopo-
tokba verődve kolindáltak, s mindig kísérték őket zenészek. Minden háznál meztáncoltatták a lányokat és a
kapott adományokat egy zsákba gyűjtötték, majd együtt fogyasztották el. Kétegyházi a legények köszönté-
sét még elnevezésben is megkülönböztetik: umblatu cu hidede (ejtsd: umblatu cu higyevye), ami
szó szerinti fordításban hegedűvel való járást jelent. A román családoknál még napjainkban is jól ismerik a
régie kolindákat.

A karácsonyhoz kötődik egy másik szokás a turkajárás, (turcă-kecske – ejtsd: turkő) a kecskemaszkos
alakoskodás. Az 1950-es években a dramatikus játékot több településen felújították. A teriomorf (nagyjából
háromszög alakú) maszk fából készült fejrészének alsó állkapcsa mozgatható, ezzel a piros lepel alatt lévő
turkát táncoltató személy egy zsinór rángatásával, a zene ütemére csattogtatott hangot hallatott. Tánctól hege-
dűvel, dobbal és énekek kísérték. A turkával köszöntő legényeket adományokkal és pénzzel jutalmazták.

A bibliai háromkirályokat megszemélyesítő dramatikus játék a csillaggal járás, (Umblatu cu steaua,
ejtsd: umblatu cu szjáuá) csakúgy mint az ikonnal való köszöntés a románok körében szintén karácsonyhoz
kötődik. A Hajdú-Bihar megyei Bedő községben élő görög katolikus románok ismerik a betlehemezés szo-
kásának román és magyar nyelvű változatát.

Az évkezdet mindig családon belüli szimbolikus szertartással és gonoszűző cselekvéssel jár. Az újévi
szokások közül a méhkeréki fiatalok körében kedvelt egy dalos-táncos összejövetel, a vergel, (ejtsd: vérszél,
jelentése botocscsa). A battonyai és kétegyházi újévi szokások között szerepel szilveszter éjszakáján gyako-
rolt vergulat (ejtsd: vergulacő) nevű játék, jósló tevékenység, amelynek változatát Battonyán sínvasi-nak
(szünvaszi) nevezik. A játék lényege és célja, hogy tányérok alá helyezett különféle tárgyak (pénz, kenyér,
cérna, szendaráb, só, tükör, fű, gyűrű, kenderkörb) segítségével jóslják meg a fiatalok jövődéliük jel-
lemző külső és belső tulajdonságait. Az éjféli harangszó után a fiatalok az utcákon dobpergéssel, ostorpatto-
gással, kerítésdöngetéssel, kergették ki az övét és a szegénységet a faluból. Újév éjszakája a jóslásokra és
szerelemi varázslásokra is alkalmas időpont volt. A népi időjárásjóslás ismert formája a hagymakalendárium
készítése. A vöröshagyma 12 lemezére sötét szírtak. Megjegyezték melyik lemez melyik hónapot jelöli. A
karácsonyi ünnepek zárónapján ezekből következtek az év hónapjainak időjárására, a csapadék mennyi-
ségére.

A siker érdekében tiltott és szabott cselekvéseknek és jóslásoknak alapja a kezdővarázslás. Ezért volt új-
év napja kiadást tiltó nap. A kezdővarázslásokhoz fűződnek az első látogatóhoz kapcsolódó újévi hiedelmek
is. A férfi látogató szerencsét, a nő szerencsétlenséget hoz a ház lakóira, ezért vártak első látogatóként az
újévköszöntő fiúgyermeket, akik településenként változó szövegű, de azonos jelentésű köszöntőket
mondtak.

Január ötödike a házszentelés napja. A pap, a kántor és néhány miseingbe öltözött fiúgyermek kísére-
tében megszentelte a házakat, és a család kérésére a gazdasági épületeket is. A házszentelés ma is élő szoká-

sa a téli ünnepekörnek, célja a gonoszűzés és termékenységvarázslás. A pap által megszentelt dolgoknak gyó-
gyító erőt tulajdonítottak, ezért tettek a küszöbre kukorica- vagy búzaszemeket, s ezeket később az állatok-
nak adták. Ehhez a naphoz kötődik a lányok férjjesőli szokása is: ha a lány lefekszik arra a helyre ahol a pap
áld, megáldja a jövődélijét.

Az elősködő rágesálók távoltartása a paraszti háztartásból a racionális eljárások elterjedéséig mági-
kus úton történt. A patkányriasztást fiúgyermekek végezték zajkeltéssel és házkéréssel.

Január hatodika legfontosabb eseménye a vízszentelés. A szentelt víz mági-
kus jellegű szentelt voltának köszönheti, ezért nagy szerepe volt a gonoszűző és gyógyító eljárásokban.

A farsangi időszakról az emberek emlékeztében már csak az él, hogy ez volt a lakodalmak és mulatsá-
gok tartásának fő időszaka, amely átmenetet képez a téli és tavaszi ünnepek között.

Nagyböjt idején a táncos alkalmakat a máláies-nek (ejtsd: málóies) nevezett összejövetel pótolta, ahol a
táncot különféle játékok helyettesítették. A böjtben tilos volt a házasságkötés, és szigorúan betartották az
étkezési szokásokat, csak növényi eredetű táplálékot fogyasztottak. A böjt első hetének szombatján ünneplik
Szent Tódor-napját, amely naptól a böjt minden szombatján a halottakra emlékeznek. A pap proszforát és
főtt búzát oszt szét ezen a napon a szertartás résztvevőinek. Ehhez a naphoz kötődött a lányok hajmosási
szokása: fák rügyeit vízben megfőzték, majd a leszűrt vízzel mosták meg a hajukat. Hajmosás végeztével a
vizet egy fa tövére öntötték, hogy szép hosszúra nőjön a hajuk. Szent Tódor-napján tilos volt a fonás és a
szövés, mert félték a Szent Tódor lovának nevezett hiedelemalak büntetésétől.

A magyarság körében húsvétkor gyakorolt locsolkodás szokása a románok körében április 23-ához, Szent
György-napjához kapcsolódik. A víz termékenységvarázsló erejébe vetett hit az alapja a magyarországi ro-
mánok körében ismert pápruga (ejtsd: pöpöruga) vagy dodolai (ejtsd: dodolájé) elnevezésű esővarázsló,
esőkerő szokásnak is, ám ez nem kapcsolódott konkrét naptári naphoz, hanem általában nagy szárazság ide-
jén gyakorolták. Zöld ágakba öltöztött fiú- vagy lánycsapatok-esőkerő szövegű dalokat énekelve jártak házról
házra. Ezért főként enniivalóval és pénzzel jutalmazták őket.

A tavaszi évnegyed kezdetén a néphit szerint tömegesen járnak a boszorkányok és a rontó szellemek. A
boszorkányok elleni védelmet az ajtókra, ablakokra, kapura helyezett tuskés vadrózsaág vagy csalán szolgál-
ta.

Húsvét előtt egy héttel, virágvasárnap ünnepli az egyház Krisztus Jeruzsálembé való bevonulását,
amelyről barkás körmenettel emlékezik meg. A szentelt barkát gonoszűző, mági-
kus tárgynak tekintették, úgy hitték villámtól, betegségtől óvja meg a gazdát, ezért mindig tartottak belőle a lakásban.

A magyarországi románok körében 1925-ig a Julian naptár volt használatban. Ezután alkalmazták a javi-
tott griego naptárt, amely megszüntette az egyházi és állami időszámítás kettősségét.

A húsvéti ünnepsorozat a nagyszünetek esti kongatással kezdődik. A kongatás egy falemezt ritmi-
kusan ütögetnek egy vagy két fakalapáccsal. Románul: toacă (ejtsd: takő). A feltámadási körmenetig ez he-
lyettesíti a harangokat.

A nagyapák a kezsgizorúbb böjti nap volt, sokan teljes böjtöt tartottak. Szokásos volt a napfelkelte
előtti harmatban való mosakodás, de annak gyógyító erejére már csak kevesen emlékeznek. Húsvétvasárnap
a legtöbb településen a hajnali órákban az egyház körmenettel ünnepli meg a feltámadást.

A tojásfestés általánosan ismert szokás. Az anilinfestékek elterjedéséig vöröshagymahéj vagy zöld búza
főzetet használtak tojásfestésre. A tojást úgy díszítették, hogy a tojásra különböző rajzolatú levelet rögzítet-
tek, amelynek helye festéskor szintelen maradt. A rokonok, ismerősök húsvét hétfőn piros tojással és pénz-
zel ajándékozták meg a gyermekeket. A húsvétkor szokásos kedvelt játék volt a gyermekek körében a piros
tojások versenyszerű összeütögetése, egymástól való elnyerése, vagy fémpénzzel való megcélzása, hogy az
belemélyedjen a tojásba. A húsvétot megelőző hosszú böjti időszak magyarázza, hogy húsvétkor egész nap
terített asztallal várják a vendégeket.

Századunk közepe óta magyar hatásra kialakult, hogy mindenszentek és halottak napján gyertyát gyújta-
nak a temetőben, ám ezzel párhuzamosan továbbra is él a halottak húsvétjának hagyománya. Húsvét hétfő
követő hétfő a pap megszenteli a sírokat, a hozzátartozók piros tojást, kalácsot és bort visznek a temetőbe,
ahol a halottakra való megemlékezésül szétosztják a jelenlevők között vagy a sírokra helyezik.

A májusfa a természet újjászületésének szimbóluma, az ifjúság egyik tavaszi szokása. Május 1-jén a ma-
gyarországi románok körében is szokás volt májusfát állítani.

A tavasz utolsó ünnepe a pünkösöd. A románok körében pünkösöd napjához kötődik a vetések megszen-
telésének szertartása a határban. Ezen a napon a templom padozatán szénát terítenek szét. A szertartáson
résztvevő asszonyok a megszentelt búzából és fűből koszorúkat fontak. A búzakoszorúkat a templomi lobo-
gókra helyezték, a fűkoszorúkat pedig termékenységvarázsló céllal hazavitték. A néphit szerint a fűkoszo-
ru megvédi a házát a villámcsapástól.

A nyári napfordulóhoz Európa-szerte gazdag szokásanyag kapcsolódik. Keresztelő Szent János ünnepé-
nek jelentős mozzanata a román közösség életében a koszorú készítése. A szokás legáltalánosabban ismert
formája a koszorúval történő haláljóslás. A temetőben, árkok partján található sárga virágokból (sinziene

ejtsd: sünzien) a lányok és asszonyok koszorúkat fontak minden családtag számára. A virágok közé néhány településen fokhagymát is fontak. A koszorúkat bal kézzel az akkoriban még gyakori nádtetős házakra dobták, s azt tartották, hogy akinek a koszorúja leesik, még abban az esztendőben elhalálozik. Battonyán és Magyarcsanádon óvó-védő céllal a ház homlokzatára, míg Méhkeréken főként a sírokra helyezték a koszorúkat. Péter-Pál-napja (június 29.) az aratás kezdete. Július 20-át haragos ünnepnek tartják, mert a néphit szerint Szent Illés megbünteti azokat, akik ezen a napon dolgoznak. A szeptember 14-én ünnepelt szentkezreszt-napjához számos népi gyógyászati eljárás kötődik. Szent Mihály-napján kezdődik a szolgák, kocsisok, béresek éve.

AZ EMBERÉLET FORDULÓINAK SZOKÁSAI

A születéssel kapcsolatos szokások magukban foglalják a terhességet, a születést és a kisgyermekkel kapcsolatos teendőket, tehát a születéstől a keresztelőig terjedő időszakot.

Egy új ember születése, „egy új éhes száj” nem mindig jelentett örömet a családnak. Éppen ezért előfordult, hogy az asszonyok nehéz fizikai munka végzésével, forró fürdőkkel, gyógyszerek szedésével próbálták megszabadulni a nem kívánt terhességtől, sokszor egészségük veszélyeztetésével és a közösség elítélő magatartása ellenére. A terhesség idejéhez sok olyan szokás kapcsolódott, amelynek célja a jóslás, különösen vonatkozott ez a gyermek nemének meghatározására. Általában elsőszülöttként fiúgyermeket vártak, hiszen a fiúgyermek biztosíthatja a család folytonosságát. Ha a terhes asszonynak hegyes hasa volt, sokat hiányt és a szülés időpontja késett, biztosra vehettek a fiúgyermek születését. Sok esetben igyekeztek befolyásolni a születendő gyermek nemét (például az esküvői vacsorán a menyasszony ölébe fiúgyermeket ültettek.)

Számos tiltó eljárással szabályozták a terhes nő cselekedeteit, például nem volt szabad baromfi szárnyat ennie, mert a születendő lány nem tud majd varni, vagy síros, beteges lesz. Ha a várandós megjéjt valamitől, azt tartották, hogy a gyermek hasonlítani fog az ijedség tárgyára. Ezért nem volt szabad csúnya doogra (tárgy, állat) néznie. Ha mégis látott ilyet a következőket kellett mondania: „Ketten vagyunk, ketten csodálkozunk”, ezzel megelőzve a hasonlóság kialakulását. Tiltott volt a terhes asszonyt akár tréfából is bármivel megdobni, nehogy a gyermekben nyoma maradjon. A várandós anyának nem volt szabad a temetésen a koporsón lévő keresztet megcsókolnia, mert a gyermek sárgaságos lesz. Nem volt szabad kutyába, macskába rúgnia, mert a gyermek súlyos betegségben fog szenvedni.

Az 50-es évek végéig a parasztasszonyok otthon születtek, általában ágyban, de gyakori volt a földön, térdelő helyzetben illetve guggolva szüles is. A szülést a bábaasszony segítette, az ő feladata volt a szülő nő segítése valamint az újszülött mosdatása, gyakorlatilag ő adott nevet a gyermeknek, amikor az ikon felé fordítva mondogatta a nevét. Ugyancsak ő jelentette be hivatalosan az újszülöttet a községházban. A románok által lakott települések bábái általában a településeken lakó magyar asszonyok voltak. A múlt század közepén egy méhkeréki román parasztasszony szerzett bábaoklevelet a nagyváradi Bábaképző Intézetben. M. Ruzsa Péterné (Cséffán Éva) 40 éves korában sajátította el a születésben való segítségnyújtás tudományát, s 83 éves korában bekövetkezett haláláig aktívan tevékenykedett a faluban. Betegségek gyógyításához is értett.

Az újszülött védelmét számos hiedelemmel, mágikus eljárással igyekeztek biztosítani. Az újszülött első fürdővizébe például szentelt vizet tettek, amit fürdetés után „járatlan” helyre (kert végébe, kerítés mellé, kút mellé) öntöttek. Ismert volt a fürdővíz termő fára öntése, hogy a gyermek úgy nőjön, mint a fa.

A gyermekágyasnak hat hétig nem volt szabad elhagyni otthonát. Szinte napjainkig szokás a gyermekágyas meglátogatásakor ételet vinni az anyának. Hogy ne vigye el a gyermek álmát, a látogatónak egy szösz kellett a ruhájáról az anya felé dobni. A néphit szerint az újszülöttet megronthatják az ártó szellemek a keresztelésig. A rontás megelőzésére az anya nem hagyta magára gyermekét, de ha mégis meg kellett tennie, a gyermeket betakarta a kötényével, bölcsője mellé seprűt állított, bölcsőjébe fokhagymát, tömjént tett. Éjszaka lámpát égettek a gonosz távoltartása céljából. A legnagyobb rontás, ami egy kisgyermeket érhetett, a szemmelverés illetve elcserélés volt. A kereszteléstől már kevésbé bánthatták a gyermeket a gonosz szellemek, éppen ezért a keresztelőt igyekeztek hamar megtartani. A gyermeket a templomba a keresztanyja vitte, ahol a pap az ortodox szertartás szerint megkeresztelte.

A fiatalok társas életének fő színhelyei voltak a táncházak, fonók, ahol gyakran alakultak ki a párkapcsolatok, amelyek házassághoz vezettek. Nem volt azonban ritka hogy a szülők választották ki gyermekük jövődöbelijét, s a választásnak legfontosabb kritériuma a vagyoni helyzet, illetve a vallási, etnikai hovatartozás volt. A szülői választás elleni tiltakozásként a lány titkon a legényhez költözött az esküvő megtartása nélkül. Ezzel a szokással sok esetben éltek azok a párok is, amelyek nem tudták magukra vállalni a lakodalom költségeit.

Amennyiben a legény szülei beleegyezésüket adták, a fiatalok hozzájuk költöztek, ellenkező esetben közeli rokonoknál, ismerősöknél, barátoknál laktak ideiglenesen. Természetesen a fiatalok igyekeztek minél

hamarabb törvényes házasságot kötni. A házasságkötés nem történhetett esküvői ruhában, a fiatalokat nem az oltár előtt eskette a pap, tehát a szertartás különbözött a hagyományos esküvői szertartástól. Tekintve, hogy az ilyen módon történő házasságkötésre nagyon sokszor az anyagi lehetőségek hiánya miatt került sor, a falusi közösség nem ítélte el az ily módon házassulókat. Ha az esküvőig a fiatal pár mégis úgy döntött, hogy nem kíván házasságra lépni, ez a döntés nem befolyásolta későbbi életüket más személlyel való házassági szándékukat.

Hagyományos módon akkor kötöttek házasságot ha a fiatalok és a szülei kölcsönösen megegyeztek a lakodalom körülményeit (időpont, anyagiak) illetően. A megegyezés után kerülhetett sor az eljegyzésre, amelyre néhány közeli hozzátartozó is meghívást kapott. Eljegyzéskor a fiatalok gyűrűt cseréltek és kölcsönösen megajándékozták egymást. Az esküvői tanúknak ajándékozási kötelezettségük volt. A lakodalmi előkészületek egy hétig tartottak; ez a szokás napjainkig él. A tényleges előkészületek az esküvő előtti csütörtökön kezdődtek, amikor a lány kelengyéjét a vőlegény házába vitték. Battonyán ez szépen feldíszített lovas kocsival történt. Az előkészületi héten készítették el az ételek nagy részét (sütemények, tézstafélék).

A lakodalomba való meghívás a hívogatók (chemători, pălăscari, pălăscasi) végezték. Ruházatuk fekete volt, kalapjukat fácántollal, botjuk, borostüvegük színes papírvirágokkal, szalagokkal volt díszítve. A vőlegény meghívott vendégeit a lányok háznál az esküvő napján itattal és kaláccsal fogadták. Jellegzetes, általánosan ismert szokás volt, hogy a kapuban egyezkedtek, tréfás dialógus zajlott le a két fél vendégei között. Előbb idős asszonyt, majd gyereklányt ajánlottak a menyasszony helyett. Végül a menyasszony is megérkezett, versel búcsúzott szüleitől, családjától, majd a menet elindult az esküvőre.

A templomi szertartás ideje alatt a lakodalmasok a templom előtt táncoltak, rigmusokat mondtak. A szertartás után, útban a vőlegény házához több akadályt gördítettek eléjük. Ilyen volt például az út elzárása, majd a menetet csak fizetés ellenében engedték tovább.

A vőlegény házában az ifjú asszonyt az anyós fogadta kenyérrel és két égő gyertyával (például Battonyán) a szeretetteljes befogadás jeleként. Méhkeréken még az 1960-as években is szokásban volt, hogy a vőlegény házában udvarán a menet három kört írt le, miközben két gyermek bazsalikomcsokorral vizet fröcskölt és búzaszemeket szórt rájuk.

A vacsora hagyományosan tyúkhúslevesből, pörköltből és sült húsból, valamint süteményekből, tortából és italból állt. Az esküvői vacsora után magyar és román táncokat egyaránt táncoltak, rigmusokkal tarkítva azokat. Általában éjfélkor került sor a menyasszonytáncra. A menyasszonyt és vőlegényt minden meghívottnak illetve megráncoltatni rokonsági sorrendben. A tánc után a fiatalok levetették az esküvői ruhájukat, ilyenkor öltötte magára az új asszony a menyecske ruhát és kendőt, amit általában az anyósától kapott.

Az emberi élet fordulójának utolsó állomása a halál, a temetés. A közelgő halált számos tényező jelzi előre a hozzátartozóknak. Halált jelent a kutya vonítása vagy a bagoly éneke. Különböző tárgyakkal kapcsolatos jelenségek is a halál bekövetkezését jelezhetik, mint például: a bútorok, ajtók pattogása, tükrök, képek leesése a falról. A halált jelentő álmok a következők: fog kihullása vagy kihúzása, koca, düledező ház, kibontott haj, szövés, sár, tapasztás, zavaros vízben való fürdés, vér, piros szín, menyasszonyi ruha.

A néphit szerint a test halála után a lélek egy ideig a holttest közelében tartózkodik. A románok elképzelése szerint a lélek lehelet formájában távozik a testből. A halott lelke végleges elköltözésig (általában hat hétig) számos helyen tartózkodhat: szoba, ház, temető, sírjel, eresz, ház környéke. A továbbélő lélek képze az alapja a virrasztás és a jelképes halotttetetés szokásának. A halál beálltakor szükséges cselekmények, ten-nivalók is ezzel a képzzel állnak kapcsolatban: az ablakok kinyitása, a fényes felületek letakarása, az óra megállítása.

A használati tárgyak, a halott kedves tárgyai halotti mellékletként igen változatos dohányzacskó, pipa, imakönyv, fénykép. Néhány olyan tárgy is szerepelhet halotti mellékletként, amely a túlvilági életbe való áttérést hivatott elősegíteni. A viaszgyertya funkciója, hogy világítson a léleknek, a keresztalakúra formált, meghasított gallbá helyezett pénznek pedig a vámpérfizetése. A halott éjszakai őrzése, a virrasztás oka a halott tisztelete, a tőle való félelem, de a virrasztó tulajdonképpen a parasztság társas összefogóelemeinek egyik alkalma is volt. A halottsírátásnak a hazai románok körében nagy hagyománya volt. A siratóénekek dallambeli és szövegbeli rendkívüli gazdagsága, visszatérő és teljesen egyszeri, egyéni szövegei, dallamkin-cse, nyelvi megoldásai külön elemzést igényelnének.

A temetési szertartás lényeges eleme a pénz. Pénzt tesznek a koporsóra amikor megcsókolják a keresztet, és számlálatlanul aprópénzt dobálnak a sírba.

Napjainkig gyakorolják a temetési szertartások keretében a halott búcsúzásának szokását halottbúcsúztató énekek formájában. Ezeket az elhunyt életének legfontosabb eseményeit felsoroló énekeket általában egy egyházi ének dallamára éneklék, mielőtt kiviszik a halottat az udvarról, hogy utolsó útjára kísérjék, vagy a temetési szertartás végén. A halottat végső útjára kísérők részt vesznek a halottas háznál megrendezett halotti toron, amelynek meghatározott táplálkozási rendje van.

A néphit elemei az egész emberi életet átszövik, szinte nincs a paraszti közösségekkel kapcsolatos olyan jelenség, esemény, tárgy, amelyhez ne kötődne valamilyen hiedelem.

A hagyományos paraszti életforma megváltozásával megszűntek a hiedelmek átadásának alkalmai és lehetőségei, így ezek nem hagyományozódtak tovább még oly mértékben sem mint a népszokások. A hiedelmek megjelennek a parasztember világképében (eredet és történeti monádák), a természeti világról alkotott képzetében (nap, hold, természeti jelenségek, időjárás, növények, állatok, tárgyak, ételek, foglalkozások, emberi test. stb.) az élet jelentős eseményeiben (születés, kisgyermekkel kapcsolatos szokások, házasságkötés, gyermeknevelés, halál), a különféle betegségek gyógy módjaiban (szemverés, rontás, átok).

A népi hitvilág jelentős részét képezik az emberfeletti erővel rendelkező lényekről szóló misztikus hiedelmek (boszorkány, szemmel verő személy, gyógyító), valamint a természetfeletti lényekről (kísértet, hazaáró halott, elcserélt gyerek, kigyó) kialakított képzetek.

A gyógyászat a népi hitvilág és a népi természetismeret része, egyaránt tartalmazza a babonás hiedelmeket és a népi tudás racionális elemét. A gyógyításokat általában racionális és irracionális módszerek együttes alkalmazásával végzik.

A betegséget előidéző okok között szerepelnek egyrészt a külső sérelmek (például ütés, esés, megfázás), másrészt pedig a rontó személyek ártalmi. A hagyományozott ismereteken nyugvó úgynevezett racionális gyógy módok ritkán álltak önmagukban, a közösség tagjai igyekeztek ezek hatóerejét irracionális eljárásokkal, varázslatokkal még erősebbé tenni.

A racionális gyógyítás történhet növényi, állati és egyéb anyagok segítségével, mechanikai és felületi beavatkozással.

A paraszti gyógyító gyakorlatban igen jelentős helyet foglaltak el a gyógynövények. Ezek nagy részét meghatározott módon (például bal kézzel), időben (például Szent György-napján, éjféltor stb.) gyűjtötték, felhasználásuk is kötött volt. Nem mindegy milyen állapotban (frissen, szárítva, főzve, nyersen) és milyen módon (például lemosásra, ivásra, fürdőzésben, borogatásra) használták ezeket a növényeket.

A magyarországi románok, gyógyító eljárásaikban a következő növényeket használták: fokhagyma, paradicsom, hagyma, kamilla, burgonya, petrezselyem, sárgarépa, káposzta, akác, lilium, fűfű, útifű, cickafark, farkasalma, bűdösörvív, katáng, fehérmályva.

Bizonyára bővíthető a gyógyításban alkalmazott növények köre, de a felsorolásból látható, hogy az étkezés alapját képező növények gyógyító hatására emlékeznek leginkább. Ez a gyógy módok hagyományozására jellemző eljárással magyarázható, miszerint a kimondottan gyógynövényekként szereplő növények neveit titokban kellett tartani. A gyógynövények mellett a népi gyógyászatban gyakori az állati eredetű termékek alkalmazása. A gyógyításban szerepelhet maga az állat vagy valamelyik testrésze. A kutyaharapást szőrével gyógyították. A gyíkot háromszor körülhúzták a torokfájós nyakán, az izzadós kezűnek hangyát kellett a kezébe fognia. Avas szalonnát evett az asztmás beteg, a légúti bántalmakban szenvedő pedig mézet. A pók hálóját mésszel keverték össze és a vágott sebre tették. A ló szőre leszárította a szemölcsöt, ha körülkötötték vele. A tojás fehérjét égési sérülésre, a tejfölt sebekre kenték. A szoptatós anya tejét fejk a fájós szembe, tejszagra jött ki a gyermekből a kigyó.

A gyógyászatban használatos egyéb anyagok köre is igen gazdag. A parasztember igyekezett majdnem minden őt körülvevő anyagot felhasználni gyógyító eljárásaiban. Íme felsorolásszerűen néhány anyag a segítségével gyógyított betegség megnevezésével együtt: petróleum (tetű), cukros petróleum (asztma), kenyér (kelés), hamu (kelés), olaj (székrekedés), timsó (fagyás) élesztő (ragályos betegség), ecet (vágott seb, ajulás, rüh), szappan (székrekedés, izületi fájdalmak), keserű só (gyomorfájás), kaparéka mész (izzadás), tömjén (üledtség), melegített kő (vesebetegségek), fekete cérna (kelés), szalmaszál (szembetegség), rézgálic (rüh), só (fájós fog) meleg só (mandulagyulladás), viasz (sárgaság), szenteltvíz (minden betegség gyógyítására alkalmas).

A gyógyítás történhet mechanikai beavatkozással a fentebb említett növényi, állati és egyéb anyagok felhasználásával. A leggyakoribb mechanikai beavatkozások a következők voltak: gyúrás, masszírozás, kenés, dörzsölés, vágás. A mechanikai eljárásoknál sokkal gyakoribbak voltak a felületi beavatkozások, azok közül is a kenés, lemosás, borogatás.

Az irracionális gyógyítás közvetett gyógyítási forma a betegségbe való beavatkozás nélkül. A mágikus eljárásokat különösen akkor alkalmazták, ha a betegséget rontás okozta. Ilyen esetben az első és legfontosabb dolog a rontó személy megidézése szóbeli megidőzés vagy jelképes kínzás formájában. A rontás okozta fájdalmaktól való félelmében a közösség számos eljárást gyakorolt a rontó cselekvések megelőzésére. A mágikus gyógyítás történhetett szóbeli ráhatással, melynek leggyakoribb formája a ráolvasás. A ráolvasás alapja a kimondott szó varázserejébe vetett hit. A ráolvasással kapcsolatosan három tényezőnek van jelentősége:

- a ráolvasó személye,
- a ráolvasás mint rituális eljárások együttese,
- a ráolvasószövegek mint népköltészeti alkotások.

A hazai románoknál a ráolvasás egyértelműen a nők feladata volt, s fontos szerepe volt a gyógyászatban. Ezt bizonyítja az is, hogy sok ráolvasás megőrződött annak ellenére, hogy nem tanították meg senkinek, azt csak ellesni, „ellopni” lehetett. A ráolvasás hatékonysága függött az előírt körülmények betartásától. Ilyenek például a gesztusok, mozdulatok, szövegek, tárgyak, az eljárást végzés időpontja, helye, száma stb. A ráolvasást megerősítő eszközök között gyakran szerepel a kés, a seprű, a sarló, a kenderfésű. Ezek általában a szövegekben is említésre kerültek. A ráolvasás három, hét vagy kilenc alkalommal történt, három, hét, kilenc napon át. Mind az eljárás gyakorlásában, mind pedig a szövegekben ezek a leggyakrabban előforduló számok. Az eljárás csak akkor volt hatékony, ha valamilyen mágikus, cselekvéssel megerősítették azt. Minden ráolvasásnak megvoltak a maga kísérő eljárásai, mint például háromszor ráfűjták a betegre, késsel keresztet vetettek rá, füstölték, szenteltvízzel hintették be stb.

TÁPLÁLKOZÁS

A parasztsaládok háztartásaiban az étkezés három fő táplálékra épült: kenyér, tej, zsír illetve növényi olaj.

A frissen fejt tej fogyasztása általános volt, de ha nem fogvott el, feldolgozták, aludttejet, túrót készítettek belőle. A tej nyári melegekben hamar megaludt, a leszedett tejfölből vajat ráztak egy cserépedényben. A vajkészítés melléktermékét az író ételek készítésénél használták fel. Íróval készítettek például krumplilevest, vagy tészta gyúrtak belőle. Az íróból bálmos készülhetett úgy, hogy forralás közben búzalisztet kevertek bele, így a puliszkához hasonló ételt nyertek.

Az ellés utáni második – harmadik fejből készült egy kedvenc túros étel, a curiasta, gulusta. A néphit szerint a felmelegített, összetúrosított tejet jó osztogatni, mert több teje lesz a tehénnek, ezért a szomszéd, rokon gyerekeket meghívták curiasta evésre. A hagyomány szerint egy földre helyezett nagy tálból fogyasztották el a gyerekek az ételt, miközben a háziak vízzel megcsapkodták őket. Készítettek még juhtejből gomolyát, túrót, erőstúrot, sajtot, amit piacon értékesítettek vagy a családban fogyasztottak el.

A jelentős családi ünnepeken valamint a jeles napokon falvanként olykor különböző, de mindenképpen hagyományos étkezési szokások voltak jellemzőek. A halotti tor étrendje szegényebb családoknál szalonnából, kenyérből és borból, módosabbaknál birkapaprikásból, esetleg töltött káposztából, kalácsból és pálinkából állt. A lakodalmakban csigalevest, birkapörköltet, baromfisültet, kalácsot, bort és süteményt szolgáltak fel a vendégeknek.

Rendszerint karácsonyra ölt dísznót a család, s ez meghatározta a kisbőjt utáni ünnep étrendjét is. Újévkor nem ettek baromfit, mert a néphit szerint nem hoz szerencsét, mivel a csirke hátrakapar, a dísznó viszont előre tőr. Húsvétkor terített asztal várta a vendégeket. A negyven napos nagybőjt után általában tyúkhúsleves, sült hús, báránsült, sonka, tojás, fánk, mákos és diós kalács volt a húsvéti étrend.

A falusi közösségek szigorúan kezelték a nagybőjti étkezési szokásokat. A hal kivételével csak növényi eredetű táplálékot fogyasztottak, és sütésre és főzésre is kizárólag olajat, szigorúbb bőjt esetén csupán vizet használtak. Hagyományos bőjti ételek: rétés, aszalt gyümölcs, patogatott kukorica, paradicsomleves, lekváros fánk, mákos tészta, puliszka, pászka stb. A legjellegzetesebb bőjti étel, amit leves vagy ital formájában minden román közösségben ismertek, a chisăliță (ejtsd: kiszölicő) korpale volt, amit Kétegyháza-n a következőképpen készítettek: egy 5-10 literes vászonfazékba néhány marék korpát tettek, s hozzá kevés kukoricalisztet kevertek, ebbe néhány darab szénparazsat, egy marék sőt és kevés, a kenyér kelesztésére használt cumnău-t (ejtsd: kumnőu) komlót tettek. Hogy az elegy érlelődjön, felforrt majd lehűtött vizet öntöttek rá, s mindezt alaposan összekeverték. Az edényt egy tiszta vászontörülközővel takarták le, majd egy szalmával bélelt kosárba helyezték. Tetejére párnát tettek, hogy jól forrjon. Kilenc napig meleg helyen érlelték, amíg fogyasztásra alkalmas lett. A magyarországi románoknál a hagyományok megőrzésében fontos szerepet töltött be a kulturális elszigeteltség, az etnikai endogámia valamint az ortodox vallás.

NÉPZENE ÉS NÉPI GYERMEKJÁTÉKOK

A magyarországi román népi kultúra egyik leggazdagabb területe a **népzene**. A legkülönbözőbb falusi szokások, csakúgy mint a jeles napi ünnepek egyik nélkülözhetetlen eleme a zene, az ének. A népzenei hagyomány eredete szoros kapcsolatban áll a népcsoport származáshelyének zenéjével. A közvetlenül szomszédos romániai települések népzenei tradíciói igen közel állnak a magyarországi románok zenei folklórájához. Forrásvidéke alapján, illetve a ma is élő népzene, néptánc és hangszerez zene sajátos jegyei szerint három egymástól jól elhatárolható dialektusra osztható:

- Bihari dialektus – *Bedő, Körösszakál, Körösszegapáti, Pocsaj, Vekerő, Zsáka* (Hajdú-Bihar megye), *Méhkerék* (Békés megye);
- Körösvideki dialektus – *Elek, Gyula, Kétegyháza, Pusztaszentlászló* (Békés megye);
- Bánáti dialektus – *Báttonya* (Békés megye), *Magyarcsanak* (Csongrád megye).

A földrajzilag elkülönült közösségek népzenei hagyományai viszonylag elszigetelt formában fejlődött és egymástól könnyen megkülönböztethető egyéni vonásokat alakított ki.

A románok által lakott terület dallamkincse sokféle, de elég pontosan meghatározható stílusjegyek jellemzik. Különösen az előadásmód tekintetében épül sajátos törvényszerűségekre. *Bartók Béla* a román népzene szempontjából korszakalkotó *Cincede populare românești din comitatul Bihor (Bihar vármegyei román népdalok)* című munkájában, amely 1913-ban jelent meg a *Román Tudományos Akadémia* gondozásában, elsőként írja le a román népzene kategóriáit. Bartók az erdélyi román népi dallamokat öt csoportba osztotta:

1. Kolindák (karácsonyi dalok és betlehemes énekek),
2. Halotti sirató énekek (*bocete*, ejtsd: bocsete),
3. Szertartásos énekek (lakodalmas és esküvői énekek),
4. Táncdalok (*ardeleanescu, minințalu*, ejtsd: árdelénészku, minünccölu stb.),
5. Alkalmhoz nem kötött egyéb dallamok (dalok, balladák).

Constantin Brăiloiu román nézenekutató szerint az alkalomhoz kötött népi dallamok közül fontosságuk és elterjedtségük alapján három csoportot emelhetünk ki: a lakodalmi dalok, halottas énekek, továbbá a téli ünnepekhez (karácsony, új év, vízkereszt stb.) kapcsolódó dallamok. A magyarországi románok népzenei kincsében mindezek a dallamok megtalálhatók, illetve a kategóriák szerint a maguk teljességében bemutat-
hatók és megismerhetők.

KOLINDÁK

A kolinda és kolindálás (*colindă, corindă, cincede de crăciun*, ejtsd: cöntécsé de cröcsiun) a karácsonyi, újévi ajándékozáshoz, ajándékszerzéshez kapcsolódó ének, illetve szokás. A kolindákat jeles napok előestéjén gyerekek, legények vagy lányok, esetleg fiúk-lányok együtt, sőt néha házasberek csoportosan házról-házra járva adták elő. Maga a kolindálás karácsonyi, újévi köszöntés. Ősi hagyomány szerint a téli napforduló ünnepe. A kolindák zenei formáját rendszerint a szabálytalan ütemű refrénje szabja meg. A sokféle és egymástól eltérő ritmusú dallamok alapja a régi keresztény dallamkincs, a gregorián ének. A kolindák lehetnek vallásos vagy világi szövegűek. A vallásos kolindák egy bibliai történetet írnak le, ahogy azt a nép fantáziája elképzelte, telve a paraszti élet egyszerű képeivel. A világiak különleges rendeltetése a jókívánság és a dicséret kifejezése.

A kolindákat csak télen volt szokás előadni. Karácsony előestéjén összegyűlt egy-egy csapat gyerek és nagy zenebonával, kurjongatásokkal elindultak házról-házra, főleg a lányok vagy legényes házakhoz. A gyerekek már hetekkel előtte készültek az alkalomra, idősebb társaiktól tanulták a kolindákat. Egy-egy házhoz érve megálltak az ablak előtt. Először engedélyt kértek a gazdától a bemenetre – *Lăsa-mi gazdă-n casă?* (Beenged-e, gazda?), ha a válasz *Lăsa, daică-i ști corinda!* (Igen, ha tudsz korindálni!) volt, akkor tele tofokból énekeltek a szebbnél-szebb ősi dallamokat. Kántálás után a gazda beinvitálta, majd megvendégelte őket és útravalóul ajándékot (kolbász, dió, sütemény) adott a kis csoportnak, amely távozáskor, köszönetképpen újévi jókívánságot mondott.

A kolindák csoportjában megtalálhatóak a csillagénekek (*cincede de stea*) is. Ezeket az erős egyházi kötődésű hívek terjesztették azzal a céllal, hogy a világi és pogány szellemű kolindákat hitbuzgó énekekkel ellensúlyozzák. A gyerekek botra erősített papírcsillagot, a betlehemi csillag jelképét hordozva látogatták sorra a házakat. A „csillaggal-járás” hagyományát (*Umblatu cu steaua*) leginkább Kétegyháza, Gyulán és Báttonyan ismerték a gyerekek.

A karácsonyi, újévi ünnepkör alkalmával elterjedt kolindálási szokások közé tartozott a turka-járás (*Umblatu cu turca*) is. Szinte minden román településen fellelhető népszokás, de a néprajzkutatóknak már

csak Méhkeréken és Kétegyháza sikerült rekonstruálni a részleteket. A turka-járáshoz nélkülözhetetlen volt a hangszerez zene és a tánc. A legények és a zenészek házról-házra járva táncoltatták meg a *turkai* (stilizált kecskejelmez) és a háziak szórakoztatására vidám, humoros, nem ritkán improvizált táncrigmusokat énekeltek. Lényege a virtuóz tánc volt, amit a legények sokféle tréfas és mulatságos részlettel tettek kiemelkedően látványossá, érdekes eseménnyé. A turka, a maszkos szereplő álarcának fából készült csőrzerű állát a tánc ritmusa szerint csattogtatta, a jelmez vázát képező hosszú bottal, melyet piros lepel takart, határozottan a tánc ritmusát verte. Kétegyháza a kolindálási formák egyike volt a hegedű-járás (*Umblatu cu hiede*), mely azonos a turka-járás szokásával. A játék középpontjában itt a táncosok és a zenészek álltak. Célja a ismerősök meglátogatása, az ünnepi jókívánságok kifejezése és a közös táncolás és zenélés volt. E rendkívül látványos hagyományokat az eleki, a kétegyházi és a méhkeréki néptáncscsoportok megfelelő koreográfiába ágyazva színpadra is állították.

A magyarországi románok körében elterjedt kolindák közül különös figyelmet érdemel a *Pă răzor dă vie...* (A szőlős mezsgyéjén...) kezdetű kolinda, mely a román nemzeti balladának tekintett *Miorita* (ejtsd: Miorica) *Bărânyka* ballada töredéke. *Adrian Fochi* román néprajztudós, aki 930 variációját gyűjtötte fel a „Miorita” balladának, 1960-ban a Békés megyei Kétegyháza is rátalált az egyetemes román kultúra egyik szimbólumává lett népballada helyi változatára. Különösen a dél-erdélyi románokra volt jellemző, hogy kolinda című balladát énekeltek.

A gyermekek ma már nem járnak kolindálni. A román közösségek kórusai (Gyula, Kétegyháza, Körösszegapáti) viszont tovább éltetik ezt a nagyon szép és gazdag hagyományt. A téli ünnepekkor az ismerősök ablaka előtt közösen énekelnek egyházi dalokat és kolindákat. A kétegyházi és a méhkeréki baptista egyház kórusa is őrzi a szokást. Karácsony táján valamennyi magyarországi ortodox román templomban felhangzanak a kolindák.

HALOTTI SIRATÓK

A halotti szertartásokhoz tartozó énekek őrizték meg leginkább eredeti formájukat. Ezek egy része búcsúzás a halottól, vagyis tulajdonképpen sirató (*bocete, vajele*). Más részük a különböző stílusú és rendeltetésű szertartási halottas énekek (*hora mortului*). A siratás az asszonyok dolga volt. A legtöbb román paraszti közösségben megtalálhatók voltak a hivatásos sirató asszonyok. A hiedelem szerint a halottat siratni kell mindaddig, amíg el nem temetik. Ezért a siratás reggeltől-estig tartott, általában egyszerre 5-6 sirató asszony közreműködésével. A siratásnak nincs meghatározott dallama. Minden asszonynak sajátos előadásmódja volt, két versszak között szünet tartott, színlelte a sirást. A szöveg szabályos versformát öltött, amely részben állandó motívumokat tartalmazott, részben pedig rögtönzött rímeket, a versforma szigorú megtartása mellett. Fontos eleme volt a személyre szabott szöveg. A szertartásos halotti ének ellenben szigorúan dallamhoz kötött, melynek szövege is csak annyi rögtönzést engedett, amennyi az aktualizáláshoz feltétlenül szükséges volt (a halott nevének, hozzátartozóinak említése). Ezeket az énekeket általában a falu kántora vagy egy nagyon jó hangú egyházi énekes adhatta elő, többnyire férfiak. Hangszerez halottsiratóról csak Méhkeréken hallottunk, melyet hegedűn adott elő a primás.

SZERTARTÁSOS ÉNEKEK, TÁNCDALLAMOK

Valamennyi paraszti ceremónia közül a lakodalmi eseményekhez kötődik a legtöbb dallam. A zene és az ének néha hangulatteremtő eszköze a számos szereplőt érintő eseménynek, máskor pedig a szertartás központi elemévé válik. A lakodalmas szövegek egyik meghatározó része a menyasszony-búcsúztató ének (*hora miresi*). Melódiaját generációk sora a mai napig őrzi. Hasonló román dallamokat Bartók Béla publikált első ízben. Ezek, mint ő maga is többször említette, igen nagy hatással voltak zeneszerzői munkásságára. Szomorú hangvételű dallamokról van szó, ugyanis a román paraszti élet szabályai szerint illendő volt, hogy a menyasszony zokogásba törjön ki, amikor megkapja a hitvesi fátylat. A lakodalmi multság egésze azonban örömmünnepe volt a román családoknak is. A jó hangulatot kívánta megerementeni a csujogatas (*strigături*, ejtsd: sztrigöturj). A lakodalmas menet élén a vőfély állt, utána a menyasszony és a vőlegény, majd a násznagyok, a szülők, a fiatalok, aztán az asszonyok és legvégül a férfiak a zenészek kíséretében. A zenészek húzták a lakodalmi menettáncot, melyre fáradszóról harsogtak a rigmusok, a csujogatasok. Az utcán vonuló menet a kíváncsiságok falubelieket is szórakoztatta, így a táncos kedvű férfiak, pálkás-, boros üveggel a kezükben táncoltak, kínálgatták a bámészkodókat. A templom előtti téren a lakodalmasok és a kíváncsiságok együtt táncoltak, mulattak. A lakodalmi kurjantgatások tréfas, vidám, néha csúfolódó monddókák, melyeket szinte egymással vetélkedve ritmikusán, néha tapssal kísérve énekeltek az asszonyok.

A lakodalom másik csúcspontja a menyasszonytánc (*dansul mireși*, ejtsd: danszul mireși), melynek során a vendégek sorra megtáncoltatják az ajándékokkal megváltott menyasszonyt. A lakodalmi táncok nem alkotnak zeneileg egységes kategóriát. A táncrendek is falként különböznek. A falu életében a lakodalom különösen jelentős esemény volt, egyben a gazdagság jelképe is. A hagyományos paraszti lakodalom ismert volt minden román közösségben, de a nagyon szegények esetében nem tette lehetővé, hogy a fiatalok házasságát a családi lakodalmi mulatság keretében szentesítse. Gyakorlati voltak a szóktetések (*fújiu*, ejtsd: fuzsiu), amikor a fiatalok megegyeztek a házasságkötésben és egy tanú kíséretében a fiús házban hozták nyilvánosságra együttélési szándékukat.

JOC

Jelentős táncos mulatság volt a románok körében a *joc* (ejtsd: zso) táncház, amely a böjt időszakának kivételével az egész évre szerveződött. A táncházat egy bérelt teremben rendezték a kezesek *chizes*, akik gondoskodtak a zenészekről is. A táncházban a fiatalok az adott közösségre jellemző táncrend szerint mulattak.

A román néptánc általában csoportos, körben vagy oszlopban járják, s mindig élénk, gyors ritmusa. Kivételt képez az Erdély középső-déli területein élők táncstílusa, akikre a lassúbb páros tánc a jellemzőbb. Ahonnan ez a tánc továbbterjedt a hegyvonulatok mentén a szomszédos területekre. A magyarországi román táncokat úgy kezdik, hogy a férfiak sorba rendeződnek és egy hívó mozdulatot tesznek a lányok felé. Sok helyen nevéken szólítva a lányokat, egy csúszagatóval hívják táncba a kiválasztottat: *Haida fată și te joc, deie-ți Dumnezo noroc!* (Gyere kislány a táncba, adjon az Isten szerencsét!). A hagyományosan két hegedűből álló zenekar az oszlop elején, a vezető táncos mellett muzsikál, szinte fizikai kontaktusban a táncolókkal. A méhkeréki „öreges” táncrendje három részből áll, a friss *minințalu*-val, (ejtsd: minünöcölü), aprózóval kezdődött, melyet a mérsékelt tempójú *ardenlescu* (ejtsd: ardélénészku), erdélyi követett és befejezésül ismét a friss *minințalu* tánc került sorra. Ezt az utolsó táncot a férfiak a sorból kiválva csapásoló, figurázó szólótáncként is járták. A neve „tapsos” és az erdélyi táncok közeli rokonának tekinthető. Később ez a táncrend kiegészült új stílusú táncokkal, melyeket a fiatal generáció járt előszeretettel. Ilyen új keletű táncok a *cimpinescu* (ejtsd: kümpinészku), mezősegi, a *bătuta* (ejtsd: bötuta), dobogós és a polkaszerű duba, melyben még a zárt sorforma is felbomlott. Az új (fiatalos) táncrend a következő táncokból épült fel: *minințalu-ardenlescu-bătuta-cimpinescu-duba-minințalu*. Az eleki és a kétegyházi néptáncrend más felépítésű. Náluk az első tánc a *lunga* (hosszú tánc), amely ugyanazt a táncípust jelenti, amit Méhkeréken az *ardenlescu*, második a *minințalu*, harmadik a *figăneasca* (ejtsd: cigőneaszka) cigányos, majd a sort a *lunga dă dragoste* (ejtsd: lungă de dragosté), szerelmes hosszú tánc zárja. A zenekar egy-egy tánchoz több dallamot is játszik, s ezeket többször meg is ismétlik, így egy táncrend kb. 20-30 percig tart.

A táncot mulatság mellett télen a fiatalok a fonóba jártak (*sezoțoare*, ejtsd: sézötaré), ahol a munka mellett jutott idő a tréfálkozásra, éneklésre és ha akadt zenész, egy furulyás, citerás, akkor még táncolásra is.

A hangszeres zene elterjedése településekenként változó. A magyarországi románok között a legismertebb hangszer a hegedű. Hegedűsre, zenészre minden közösségnek szüksége volt. Kevésbé elterjedt a román pásztorok által jól ismert furulya. Kétegyházán kétféle furulyajáték öröklődött apáról-fiúra. Az egyik a dallamot a hagyományos paraszti furulyások stílusában játszotta, a másik saját játékát egy susogó hanggal kísérté, a köcsögduda hangját utánozva. Dorombon és citerán általában lányok játszottak. A férfiak körében elterjedtek az új hangszerek is, mint a klarinét, a cimbalom és a zenekarokat kibővítő bőgő.

ALKALOMHOZ NEM KÖTÖTT DALOK

Az alkalomhoz nem kötött énekek csoportja megszámlálhatatlanul sok dallamot ölel fel. E dalokban a szöveg és a melódia kapcsolata nem állandó, mint más népek zenéjében. Az egyvágású, s érzelmileg többekévesé hasonló szövegek és dallamok könnyen keveredhetnek, ha az énekes kedve úgy tartja. A melódiában azonban ilyenkor is kialakul a szabályszerű zenei forma, még ha a szöveg esetleg darabokra is törik. Egyazon dallamra egyesek epikus szöveget mondanak, mások lírai szöveget énekelnek. A lírai dalok tematikája igen változatos. A bihari dalok háromsorosak, míg a bánátiak között gyakoriak a négy sorosak és pentaton dallamúak. A verssorok a román népköltészetben szokásos 7-8 szótagos sorok, a régies epikus szövegekben 5-6 szótagosak. Bihari, jellegzetesen bedői és körösszegapáti sajátosság a 9, 11 és a 12, illetve a 13 szótagos sor. Körükben megtalálható a két nyelvű, magyar-román „makaróni” szövegű ének, melynek refrénje román szövegű (például „Nincsen Bedő bekerítve, slobod ie drumu...” kezdetű dal).

Minden lassú és melankólikus hangulatú dallam *doina* (ejtsd: dojna). A „dojna” hagyományos elemekből tetszés szerinti hosszúságban improvizált, kötetlen szeikezetű és ritmusú (recitativ, parlando rubato) lírai dal. A dojnákat férfiak és nők egyaránt énekelhetik anélkül, hogy valamely meghatározott alkalomhoz kötődne. A dojnák igen régi eredetűek. A magyarországi románok dojnáikat *hora*-nak (ejtsd: horá), vagy *hora lungă*-nak (ejtsd: horá lungő) nevezik.

NAPJAINK ZENEI KULTÚRÁJA

A magyarországi román népzenei hagyományok az 1950-es évek elejéig természetes módon öröklődtek apáról fiúra, hozzátartoztak a román ember mindennapi életéhez. Ezt követően, az egész országra jellemző társadalmi változások hatására, egyre kisebb szerepe lett a néphagyományoknak. Megszűntek a táncházak és a fonók. A lakodalmi és a jeles napi szokások visszafogottabbak lettek, majd egyre jobban elhalványultak azok a részletek, amelyek korábban a román népi kulturális tradíciók meghatározó elemei voltak. Helyüket az új, modernebb formák és eszközök vették át. A hajdan volt hagyományok őrzésére a néptánc csoportok vállalkoztak. Az egykori szokásokat már színpadi produkcióként mutatták be. Az első román néptánc csoportok 1947-48-ban alakultak Eleken, Méhkeréken, Battonyán. Körösszegapátián, Magyarcsanádán, Pocsajon. Így őrződött meg napjainkig Eleken a lakodalmás, Méhkeréken a katona-toborzó, a fonóba-járás; Kétegyházán a turka-járás. A koreográfiák kezdetben az eredeti tánc hagyományának feleltek meg. Ma már felkészült színpadi szakemberek dolgozzák fel a táncokat, hogy megjelenésükben minél látványosabbak és hatásosabbak legyenek.

A magyarországi román népzene és néptánc szépségére, eredetiségére, ritmusának feszességére, változatosságára a magyar kutatók is felfigyeltek. Az 50-es évektől kezdve neves szakemberek gyűjtöttek körükben, többek között: *Lükő Gábor*, *Martin György*, *Sárosi Bálint*, *Sebő Ferenc*, *Halmos Béla*, *Timár Sándor*, *Felföldi László*, *Vásárhelyi László*, *Hoczopán Sándor*, *Nagyné Martyin Emilia*. A legjobb magyar néptánc-együttesek műsorán ma is ott vannak a magyarországi román táncok. Az ország tánc házainak legnépszerűbb számai közé tartoznak az eleki-, vagy a méhkeréki táncok. A magyarországi román népzeneészek közül a legismertebb a méhkeréki *Kovács Tivadar* lett. Kiváló néptáncosok voltak Méhkeréken *Nyisztor György* és *Papp László*; Eleken *Turla György*, *Szabó Péter*, *Gál György* és *fia*, a *Bágy testvérek*, a *Bótás testvérek*; Kétegyházán a *Buha-házaspár*. Közülük többen még ma is aktív táncosok. Az Eleki Hagományörző Együttes 1997-ben ünnepelte megalakulásának 50. évfordulóját. Eleken három generációnak van román néptánc csoportja. A méhkeréki fiatalok néptánc együttese 1988-ban és 1992-ben az országos Ki mit tud? vetélkedő második helyezettje lett.

A magyarországi románok zenei kultúrájához tartoznak az egyházi zene értékei is. Az ortodox templomokban jelentős kórusok működtek az elmúlt száz év során *Budapest*en, *Gyulán*, *Kétegyházán* és *Battonyán*. Jelenleg négy közösségnek van kórusa. A gyulai „Pro musica” kórus, a kétegyházi „Viva la musica” kórus, a körösszegapáti egyházi kórus és a battonyai női kórus munkája megkülönböztetett figyelmet érdemel. Az együttesek repertoárjában az egyházi énekek mellett népdalfeldolgozások is szerepelnek. A kétegyházi és a méhkeréki baptista egyházi közösségnek az anyaországban is elismert fúvószenekara van.

GYERMEKJÁTÉKOK

A magyarországi románoknak is igen gazdag a gyermekfolklórja. Részét képezik a mondókák, a gyermekdalok, a jeles napokhoz kötődő gyerek szokások, népszokások. E hagyomány magában foglalja a gyermekjátékokat és a játékszerek készítését is. A gyermekdalok közül jelentős népzenei alkotás a karácsonyi és az újévi kolindák és az esőkerő népdal. A gyermekek kolindálása csak annyiban különbözött a felnőttek hasonló szokásától, hogy a legkisebbek csak nappal jártak téli ünnepet köszönteni, és többnyire egyszerű világi szövegű kolindákat énekeltek. Az esőkerető népszokást különböző elnevezéssel ugyan (*păpăruga, păpăruda, dodolaie* – ejtsd: pöpörugá, pöpörudá, dodolájé), de valamennyi román közösség ismerte. Aszályos nyáridőben, a falusi gyerekek 6-10 fős csoportokba verődve jártak házról, házra. Testüket nagy lapulevelekkel borították be, és a fejük tetejére is raktak egyet. Az utcán hangos énekléssel jelezték jöttüket. Az ütempáros, mindössze nagytérfé hangterjedelmű *păpăruga*- dallam szövege egyszerű esőkerő mondóka:

<i>Păpăruga, ruga,</i>	Papăruga, kérélek,
<i>Roagă Dumnezeul,</i>	Kérd meg a Jó Istent,
<i>Să ne deie ploaie,</i>	Adjon nekünk esőt,
<i>Ploaie curată.</i>	Tiszta esőcskét,
<i>Făr-d-on fir dă piatră!</i>	Egy szem jég nélkül!
<i>Grău pină-n brău,</i>	Derékig érő bűzát,
<i>larba pină-n barbă,</i>	A fű érjen állunkig,
<i>Tentiu cit copacu,</i>	A tengeri legyen, mint a fa,
<i>Rod, rod pină-n pod,</i>	A termés érjen a padlásig,
<i>Pîn' la casa lui brod.</i>	Herodes házáig.

A gazda hallva ezt a dalocskát kinyitotta a kaput. A gyerekek énekelve megkerülték a gémes kutat, a gazda pedig vízzel meghintette őket, majd búcsúzóul megajándékozta őket tojással, liszttel és egyéb élelemmel.

A román gyermekfolklór gazdag tárháza tartalmaz tréfás, csúfolódó szövegű mondókákat, kiszámolókat és találos kérdéseket is. Az anya és a kisgyermek legintimebb kapcsolatát jelképezi a bölcsődal, melyet a lányok kicsi koruktól kezdve kisbabájuk dédelgetésekor énekelnek. A falusi gyermek játékszereit ő maga készítette. Lő- és tehénzörből labdát, kukorica kóróból hegedőt, csutkából babát, szederindából kosárkát, bodzaszárból kis puskát, fából pörgettyűt, kocsolyát csinált. A ház körüli munka mindenki számára kötelező volt. A kicsik vigyáztak a tűzre, vizet hoztak a kútról, vagy libát őriztek; a nagyobbak mezei munkákat végeztek, őrizték a tehenet, a disznót. Így a gyerekeknek nem sok idejük maradt a játékokra, mégis ha két-három gyerek összejött, azonnal kitaláltak valami játékot, az évszaknak és időjárásnak megfelelően.

A legelterjedtebb három méhkerékű román gyermekjáték: a *bigézés*, a *cica-mica*, és a *sárgolyósd*.

A BIGÉZÉS

A falu szélén nagy terület, a rét biztosította a játékhoz szükséges pályát. A játékot egy általuk készített, elhasznált seprűnyélből levágott 50–60 cm hosszúságú bottal és egy 10–12 cm hosszúságú mindkét végénél kihegyezett „*bigé*”-vel játszották. A játék lényege: a feldobott bigét a hosszú bottal kellett eltalálni úgy, hogy az minél messzebbre repüljön. A játékszabályok nem voltak egységesek, a helyszínen beszéltek meg a résztvevők, ezért sokféleképpen lehetett játszani. A játékban részt vehettek fiúk és lányok egyaránt. Amennyiben lányok is versengtek, úgy a játékszabályok kedvezőbbek voltak. Az első dolog a kezdő játékos „házá”-nak kijelölése volt. A feladatra vállalkozó játékos kezét kinyújtva, egy hosszú bottal saját tengelye körül egy félkört írt le maga elé, ez lett a háza. A félkört az üző játékosnak tilos volt átlépnie az ütés idején. A többiek elhelyezkedtek körülötte az optimálisnak remélt helyen, annak érdekében, hogy a repülő bigét röptében elkapják. A kezdő játékos bal kezébe vette a bigét és a levegőbe dobta úgy, hogy a jobb kezében lévő bottal eltalálja és egy nagy ütest mérjen rá. Ha valamelyik játékos elkapta a bigét röptében, akkor helyet cserélt az üző játékossal, és a játék folytatódott. Ha a bigét senki sem kapta el és az leesett a földre, akkor az üző játékos újra adogathatott. Döntenie kellett azonban, honnan folytatja a játékot. Két lehetőség közül választhatott: vagy a kezdőhelyről, vagy onnan ahová leesett a bigé. Ha úgy döntött, hogy arról a helyről folytatja, ahonnan a bigé leesett, akkor a bigé egyik kihegyezett végére egy határozott ütest mért a bottal úgy, hogy a bigé újból a levegőbe emelkedjen, majd megcélózta és erősen megütötte. Ha sikeres volt az ütés, a bigé újra repült, és a többieknek módjukban állt elkapni. Ha az üző játékos az első alkalommal nem találta el a bigét, akkor nem kapott több lehetőséget, lecserélték.

CICA-MICA

Minden falusi ház előtt árok volt a nagy esőzések után összegyűlemlt víz elvezetésére. Nyári estéken, amikor az árok teljesen ki voltak száradva a gyerekek *Ţiţi mneau*-t (ejtsd: cici mnyáu) játszottak. A játékhoz 5-10 gyerek kellett. Kiszámolták a *kandúr* (*mîioiul* ejtsd: mücojül), a fogó elhelyezkedett az árok közepén, ahol kijelölte a saját házát, kb. 2-3 méter hosszúságú árok részt. A kandúr nem hagyhatta el a házát. A többi játékos az árok szélén állt és onnan csúfolták a fogót. Az ügyesebbek átugrották, mások észrevétlenül átsétáltak a kandúr házára. A kandúr meg szeretne volna fogni őket, hiszen csak akkor szabadulhatott meg a többiek csúfolódásától és a nem túl előnyös nevétől, ha sikerült elkapnia valakit, amint éppen a házára áthalad vagy átugrik, akkor a kandúr és a foglya helyet cseréltek. A játék folyamán az árok partján lévő kórusban csúfolták a kandúrt: *Ţiţi, mneau, cobîrneau, Cica mica, hol jársz?* Harsogtak a falvak utcái a gyerekek kacajától. Az volt a nagy dicsőség, ha a játék végére valaki olyan ügyes volt, hogy egyszer sem kellett a kandúr szerepébe bújnia. A legnagyobb szégyen az volt, ha valaki többszörösen megkapta ezt a címet, vagy egyáltalán nem sikerült másnak átadnia.

SÁRGOLYÓSDI

Több évtizeddel ezelőtt a falvak utcái nem voltak kikövezve, hiányoztak a széles járdák és betonutak. Nyáron, a nagy hőségben a utak felszínét por lepte el. A szárazság következtében a porréteg egyre vastagabb és finomabb szemcséjű lett. A falusi gyerekek előszeretettel jártak mezitláb ebben a puha és lisztszerű finomságúra örölt porban. Egy kiadós, nyári eső után, a házak előtti árkok és utak megteltek vízzel, a porból sár lett. Ez a sár volt a legjobb alapanyag a *sárlabda*, a *cucurbău* (ejtsd: kukurböu) elkészítéséhez. A gyerekek örömmel gyúrták, formálgatták a sárgolyót, amelynek mérete egy almányi volt. Az agyag formálásának külön fortélyai voltak, először laposra nyomogatták, lapították, majd különböző formájúra gyúrták. Lehetett kockát, téglatestet, gyümölcs-, edényformákat, egyéb alakokat formázni, kinek-kinek fantáziájától és ötleteitől függően. Amikor az agyagot jól kidolgozták következett a játék lényege. A sárlabda végleges formája kocka- vagy henger alakú volt, melynek közepén egy üreget fúrtak, és igyekeztek az alját nagyon vékonyra simítani. Ezek után a gyerekek beleköptek, majd elénekeltek a következő néhány soros versikét:

<i>Cucurbăuu, -băuu</i>	Kukurböuu, -böuu
<i>Dacă nu-i pomni,</i>	Ha nem durransz szét,
<i>Dracu te-a tomni!</i>	Az ördög fog megjavítani. (Én nem.)

vagy

<i>Cucurbăuu, -băuu,</i>	Kukurböuu, -böuu,
<i>Spargă-te birăuu,</i>	Durrantson szét a bíró,
<i>Dacă nu-i pomni,</i>	Ha nem durransz szét,
<i>Dracu te-a mai face!</i>	Az ördög csináljon újra.

Azután a tetejével lefelé nekivágták egy sima, szilárd felületnek, vagy kőnek, hogy minél hangosabban durrantjon szét. A csattogás erőssége minősítette a sárgolyót. A játék célja az volt, hogy a játékosok sárgolyói a lehető legnagyobb csattanást érjék el.

Az itt leírt játékokról a gyerekek ma már csak a szüleiktől hallhatnak. A magyarországi román iskolákban azonban egyre gyakrabban élevenítk fel ezeket, csakúgy mint a népi kultúrájuk szerves részét képező zenei hagyományokat.

A ROMÁN NYELVRŐL ÁLTALÁBAN

Latin alapok és más jegyek. A román nyelv azoknak az európai nyelveknek a családjába tartozik, amelyek időszámításunk első évezrede során a latin nyelvből fejlődtek ki. Az olasz, francia, spanyol, portugál, (a Spanyolország északkeleti részén, Barcelona vidékén honos) katalán, (a Franciaország déli részén, Marseille tagabb körzetében beszélt) provanszál, (az Olaszországban, Sardinia szigetén fennmaradt) szárd, (a Svájc délkeleti tájain és az olasz Alpokban beszélt) rétoromán (más néven: ladin) nyelvekhez hasonlóan, a román is a hajdani latin népi (az irodalmiánál jóval egyszerűbb) változatát folytatja a mai napig. Mind a kilenc nyelv nem más, mint az évszázadok alatt erősen megváltozott népi latin nyelv. Közös latin gyökereiket és az ebből következő hasonlóságukat az alábbi szóösszevetés is tanúsíthatja:

latin:	CANTAS (énekelsz)	SOL, SOLICULU (nap, napocska)	LINGUA (nyelv)	LACTE (tej)	SEPTE (7)
román =	cânti	soare	limbă	lapte	șapte
olasz =	canti	sole	lingua	latte	sette
spanyol =	cantas	sol	lengua	lechte	siete
portugál =	cantas	sol	lingoa	leite	sete
francia =	chantes	sleil	langue	lait	sept
provanszál =	cantas	solelh			
rétoromán =	k'autes				

A IV. századig még egységes és nagy kiterjedésű Római Birodalom egész területén meghonosodott (népi) latin nyelv részben saját belső fejlődési törvényei, részben pedig a helyi és más nem-latin nyelvek hatására változott át az európai kontinensen (a IX.-X. századokig) olaszra, spanyolra, franciára, románra stb. Román nyelvű való átalakulásában a balkáni – al-dunai – kárpáti térség helyi *trák* nyelvének, valamint a mai bolgár és szerbek ősei révén a VI. századtól itt elterjedt *szláv* nyelvnek volt jelentős szerepe.

A román nyelv *latin jellegét* igazolja majdnem egész nyelvtana és szókészletének nagyobbik hányada (például alapszókincse 60%-a). Jól szemlélteti ezt a tényt a románok műtszázadi klasszikus költőjének, Eminescunak a szóhasználat is: verseiben 48:68 arányban fordulnak elő a latinból örökölt szavak (néhány százaléknyi új keletű, a klasszikus latinból átvett szó mellett). Néhány lexikális példa: *lup* (lat. lupus) = *far-
kas*, *câmp* (lat. campus) = *mező*, *masă* (lat. mensa) = *asztal*, *floare* (lat. florem) = *virág*, *casă* (népi lat. casa) = ház, *la vedea* (lat. videre) = *látni*, *la veni* (lat. venire) = *jönni* stb.

A *szláv nyelvi* jegyek csekély arányban megmutatkoznak a nyelvtanban is (az -o ragos megszólító eset: *Ileana!* = *Ilona!*, a visszaható igeragozás gyakorisága stb.), de elsősorban a szavak szláv eredetében, (például az alapszókincs 20%-ban). Néhány szókészleti példa: *vreme* = *idő*, *időjárás*, *ceas* = *óra*, *ofet* = *ecet*, *drag* = *drága*, *kedves*, *vesel* = *vidám*, *la citi* = *olvasni*, *la munci* = *dolgozni*, *la se odihni* = *pihenni* stb.

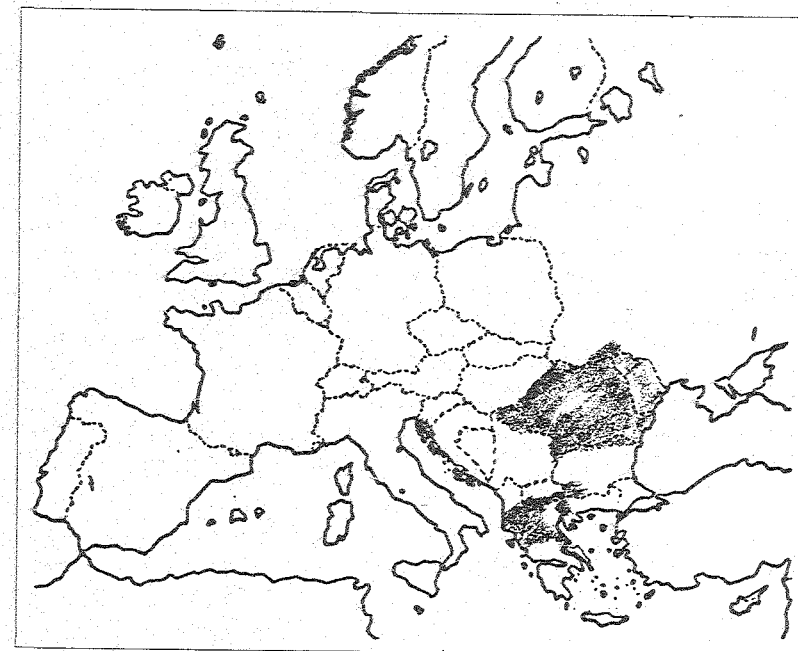
A román az egyetlen olyan latin nyelv, amely szláv nyelvi közreműködéssel alakult ki. Ezért mondják „szláv nyelvvel beoltott latinnak”.

A *trák nyelv* hozzájárulását a latin elrománosodáshoz jobbra csak feltételezni képes a tudomány. (Megjegyzendő: trák nyelvet beszéltek a történelmi munkákban oly sokat emlegetett dákok is.) Trák jegyeknek szokták tekinteni például a román határozott névelő szövegi elhelyezkedését (*hotelul* = *a szálloda*, *casa* = ház), a román családnevekben is gyakori -escu képzőt („Popescu”, „Ionescu”) és néhány más jelenséget.

Mivel ezek a jelenségek a Balkán-félsziget más nyelveiben (a bolgárban, az albánban) is előfordulnak, a tudomány a román nyelv „balkáni típusú jegyeinek” nevezi őket.

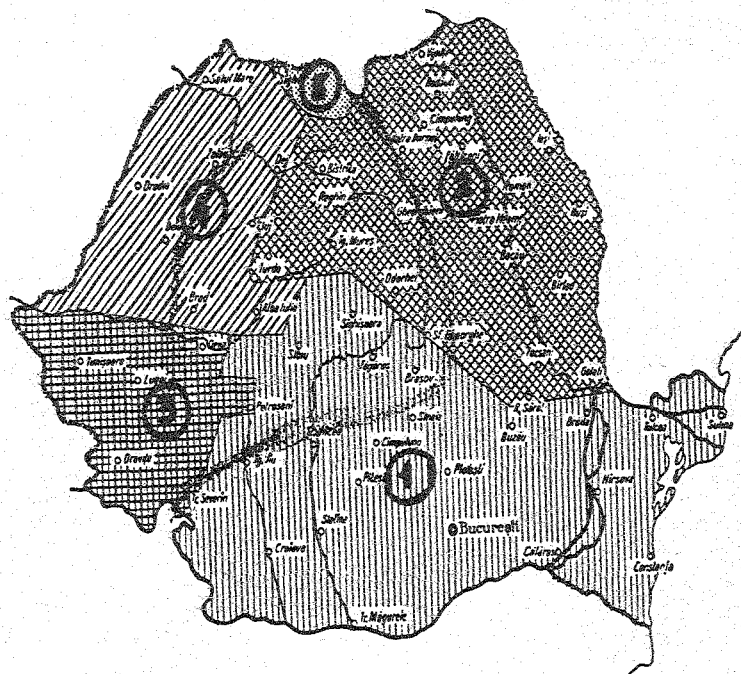
ELTERJEDTSÉG

Ma a románt, a világban elszórtan, becslések szerint mintegy 25 millióan beszélik. Az egészen régi és a néhány évszázaddal ezelőtti népmozgások következtében a román nyelvet több országra kiterjedő széles területen használják anyanyelvként. *Románián* kívül a Moldovai Köztársaságban, Dél-Ukraina bukovinai szegletében, Magyarország román határ menti sávjában, Jugoszláviában a Vajdaság bánáti községeiben, városai-ban, Bulgária al-dunai síkságán és a Görögország felé nyúló délnyugati sarkában (a bulgáriai „megleni románok” falvaiban), Görögország északkeleti, Thesszaloniki fölötti völgyeiben (itt élnek a görögországi „megleni románok”) és különösen északnyugati részén, az Olimposz hegytől Macedóniáig elnyúló területen (ahol az „arománok” élnek), Albánia déli felében (az ottani „arománok” lakhelyein), Macedónia déli részén (ahol az „arománok”, más elnevezéssel „macedóniai románok” beszélik) és a horvátországi Istria félsziget mintegy öt településén.

NYELVJÁRÁSI MEGOSZLÁS

A Románián belüli és a környező országok román nyelvi változata (ezt nevezik összefoglalóan „dákoromán nyelvnek”), valamint a megieni románok, az arománok és az isztriai románok által beszélt változatok *négy*, kisebb-nagyobb eltéréseket mutató *nyelvjárást* képviselnek. A románság életében legfontosabb szerepet betöltő *dákoromán* nagy nyelvjáráson belül újabb *öt nyelvjárás* különböztethető meg. Figyelmet érdemel, hogy a szélesebb értelemben vett Erdély az egyetlen olyan területi egység, amelyen mind az öt román nyelvjárás megtalálható. Úgymint:

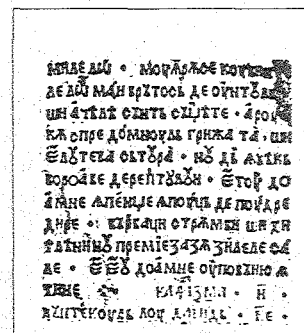

1. munténiai (havasalföldi) nyj.
2. moldvai nyj.
3. bánáti nyj.
4. Körösvidéki nyj.
5. máramarosi nyj. (értelemszerűen, folytatással a velük szomszédos határon túli román nyelvterületeken)

IRODALMI NYELVI VÁLTOZAT

A középkori román egyházi és állami élet irodalmi nyelve még a szlávoktól átvett egyházi és kancelláriai nyelv volt. Görögkeleti (ortodox) vallásukat ugyanis a románok a bolgárok révén vették fel, és első állami alakulataik is bolgár-szláv típusúak voltak. Ezért az első okmányok és könyvek is szláv nyelven, cirill betűkkel íródtak. A mai ismert első román nyelvű, de ugyancsak cirill betűs kézirat (egy bojári magánlevél) 1520-ból származik.

A román irodalmi nyelv kialakulási folyamata a XVI. században indul meg az erdélyi reformáció hatására Szászvárosban (*Orăștie*). Szebenben és főként a Brassóban megjelenő román egyházi könyvekkel. Mivel a könyvnyomdak kezdetben a munténiai nyelvjárás területén működtek és a nyomdászok messzemenően figyelembe vették, hogy ez a legelterjedtebb román nyelvi változat, kezdettől fogva ez lett a román irodalmi nyelv alapja és így a nyelvi modell minden román számára. A későbbi századokban az irodalmi nyelv munténiai jellege tovább szilárdult azáltal, hogy a legnagyobb munténiai város, Bukarest lett a románok gazdasági, közigazgatási, kulturális központja, fővárosa.

A Brassóban nyomtatott XVI. századi román zótároskönyv laprészlete

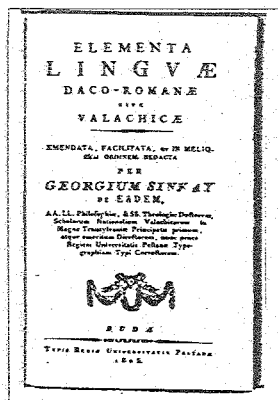
A belső források mellett, az alakuló román irodalmi nyelv egy sor más nyelvből is gazdagodott: a már említett egyházi, kancelláriai szlávból, az ezen keresztül, illetve közvetlenül ható görög nyelvből (például a XVIII. századi török uralom konstantinápolyi görög arisztokrata családok trónra ültetésével érvényesült a román fejedelemségekben, és ennek megfelelően a következő századig ható intenzív görög kulturális élet alakult ki ott), valamint nem utolsósorban, a magyar nyelvből.

A magyar nyelvi hatás (kisebb arányban kölcsönhatás) természetes kiindulópontja az erdélyi magyar-román együttélés volt. A magyar nyelv uralma a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életben azzal járt, hogy már a középkortól kezdve a románság is magyar szavakat használt az újonnan megismert fogalmak nagy részére. A román nyelvű írásokban előforduló első magyar szavak: *hotar* = *határ* (1392), *meșter* = *mester* (1407), *vamă* = *vám* (1415), *oraș* = *város* (1418).

Mivel a XVIII.-XIX. századokban az erdélyi román értelmiség igen aktív szerepet vállalt a kárpátontúli Havasalföld és Moldva modern román kultúrájának a kialakításában is, az általuk használt magyar szavak fokozatosan elterjedtek az egész román nyelvterületen. Egyes magyar szavak ma is alapvetőek és nagyon gyakoriak a román nyelvhasználatban (az alapszókincs 2 százaléka magyar eredetű): *gând* = *gond*, *chin* = *kín*, *chip* = *kép*, *oraș* = *város*, *la/alcătui* = *alkotni*, *marfă* = *áru* (a magyar „marha” szóból), *talpă* = *talp*, *fel* = *féle*, *la/ingădui* = *engedni*, *la/cheltui* = *költeni* stb. A magyar képzők közül az „-ás”, „-és”, „-ó” épült be leginkább a román nyelvbe: *ceteras* = *citerás*, *chipes* = *jóképű*, *mutatós*, *trupes* = *testes*, *jól megtermett*, *măncău* = *nagyevő*, *lingău* = *talpnyaló*, *potyaleső* stb.

A magyarok által kölcsönzött román szavak jelentése a falusi életre utal. Már a XIV. századi magyar írásokban fellelhetők: például „csobán”, „cserge”. Néhány román szót az egész magyar nyelvterületen használnak: „ficsúr”, „cimborá”, „furulya”, „kaláka”, „málé”, „kalvíba”, „kocsány”, „porontv”, „palacsinta”, „tokány”, „suta” stb.

A modern román irodalmi nyelv a XVIII. század végétől kezdett kialakulni, és a múlt század reformmozgalmá nyomán teljessé vált ki. A folyamat kiindulópontját az „Erdélyi iskola” elnevezés alatt ismert román értelmiségiek kulturális és nyelvművelő tevékenysége jelentette. Ők írták és terjesztették az első latin betűs román nyelvtankönyvet (1780-ban) és indították el a román nyelv tudatos latinosságát, a klasszikus latinhoz való közelítést.

Az első latin betűs román könyv borítólapja (itt az 1805-ös, második kiadás a budai nyomdából)

A romantikus túlzásokban is bővelkedő latinositás később Havasalföldön és Moldvában is erőteljes mozgalommá vált, és áthatotta az egész román nyelvújítást. Ez mindenekelőtt a nem latin (főleg a szláv és a görög) szavak kiszorításában, klasszikus latin szavakkal történő behelyettesítésében nyilvánult meg: például a szláv eredetű *buche* = betű, *ostrov* = sziget, *veac* = évszázad helyett: *literă, insulă, secol*, a görög *evghenist* = nemes, *igheomonicon* = fényezés helyett: *nobil, lux*. Fontos törekvésük volt még a latinistáknak a szavak írásképeinek minél latinosabbá tétele is: a *seară* = est, *pâine* = kenyér stb. kiejtésektől függetlenül „sera”, „pane” írásmódot javasoltak és alkalmaztak. A latin betűs írásmód csak kb. 1860-tól váltotta fel teljesen a szláv típusú cirill betűt a románoknál.

A latin jelleg kidomborítására való törekvés a mai napig meghatározza a román irodalmi nyelvi újításokat. Bő száz év óta rendkívül nagy számú francia szó folyamatos átvétele is erősíti a román nyelv latinus megjelenését. Egy 1963. évi statisztika szerint a francia szavak akkor 38,42 százalék arányban voltak jelen a román nyelvben. (A jelenség megértéséhez figyelembe kell venni, hogy a múlt században a román értelmiségiek zöme Franciaországban végezte tanulmányait, aminek következtében a román kultúra, azon belül a nyelv, a francia kultúra és nyelv „egész életre szóló” hatása alá került.) Példák a mindennapi nyelvhasználatból: „*acces*” = bejárat, hozzáférhetőség, „*difficil*” = nehéz (átvitte értelemben), „*/apă/ potabilă*” = iható, ivóvíz/, „*oranjadă*” = narancsital, „*trotuar*” = járda, „*mersi!*” = köszönöm stb.

A latin típusú klasszikus latin és francia szavak tömeges átvétele nagymértékben növeli a rokon értelmű szavak körét és ezáltal a nyelv árnyalatokban gazdag kifejező erejét. Ugyanígyen mértékben azonban szakadékokat teremt a nyelv népi változatai és az igényesebb stílusok között. Például, a napilapok és folyóiratok elfogadható megértéséhez az olvasóknak komolyabb iskolázottságra van szükségük.

A nyelv latin jellegének és az olasz, francia, spanyol nyelvekkel való rokonság, hasonlóság tudata régóta fontos eleme a románok nemzeti öntudatának.

A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK NYELVI VISZONYAI

Körös vidéki nyelvjárás. Mind a származási helye (a Fekete- és a Fehér-Körös menti domb- és hegyvidék), mind mostani lakóhelyei szerint a hazai románság a Körös vidéki nyelvjárás területéhez tartozik. Ennek legáltalánosabb sajátosságai:

1. A magyar „e”-hez, „a”-hoz, „ty”-hez, „gy”-hez, „ny”-hez hasonló magánhangzók és mássalhangzók gyakori előfordulása (ami nem feltétlenül a magyar nyelv hatása miatt van így, bár létezik ilyen nyelvészeti nézet is). Példák (itt és a továbbiakban a román szavak, részben magyaros átírásban szerepelnek): *meré* = almák, *naptyé* = éj/szaka/, *pringyé* = /meg/ fog, *bimyé* = jól stb.

2. Más nyelvjárásokban ismeretlen, egészen régi latin szavak megőrzése: például *brîncă* (lat. *branca*) = kar, kéz, *păcurar* (lat. *pecorarius*) = juhász, *foale* (lat. *folis*) = has, pasă! (lat. *passa, passate*) = menj! stb.

Az itteni latin archaizmusok miatt, számos tudós úgy véli, hogy a három Körös hegyes-dombos-erdős vidékén a római idők óta folyamatosan fennmaradt a latin nyelv, egyre nagyobb változások után román nyelvvé átalakulva.

3. Első magyar eredetű szavak száma: *iagă* = a magyar üveg-ből, *ocoș* = okos, *bolund* = bolond, *dărăb* = darab, *temeteu* = temető, *birău* = bíró, *ciom* = csont, *șogor* = sógor stb.

Gyakoriságunknak az az oka, hogy a Körös vidék nagyon sokáig elszigetelt maradt a modern román kultúrától, csak későn és lassan került kapcsolatba a román irodalmi nyelvvel, és itt a magyar nyelv mint nyelvfejllesztő inspirációs forrás erőteljesebben érvényesült.

Mindezen sajátosságok miatt a Körös vidéki nyelvjárás (részben a máramarosival együtt) a legtávolabb maradt az irodalmi nyelvtől. Az ehhez való közeledés folyamata azonban – más nyelvjárásokhoz hasonlóan – itt is megfigyelhető (legalábbis a romániai területen). Egyebek között a magyar szavak irodalmi nyelviékel történő kiváltásai: például *sabău* = szabó helyett terjed a *croitor*, *bumb* = gomb helyett, a *nasture*, *elap* = kalap helyett a *pălărie* stb.

Erdélyes magyar vonások. A Körös vidéki nyelvjárás romániai területétől eltérően, a magyarországi sávban 1920 óta (az új országhatár révén kialakult elszigeteltség miatt) a tájnyelvi fejlődés egyértelműen a magyar nyelv irányába hat, a mindennapi román nyelv kizárólag magyar forrásból bővül, az új fogalmak csak magyar szavakhoz kapcsolódnak.

A nyelvi magyarosodás csupán egyik következménye annak a több évszázados magyar környezeti hatásnak, amely a XVIII. századbéli idetelepülés pillanatától fokozódó intenzitással érvényesül az élet minden területén. Az akkor alakuló alföldi uradalmakhoz földművelőkként szerződve, a most is „magyarországi románságnak” nevezett lakosság szerves részévé vált a magyar gazdasági és társadalmi struktúrának.

A magyar környezet sűrűjébe beékelődve, falvanként uradalmanként (Gyula és Békéscsaba esetében városonként) elszigetelődött csoportokban élve (1946-ig ugyanis teljességgel hiányzott a hazai románság egészét átfogó intézményes szervezetség) erőteljesebbé helyezte magát a kezdetektől fogva. Ennek megfelelően, a magyarsághoz való alkalmazkodás mindennapi természetes szükségletévé és hajlamává vált. Első látványos alkalmazkodása abban nyilvánult meg, hogy elfogadta és a magáénak tudta nevének magyar formáját, amelyen az uradalmi szerződéseken bejegyezték.

Így lett például „*Juán Ardelean*” Argyelán János, „*Simion Păucaș*” Patkás Simon, „*Petre Sima*” Szima Péter stb., de előfordult, hogy a hatóságok egyszerűen magyarra lefordítva adták vissza a román családi név jelentését, és így lett „*Toader Păcuraru*” Juhász Tögyer (vagy Tivadar), „*Pavel Sălășan*” (téves értelmezés révén) Szilágyi Pál stb. a hivatalos iratokban. (Miközben a román egyházi anyakönyvekben a nevek továbbra is román formájukban szerepeltek.) Megfigyelhető, hogy ez a román-magyar kettősség máig fennmaradt a hazai románok névhasználatában, és az egyének ezt magától értetődő dolognak tartják. Később, egészen mostanáig, az alkalmazkodás a magyar nyelv, a magyar típusú társadalmi kultúra és szokások elsajátításában is jól megmutatkozó kisebbségi magatartássá vált, és egyre inkább az.

Ilyen körülmények között, a magyarországi románok mindig anyanyelvük természetes elemeiként fogták fel és használták a magyar szavakat és kifejezésszerű szólásokat. Régebben a kiejtésben is románsággal formálták őket, és románosan is ragozták. Példák: „*gézés*”, (magy. *gőzös*) = vonat, „*gézésurile*” = a vonatok; „*tyélșig*” (magy. *költség*), „*tyélșigului*” = a költségnek a... stb. A magyar szavak tömegesebb átvételével (néhány évtizede az életviszonyok radikális átalakulása, korszerűsödése, polgárosodása ezt egyre szükségesebbé teszi) a románsítás a legtöbbször már elmarad, a szavak eredeti magyar alakjukban épülnek be a tájnyelvbé: „*Mă duc la Adôhivatal*” (megyek az Adóhivatalba), „*Ăs nyugdijas*” (Nyugdíjas vagyok), „*Oi meré udiulni*” (Üdülni megyek majd) és nagyon sok hasonló megoldás.

Az állandó szókapcsolatok és a mondatok szerkesztésében a magyar nyelvi logikának, szabályainak az erős hatása is kimutatható.

A magyarországi románság anyanyelvi specialitása, a Körös vidéki román nyelvjáráson belüli különössége, a magyar szavak magas számarányában és a magyar nyelvi szabályok rendszeres alkalmazásában áll.

Román-magyar kétnyelvűség. A magyar nyelv szerepének fokozódását mutatja az itteni román lakosság körében a kétnyelvűség klasszikus szabályai szerinti beszéd terjedése, vagyis a román és a magyar nyelvű mondatok, illetve szövegrészek váltakozó használata egyazon kommunikáción belül. Tipikus szokás: a románnal (de, természetesen, magyar elemekkel jöcskán tarkítottan) kezdődő beszéd egy bizonyos ponton spontán módon magyar mondatokkal folytatódik (különösen ha a közlés tartalma valamiképpen szakmai jellegű), majd ismét román keretben halad tovább stb.

A hazai kisebbségi lét alakulási tendenciái az utóbbi évtizedekben azt igazolják, hogy a román-magyar kétnyelvűség csupán átmeneti nyelvhasználati gyakorlatként maradhat fenn. Az itteni románok többsége ezt mintegy észrevétlenül, előbb-utóbb a magyar nyelv teljes körű használatával cseréli fel. Azaz a magyarországi románság ma már zömében a teljes nyelvi asszimiláció szakaszában van. Figyelemre méltó, hogy jelenleg csak Mékheréken öröklődik még az anyanyelv (a helyi tájnyelv) a családokon belül.

A román irodalmi nyelv hazai helyzete. Mint minden hazai nemzeti kisebbségnél, a románoknál is az irodalmi nyelvi változat meghonosítása lenne az egyetlen megoldás a tájnyelvi örökségben való részvételre. A hamis sorvadás ellensúlyozására, a nyelvi önazonosság megőrzésére. Az irodalmi nyelv fejlesztésének a legfontosabb formája az iskolai oktatás.

Az ilyen irányú iskolai és más eredetű törekvések útjában azonban számos olyan társadalmi, kulturális akadály áll, amely éppen a kisebbségi létből (a nyelvországon kívüliségből) fakad, s mint ilyenek elháríthatatlanok.

A magyarországi románság esetében jelentős hátráltató tényező az a körülmény is, hogy a tájnyelvi alap rendkívüli messzeségben van az igényesebb román nyelvi változatoktól (amelyek, mint láttuk, klasszikus latin és francia elemekkel alaposan túlduzzasztottak). Ennek következtében az egyén merőben idegennek, afféle „úri románnak” érzi az irodalmi nyelvet, és nehezen fogadja el természetes, mindennapi kommunikációs eszköznek a maga számára. (A magyarországi román ember tulajdonképpen csak a helyi tájnyelvi változatra szűkítve értelmezi román anyanyelvűségét.) A falusi emberek maguk között beszélve teljes mértékben kerülnek az amúgy mindenki által ismert irodalmi nyelvi kifejezések használatát is.

Ugyancsak hátrányos tényezőt jelent az anyanyelv-mentési törekvésben az, hogy a román irodalmi nyelv, amelytől a mentés várható lenne, a helyzet logikájából következően, alapjában és tömegesen csak mesterseges körülmények között, iskolai tanulással és öntudatos önképzéssel sajátítható el itt, a nyelvországon kívül, s így nem igazán képes állni a versenyt és megakadályozni a magyar nyelv térhódítását, amikor ezt a kommunikációs eszközt ma már bármelyik hazai román, erőfeszítések nélkül, spontán módon elsajátíthatja a környezetében is.

Ilyen és hasonló tényezőkre vezethető vissza a magyarországi románok mai nyelvi állapotának kettőssége: miközben egy viszonylag szűk értelmiségi rétegen belül irodalmi nyelvi igényességi szintre jutott az anyanyelv, az örökölt és korábban kizárólagos identitáshordozó szerepet betöltő tájnyelv megszűnőben van.

